

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 2 (12)

Сєверодонецьк 2015

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць
Випуск 12

Засновано у 2009 році
Вихід з друку – два рази на рік

Засновник

**Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля**

Редакційна колегія:

Барановський Фелікс Володимирович
Бебик Валерій Михайлович
Гальчак Богдан

д.політ.н., проф. (Ніжин)
д.політ.н., проф. (Київ)
д.габілітований, проф.
(Зелена Гура, Польща)
д.політ.н., проф. (Київ)
д.і.н., проф.
д.політ.н., проф. (Одеса)
д.політ.н., проф. (Київ)
д.політ.н., проф.
д.політ.н., проф. (Харків)
д.політ.н., проф. (Харків)
д.і.н., проф.
д.політ.н., проф. (Маріуполь)
д.філос.н., проф. (Дніпропетровськ)
д.політ.н., проф.
(голова редакційної ради)

Зеленько Галина Іванівна
Михайлюк Віталій Павлович
Наумкіна Світлана Михайлівна
Новакова Олена Вікторівна
Мазур Оксана Геннадіївна
Півнева Любов Миколаївна
Поліщук Ігор Олексійович
Сергієнко Юрій Григорович
Пашина Наталія Полікарпівна
Токовенко Олександр Сергійович
Щедрова Галина Петрівна

Політологічні записки : Збірник наукових праць. Вип. 2(12). –
Севеодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – 144 с.

ISSN 2225-5591

У збірнику публікуються матеріали у галузі політичних наук, в яких висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасного розвитку політичних інститутів та процесів в контексті світового та вітчизняного досвіду модернізації політичної системи, політичної культури та ідеології.

Рекомендовано для друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 3 від 27 листопада 2015 р.)

Вища атестаційна комісія України визнала збірник наукових праць фаховим виданням з політичних наук (Постанова Президії ВАК України № 1-05/4 від 22.04.2011 р.).

Текст друкується мовою оригіналу

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2015
© Volodimir Dahl East Ukrainian national
university, 2015

ЗМІСТ

Щедрова Г. П. АНТИТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: МАНІПУЛЮВАННЯ МОВНИМ ПИТАННЯМ.....	4
Щедрова Г. П., Тиркус Ю. С. ВНУТРІШНЬОЄВРОПЕЙСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ ЯК СТРИМУЮЧИЙ ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС	12
Пашина Н. П. ТИПИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	21
Крисяк П. В. АСИМЕТРИЧНА ВІЙНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	32
Балацька О. Б. ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ.....	39
Мазур О. Г. ПОЛІТИЧНИЙ КОНСЕНСУС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПЕРЕШКОДИ.....	49
Павлова Л.І. РОЗВИТОК ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ЯК ФАКТОР СТАБІЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	63
Матійчик А. В. СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЗАСІБ САМООРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	70
Карчевська О. В., Лелекіна Є. О., КРЕАТИВНІСТЬ ЯК РЕСУРС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УМОВАХ МАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ	81
Агафонова Г. С., Бутко В. В. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ	92
Літвін Л. А. МІЖНАРОДНА Й НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВИМІРИ ВЗАЄМОВПЛИВУ	101
Аль-Зухайри Акиль Ибрагим ПАРЛАМЕНТАРИЗМ И ДЕМОКРАТИЯ В СИСТЕМЕ ИДЕЙНЫХ ДОМИНАНТ ИСЛАМА	109
Ониськів М. В. ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ФОРМУ- ВАННІ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ	123
Карчевська О. В., Рябухіна Я. С. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	135

УДК 324 (477)

**Щедрова Г. П.,
м. Сєвєродонецьк**

АНТИТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: МАНІПУЛЮВАННЯ МОВНИМ ПИТАННЯМ

У статті аналізується стан мовного питання в політичному просторі сучасної України, доводиться, що мовна проблема в українському суспільстві – це не об'єктивно існуюча проблема, а антитехнологія маніпуляції свідомістю громадян. Проаналізовані прийоми та техніки цієї антитехнології та надані рекомендації щодо подолання їх негативних наслідків.

Ключові слова: політичні технології, політичні антитехнології, мовне питання.

Політичні технології є невід'ємним елементом політичних процесів. Але політична боротьба зумовила появу не тільки технологій, зорієнтованих на конструктивний результат, але й антитехнологій, що свідомо використовують прийоми впливу на громадську свідомість, ментальність, апелюють до неправдивих фактів та некоректних рішень. Сучасні воєнно-політичні події в українській державі є не стільки наслідком об'єктивних соціально-економічних причин, скільки результатом використання подібних антитехнологій. Найбільш розповсюдженою політичною антитехнологією є маніпулювання як система психологічного впливу, орієнтовна на впровадження ілюзорних уявлень для досягнення певних результатів.

В українському суспільстві ця антитехнологія виявляється в маніпулятивній «грі» на мовному питанні, яка наряду з іншими антитехнологіями здійснила свій вплив на дезінтеграцію суспільства, дестабілізацію політичної влади та воєнно-політичне протистояння. Цим і визначається актуальність даного дослідження.

Метою роботи є проаналізувати антитехнологію маніпулювання мовним питанням та надати рекомендації щодо подолання його негативних наслідків.

Сучасні дослідження антитехнологій та маніпулятивного впливу базуються на класичних працях відомих психологів, соціологів та політтехнологів (В. Пекарда, Л. Ческіна, Дж. Вайкері, Дж. Бродеса, Г. Ле Бона, Х. Ортеги-і-Гасета, Дж. Грюнінга, Д. Бернета, С. Моріарті, Дж.

Траута, С. Юена, С. Блека та інших). В європейських та американських наукових колах різні аспекти цієї проблематики активно досліджуються з початку ХХ століття й по сьогоднішній день.

На пострадянському просторі наразі проблему антитехнологій та маніпулятивного впливу розглядають багато як науковців, так і політтехнологів й журналістів. Серед них: Д. Гусєєв, В. Королько, Д. Ігнат'єв, Г. Почепцов, Е. Пашенцев та інші. Проблемаю мовного питання в українській політичній сфері цікавляться такі дослідники як М. Бабак, Д. Жовтяк-Тараскіна, В. Заблоцький, О. Куць, , В. Петренко, О. Руда та інші. Так, О. Руда досліджує реалізацію маніпулятивних стратегій у дискурсах сучасних українських політичних сил з різними поглядами на питання мовного будівництва в державі, а також аналізує маніпулятивний потенціал різних мовних засобів, уживаних у тих чи тих комунікативних стратегіях. Д. Жовтяк-Тараскіна аналізує місце й роль мовного питання в діяльності політичних партій і у виборчому процесі. О. Куць та В. Заблоцький розглядають теоретико-політологічні проблеми мовної політики та її реалізації в Україні.

При цьому ще не досягнута проблема маніпуляції мовним питанням як основної антитехнології в українському політичному просторі, недостатньо розкриті аспекти небезпеки, яку породжує маніпулятивний вплив національною мовою, та немає остаточно вироблених рекомендацій щодо зменшення негативних наслідків цих дій.

Як зазначає українська дослідниця М. Бабак, у світовій політичній культурі існує два найбільш гострі питання, які є спусковим гачком для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, війн, заколотів та чисельних жертв – мовне та релігійне питання [2, с. 180]. Саме мовне питання стало тим плацдармом політичних перформенсів та маніпуляцій, які дезінтегрують українське суспільство. Мовна проблема має давнє історичне коріння – постійні обмеження у використанні мови, проблема національної ідентичності, побудова державності. Суттєво відбилася на функціонуванні мов в Україні доба Російської імперії та Радянського Союзу.

Але такі чинники як вирішеність мовного питання на законодавчому рівні, передвиборча активація мовного питання, пропагандистська риторика, існування політичного міфу «Схід-Захід», зовнішній вплив інших держав свідчать про те, що мовне питання є не національною або лінгвістичною проблемою, а політичною антитехнологією, засобом маніпулювання громадською свідомістю. Тобто питання співіснування української та російської мов є виключно політичною PR-технологією, яка активується в суспільстві напередодні важливих політичних подій.

Не дарма саме мовне питання було обране для маніпулювання та спекулювання, адже цей аспект життєдіяльності суспільства актуалізує такі чинники людської свідомості як національна честь та гідність, відповідальність перед пращурами та нащадками, національна самосвідомість, ідентифікація себе як нації, майнові інтереси тощо. Крім того, мова – це сфера інформаційного впливу, яка має політичне та економічне продовження. Мовне питання – ідеологічне, політичне, соціальне та іміджеве [2, с. 180]. Це свідчить про те, що маніпулювання громадською свідомістю шляхом спекуляцій навколо мовного питання дає можливість контролювати настрої громадськості, викликати соціальні вибухи, забезпечувати важелі впливу та громадську свідомість.

Про сфальсифіковану дійсність щодо мовного питання свідчить і соціологічне дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 17 по 22 травня 2013 року (в так званий «спокійний» період у соціально-політичній сфері, до воєнно-політичного конфлікту). Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. На задане респондентам питання «Що ви відчуваєте, коли незнайома людина звертається до вас українською / російською мовою?» були отримані наступні відповіді [5]:

	Українською	Російською
Мені це приємно	37.8	15.4
Нічого особливого не відчуваю	59.4	75.6
Мені це неприємно	1.2	5.6
Важко відповісти	1.7	3.5

Можна побачити, що більшій частині громадян немає різниці, якою мовою розмовляють їх співвітчизники, й в час дезактивації політичних спекуляцій мовне питання не є проблемою. Зрозуміло, що завжди існує певна частина радикально налаштованих громадян, але це відноситься й до інших питань суспільно-політичної сфери.

Те, що мовне питання є сучасною PR-технологією, свідчить і те, що, за визначенням української дослідниці Д. Жовтяк-Тараскіної, з метою привернення уваги виборців та підняття свого рейтингу в період виборів політичними партіями свідомо піднімаються найгостріші та найболючіші питання, які турбують суспільство (що також є реалізацією політичних технологій). Коли речі, які так чи інакше турбують громадянина,

починають активно пропагуватись у засобах масової інформації, на мітингах, у маніпулятивній рекламі тощо, вслід за цим обов'язково буде зворотна реакція тих же потенційних виборців. Якою вона буде – позитивною чи критично негативною з боку суспільства, не є у даному випадку річчю першої важливості. Коли є реакція й інтерес, це означає підвищення рейтингу та прихильності до певної політичної сили [3, с. 285].

До таких гострих питань, що турбують українського виборця, можна віднести вступ України до Європейського Союзу та НАТО з можливістю розміщення на території України системи ПРО або інших військово-оборонних баз, ідеологічно-політична невизначеність, економічна нестабільність, соціальна допомога населенню, культурна сфера, проблеми освіти, причини, сутність і наслідки воєнно-політичного конфлікту тощо. Сюди ж належить і мовне питання. В період передвиборчих кампаній політичні сили проводять цілеспрямовану маніпуляцію суспільною свідомістю для того, щоб відволікти увагу людей від непопулярних кроків у зовнішньополітичній діяльності, від економічних і соціальних проблем, залучитися підтримкою людей на чергових виборах.

Зауважимо, що мовне питання не є серед десяти-двадцяти найголовніших у думках громадян України, але про нього дуже багато говорять у ЗМІ [3, с. 285] та з політичних трибун, впливаючи на свідомість та поведінку громадян. Більше того, українці поважно ставляться до всіх іноземних мов (англійської, французької тощо), що також ілюструє сфальсифіковану реальність саме навколо українсько-російського питання.

Іноземний досвід також свідчить про те, що, якщо немає територіальних і політичних (етнополітичних) конфліктів, то проблеми використання, розвитку та протистояння мов не виникає (Фінляндія, Бельгія, Швейцарія та інші).

Ще одним аргументом того, що мовне питання є антитехнологією маніпуляції, можна зазначити, що серед тих вимог, які виставляються самопроголошеними республіками до української влади мовне питання не потрапляє навіть до переліку десяти найважливіших [7, с. 89]. А в період загострення конфлікту до мовного питання не апелюють ні політики, ні інші громадяни.

Як зазначає українська дослідниця О. Руда, сама держава здатна заходами мовної політики перетворити мову на ефективне знаряддя для свого зміцнення або ж, навпаки, призводити до кризових ситуацій у суспільстві на ґрунті мовного протистояння, оскільки мова є не лише засобом згуртування, а й нерозуміння та роз'єднання, не тільки звільнення, а й залежності від мовних стереотипів. Натомість в Україні мовне питання традиційно є центральним предметом демагогії: популістських гасел,

нездійснених обіцянок, навмисного викривлення фактів задля досягнення політичних та економічних цілей, використовуваних політиками або політичними угрупованнями для здобуття або утримання влади [8, с. 202].

До елементів антитехнології маніпуляцій щодо мовного питання можна віднести: поширення ідеології, побудованої на принципах автономії регіонів; узгодження кроків з мовного реформування із суб'єктами зовнішньополітичної діяльності; використання медіа з пропагандистською метою; апелювання до протиріччя між двома системами поглядів на організацію життя в державі на суспільство, штучна поляризація, використання маніпулятивних прийомів поводження зі словами і поняттями; використання криз для емоційного «розгойдування» суспільства; викривлення цілей боротьби політичних опонентів шляхом «навішування ярликів», використання емоційно заряджених знаків і стереотипізації.

Маніпулювання мовним питанням в Україні є стратегічною діяльністю. «Сфальсифікована дійсність» створюється за допомогою впровадження у свідомість бажаного під виглядом об'єктивної інформації, приховування одних фактів та інтерпретації інших, комбінування статистичних, зокрема і соціологічних, даних. Конкретні приклади маніпулювання суспільною свідомістю щодо мовного питання засвідчили використання таких прийомів: акцентування одних повідомлень і ігнорування інших; подання неістинних і напівправдивих повідомлень у потоці другорядних і неважливих правдивих; пов'язування подій, жодним чином не пов'язаних; сумнівне аргументування; вихолощування реального соціального та політичного змісту слів і підміна його хибними стереотипами; нав'язування не повідомлення як такого, а його «переживання» як «важливого» чи «неважливого», «хорошого» чи «поганого»; змішування апеляції до розуму і почуттів; наповнення слів потрібним змістом через створення в них певних поняттєвих та експресивно-емоційних конотацій; діалогізація і використання структур «питання – відповідь»; посилення вже наявних негативних чи позитивних оцінних конотацій з метою інтенсифікації впливу шляхом «навішування ярликів» [8, с. 203].

Маніпулювання мовними засобами дає змогу моделювати зміст. Використовуючи таку властивість природної мови як неоднозначність (значень слів, синтаксичних конструкцій, можливість виведення різних і несумісних висновків через квазісинонімію, конотативні відтінки значення; експліцитний і імпліцитний компоненти змісту), маніпулятори можуть схилити реципієнтів до потрібного розуміння.

За допомогою вибору слів здійснюється вплив і на образ дійсності. Поширеними маніпулятивними прийомами поводження зі словами і поняттями в риториці українських політиків є використання абстракцій, слів із дифузною семантикою, вживання слів, що містять готові оцінні компоненти, ідентифікаційних мовних зворотів, універсальних квантифікаторів, метафор і так званих «модних» слів [8, с. 204].

Таким чином, наслідків тривалого використання вищеописаних технологій та антитехнологій неможливо позбутися за короткий строк, але, користуючись світовим досвідом урегулювання мовного питання та національними особливостями, можна мінімізувати їх руйнівний вплив. Зрозуміло, що для цього в першу чергу необхідно припинити будь-які політичні маніпуляції навколо мовного питання та національної ідентичності, що потребує професіональності та етики політичної еліти.

По-друге, у мовній політиці ЄС спостерігаються дві тенденції. З одного боку, необхідність підтримувати мовне розмаїття, а з іншого – прагнення до гарантування мови меншин. Важливо усвідомити, що держава, яка прагне інтегруватись в європейський освітньо-культурний та інформаційний простір, має розвивати такий важливий напрям мовної політики, як *multilingualism management* (управління багатомовністю). Без урахування «EU Language regime» (мовного режиму ЄС) та інших аспектів EU «Language Policy» (мовної політики ЄС) подальші євроінтеграційні поступки України будуть примарними.

По-третє, непорушною для всіх країн залишається звичаєва старовинна міжнародно-правова норма, відповідно до якої визначення статусу мов та порядку їх використання є суверенної прерогативою держави і відноситься до її внутрішньої компетенції. Здійснюючи мовну політику, державна влада в Україні повинна встановлювати конкретні норми, що регулюють правове положення мов, відповідно до власного унікального історичного, політичного, економічного, соціального досвіду і етнонаціональній ситуації [1].

При цьому правове регулювання мовного питання на сьогоднішній день потребує певного вдосконалення. Це стосується в першу чергу Закону України від 03.07.2012 р. «Про засади державної мовної політики».

По-четверте, не останню роль у можливості реалізації антитехнологій маніпуляції грає рівень розвитку політичної культури та громадянського суспільства, а також освіта, знання та патріотизм громадян. Тому від українських громадян у першу чергу залежить гранична можливість маніпулювання їх свідомістю щодо мовного питання та національної ідентичності.

По-п'яте, маніпулятивний вплив здійснюється в першу чергу через засоби масової комунікації, тому підвищення професіоналізму та етики політологів, політтехнологів, політиків та журналістів є однією з ключових питань зменшення деструктивного впливу антитехнологій щодо мовного питання.

Отже, маніпулювання мовним питанням є однією з найпопулярніших антитехнологій у сучасному політичному просторі в Україні, про що свідчать наступні аргументи: вплив іноземної держави; активність спекуляцій щодо мовного питання в передвиборчі кампанії, кризи та напередодні важливих подій; світовий досвід тощо. Руйнівні наслідки використання мовного питання в політичних цілях виявляються в протиставленні не тільки дихотомії мов, а в конфлікті «європейський вектор розвитку – неєвропейський вектор розвитку». Мовне питання ілюструє не стільки саме мовний аспект проблеми, а протистояння двох тенденцій розвитку української державності, а також питання національної ідентичності громадян. При цьому основними агентами впливу виступають іноземні держави та відповідні іноземні структури, а також несвідомі політичні сили, окремі політики, ЗМІ, представники громадянського суспільства, які за допомогою різного роду інсинуацій розгортають штучну внутрішню боротьбу задля реалізації інших політичних і економічних цілей.

Тобто робимо висновок, що маніпулювання мовним питанням є одним із основних елементів інформаційних війн та політичної боротьби. Ця антитехнологія наряду з іншими чинниками призвела до воєнно-політичного конфлікту на Сході України.

Перспективами подальших досліджень є більш глибокий аналіз мовно-політичних та політико-семантичних технологій, вироблення технологій подолання маніпулятивного впливу в мінливому політичному процесі, правовий аспект питання.

Література

1. Абрамова Д. С. Зарубіжний досвід формування та реалізації мовного законодавства і можливості його використання в Україні / Д. С. Абрамова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/02.pdf>
2. Бабак М. П. Мовне питання як комунікаційна політична технологія в українському політичному дискурсі / М. П. Бабак // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 25. – № 4. – Ч. 1. – С. 180–182.

3. Жовтяк-Тараскіна Д. Мовне питання в діяльності політичних партій у період виборів / Д. Жовтяк-Тараскіна // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 30. – С. 283–289.
4. Куць О. М. Мовна політика в Україні : аналіз та впровадження : [Монографія] // Куць О. М., Заблоцький В. В. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 300 с.
5. Офіційний сайт Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=896
6. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу / Петренко Вікторія Василівна : Автореф. дис. ... кандидата політичних наук. – К., 2003. – 26 с.
7. Пилипенко П. Юридичні аспекти мовного питання в Україні / Пилип Пилипенко // Мова і суспільство. – 2014. – Вип. 5. – С. 86–91.
8. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : [монографія] / Олена Руда. – К. : Інститут української мови НАН України, 2012. – 232 с. – Бібліогр. : с. 208–224.
9. Українська мова й маркетингові технології від Романа Матиса // Портал мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://language-policy.info/2015/09/ukrajinska-mova-j-marketynhovi-tehnolohiji-vid-romana-matysa/>

В статье анализируется состояние языкового вопроса в политическом пространстве современной Украины, доказываемся, что языковая проблема в украинском обществе – это не объективно существующая проблема, а антитехнология манипуляции сознанием граждан. Проанализированы приемы и техники этой антитехнологии и даны рекомендации по преодолению их негативных последствий.

Ключевые слова: *политические технологии, политические антитехнологии, языковой вопрос.*

The article analyzes the state of the language issue in the political space of modern Ukraine, proved that the language issue in Ukrainian society is not objectively existing problem, but it's antytechnology of the manipulation of citizens's consciousness. Analyzed the techniques of this antytehnology and recommendations to overcome their negative effects.

Key words: *political technologies, political antytehnologies, the language issue.*

Щедрова Галина Петрівна – проректор з науково-педагогічної роботи і гуманізації навчально-виховного процесу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 324 (477)

Щедрова Г. П.,
м. Сєвєродонецьк
Тиркус Ю. С.,
м. Івано-Франківськ

ВНУТРІШНЬОЄВРОПЕЙСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ ЯК СТРИМУЮЧИЙ ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Доведено, що впливовим чинником, яким визначає характер та швидкість інтеграції України, є внутрішньоєвропейські суперечності та ризики соціально-економічного розвитку ЄС. До них віднесено: критичне ставлення деяких країн-членів ЄС щодо спроможності України системно реформувати політичну та економічну системи; існуючі в ЄС проблеми щодо остаточної інтеграції з країнами, які отримали членство у XXI ст.; проблеми економічного розвитку ЄС, який демонструє останніми роками падіння темпів приросту ВВП; підвищення впливовості в Європарламенті (після виборів 2014 р.) групи т.зв. «євроскептиків», які виступають за звуження повноважень наднаціональних органів ЄС, аж до його розпаду.

Ключові слова: Європейський Союз, євроінтеграція, геополітика, «єврооптимісти», «євроскептики», консолідація.

Проблема геополітичного вибору виявилася настільки складною, що протягом своєї державності Україна не могла довгий час визначитись з пріоритетами. У переведеному на новий рівень протистоянні «Російська Федерація – ЄС – США» Україні відведено роль фактора стримування, який заважає її чіткому геополітичному визначенню. Концепція багатовекторності на початку становлення української держави, спроба реалізації різноспрямованого стратегічного партнерства не сприяла встановленню як внутрішньої стабільності, так і закріпленню особливого статусу на міжнародній арені. Стратегічні прорахунки політичної еліти, відсутність чіткого розуміння шляху розвитку, зміни геополітичного курсу, неузгодженість позицій представників виконавчої та законодавчої влади не гарантували ефективності даної геостратегії і стимулювали пошук нової. Окрім того, існує низка зовнішніх чинників, які впливають на процес євроінтеграції України, серед яких, на нашу думку, необхідно визначити, з одного боку, позиції дійсних країн-членів ЄС щодо потенційної можливості вступу України до ЄС, а з іншого, характеристики політичної

та соціально-економічної сфери самого Європейського Союзу, які можуть нести певні загрози і для подальшого розвитку України.

Проблеми, переваги та ризики, пов'язані зі вступом України до ЄС, активно вивчаються в українському науковому середовищі. Так, О. Зеркаль, А. Круглашов, О. Ревуцька, Ю. Шемшученко вивчають механізми адаптації законодавства України до норм ЄС. М. Іванюк, А. Красносільська, М. Лациба, І. Солоненко, Р. Хорольський, Н. Шаповалова досліджують роль інститутів громадянського суспільства у розбудові демократичного політичного режиму, який є важливою передумовою євроінтеграції. І. Богданович, М. Гончар, М. Крисько, О. Лібман аналізують економічні ризики та переваги від процесу інтеграції з ЄС. Ф. Барановський, Б. Жажигаєв, А. Костенко, О. Пашкова розглядають внутрішньополітичні умови вступу України до ЄС. Т. Герасимчук, В. Зубач, О. Полтораков вивчають геополітичні чинники, які визначають спрямованість інтеграційних процесів України. Парламентський вимір євроінтеграції аналізують Т. Бурячок, І. Запатріна, О. Кулаков, С. Плачкова, А. Шатковська. Проте формування реальних передумов (у вигляді підписання Угоди про асоціацію), а також існування суспільного запиту щодо вступу України до ЄС зумовлює мету даної статті, яка полягає у визначенні внутрішньоєвропейських суперечностей, що стають певною загрозою євроінтеграційного процесу в Україні.

Імідж України як перспективного учасника ЄС визначається багатьма факторами, на які може впливати ефективність модернізаційних перетворень в Україні, позиція країни-члена ЄС щодо перспектив розширення Євросоюзу в цілому, «особисті» відносини між Україною та іншими державами-членами. Так, на думку провідного експерта Центру Сполучених Штатів і Європи в Інституті Брукінгса С. Пайфера, небажання ЄС заявити, що Україна може сподіватися на вступ до нього, є наслідком кількох факторів. По-перше, існує стурбованість стосовно довгого шляху реформ, яким Україна має пройти для створення політичної та економічної систем, сумісних з європейськими. По-друге, деякі країни-члени ЄС вважають, що процес розширення, який розпочався в 1990-х роках і досяг піку зі вступом 12 нових членів у 2004 р. і 2007 р., зайшов надто далеко й був надто швидким. Вони не бажають, щоб ЄС давав нову перспективу членства, оскільки йому потрібен час для повної інтеграції останніх новачків. По-третє, Україна – велика за розмірами й населенням країна. Деякі країни-члени ЄС побоюються, що в разі вступу Україна потребуватиме значних фінансів, спрямованих на розвиток ЄС, тим самим відволікаючи кошти, які дісталися б іншим країнам-учасникам [1, с. 71].

Необхідно відзначити, що в цілому в представницьких структурах ЄС формуються два протилежні табори – «єврооптимісти» (вважають, що ЄС являється функціональною та ефективною організацією, яка має певний потенціал та можливість розширення у майбутньому) та «євроскептики» (наголошують на тому, що ЄС несе загрозу суверенітету держав-членів, тому має бути ліквідований).

Останні, до речі, значно посилили свої позиції після виборів до Європарламенту у 2014 р. Так, більшість своїх голосів – 29% – жителі Великої Британії віддали євроскептикам з правої Партії незалежності Великобританії, програмною метою якої є вихід країни з Євросоюзу. Лідер партії Н. Фарадж наголошує на необхідності боротьби з вимогами ЄС, з безконтрольною імміграцією зі Східної Європи, яка для Британії стала справжньою проблемою. Окрім Британії противники євроінтеграції зміцнили свої позиції в Данії, Австрії, Угорщини, Швеції та Іспанії. У Греції перемогу здобула ліворадикальна коаліція СИΡΙЗА, яка виступає проти економічних реформ, що проводяться Євросоюзом. Найбільш резонансними стали підсумки виборів у Франції – 25% французів віддали свої голоси за ультраправий Національний фронт. За кілька днів до виборів його лідер М. Ле Пен заявила: «Завдання євроскептиків – зупинити оскраженілу машину, на яку перетворився Євросоюз. Це означає блокувати будь-яку нову передачу суверенних прав, відмовлятися від будь-яких обмежень, що накладаються Європейським Союзом, відмовлятися від будь-якого нового розширення» [2].

На нашу думку, такий успіх ультрарадикальних партій зумовлений не сподіваннями на високу ефективність цих партій, а відповіддю на провальну національну політику політичних еліт. Тобто можна говорити про протестне голосування проти політики діючого уряду або президента (наприклад, Ф. Олланда), внаслідок якого спостерігається ефект «перекладання відповідальності» за внутрішньополітичні проблеми країни на рівень усього ЄС. Будь-які вибори в державі зі сталими демократичними традиціями представляють собою політичну «оцінку», яка «виставляється» громадянами політичній еліті за термін перебування при владі. Тому вдала політика уряду А. Меркель отримала 40% підтримку Християнсько-демократичного союзу, натомість політичне фіаско Ф. Олланда призвело до здобуття 25-відсоткової підтримки ультраправого «Національного фронту» М. Ле Пен. Отже, отриманий значний результат євроскептиків не означає майбутній розпад Євросоюзу, а скоріше сигналізує національним урядам про необхідність термінового вирішення внутрішніх проблем.

Але в умовах сучасної конфігурації політичних сил у Європарламенті, враховуючи послаблений консолідаційний потенціал країн-членів щодо

внутрішньої політики ЄС, можна прогнозувати, що подальше розширення ЄС у східному напрямку відбуватиметься чітко в рамках прийнятої програми «Східне партнерство», без виключень та зниження вимог для певних країн, а також дуже уповільненими темпами.

Для продовження реалізації даної програми ЄС має вирішити ряд завдань, які постали після його істотного розширення у XXI ст. Саме від ефективності їхньої реалізації залежатиме здатність ЄС адсорбувати нових членів:

- завершити процес конституювання основних засад відносин, а також реформу інститутів Європейського Союзу, покликану підняти їхній політичний статус й, головне, ефективність;

- завершити створення єдиного внутрішнього ринку (ЄВР) і Економічного й валютного союзу в рамках ЄС-28. Найбільші труднощі представляє будівництво повномасштабного ЕВС. Нині до нього входять 18 держав. Перспективи приєднання інших держав-членів нечіткі. Але, не вирішивши це завдання, не можна побудувати повністю інтегровану економічну систему, рівну або близьку по ефективності до американської економіки;

- виконати прийняту в 2000 р. Лісабонську програму створення нової «економіки, заснованої на знаннях», перетворити останню в «найдинамічнішу й конкурентоспроможну економіку у світі, що забезпечує стійке економічне зростання, підвищення зайнятості й зміцнення соціальної солідарності». Це питання місця об'єднаної Європи у світовій економіці XXI століття;

- досягти проведення дійсно всеосяжної Спільної зовнішньої політики й політики безпеки, а також загальноєвропейської політики безпеки й оборони. Це найважливіше завдання було декларовано ще у Договорі про Європейський Союз (Маастрихт-1992 й Амстердам-1997), але зі становленням ЄС-28 доволі складно підтвердити здатність його говорити на міжнародній арені «єдиним голосом»;

- домогтися помітного прогресу в економічному й соціальному зближенні старих і нових держав-членів, а також у реальній інтеграції нових країн-членів в систему інститутів Євросоюзу [3, с. 17-18].

Окрім проблем інституційного характеру в межах ЄС останні 10 років спостерігаються економічні проблеми, які, у свою чергу, можуть стати додатковим ризиком для відносин України та ЄС. Так, якщо у 1960-х рр. середньорічний приріст ВВП в євроспільноті становив 8,7% і був значно вищим, ніж у світі загалом, то у 70-90-х рр. приріст ВВП істотно зменшився і став нижчим, ніж у світі загалом. З початку XXI ст. динаміка приросту ВВП впала до 1,4% і стала майже вдвічі нижчою, ніж у світі (рис. 1) [4, с. 83].

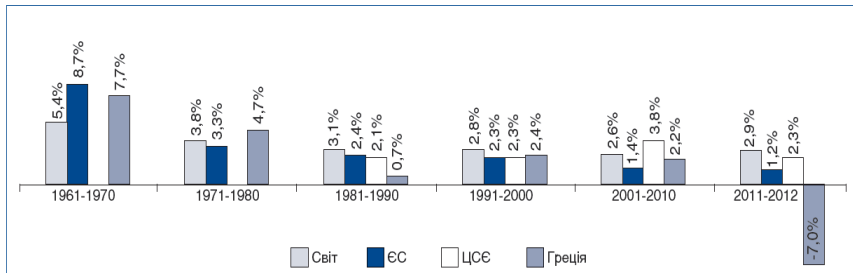

Рис. 1. Середньорічні темпи приросту ВВП в ЄС і світі

Проте зауважимо, що навіть найбільше падіння ВВП Греції є удвічі меншим майже 15-відсоткового падіння ВВП, яке було в Україні у 2009 р.

Грунтовний аналіз структурних економічних проблем ЄС міститься у дослідженні директора Інституту стратегічних оцінок при Президентському фонді Леоніда Кучми «Україна» П. Гайдучького. Експерт пропонує взяти до уваги досвід та проблеми, з яким стикнулися країни ЦСЄ при вступі до ЄС, адже їхній результат є найціннішим для України, враховуючи спільне соціалістичне минуле та геополітичну близькість.

По-перше, спостерігається уповільнення зростання ВВП (рис. 1). Так, середньорічні темпи приросту ВВП у країнах ЦСЄ за період їх членства в ЄС (2005-2012 рр.) виявилися значно нижчими, ніж за такий самий період до вступу в ЄС (1997-2004 рр.). Особливо великі втрати динаміки відчули країни Балтії, Словенія та Угорщина. За вісім років до вступу в ЄС ці країни мали середньорічні темпи приросту ВВП від 4% до 7%, а після вступу – від 0,4% до 4%, тобто удвічі-втричі нижчі. По-друге, знизилася динаміка зовнішньої торгівлі та приплив прямих іноземних інвестицій, при очікуванні протилежного ефекту. По-третє, погіршилася ситуація з державними боргами. Наприклад, у країнах ЦСЄ з початком кризи вони зросли з 38% до 49% ВВП, а в Угорщині – до 80%, і вже перевищили Маастрихтський критерій. По-четверте, відбувається офшоризація та тінізація капіталу, рівень якої в ЄС, хоч як це не дивно, є удвічі вищим, ніж у неєвропейських країнах-членах ОЕСР. Ця «фінансова хвороба» ЄС швидко поширилась і на його нових членів. У багатьох країнах ЦСЄ відплив капіталу вже перевищує половину зовнішнього боргу, а в Угорщині – його загальну суму. По-п'яте, гальмування економіки при загальноприйнятих значних витратах у сфері соціального забезпечення призвело до виникнення серйозних диспропорцій в соціальній сфері країн ЄС та особливо єврозони. У багатьох країнах ЄС видатки на соціальний захист і соціальну допомогу становлять від третини до половини суми ВВП

у розрахунку на душу населення. Серед лідерів – країни з високим борговим навантаженням: Греція, Італія, Португалія, Ірландія. Вони мають держборг більший за ВВП, а соціальні видатки становлять понад його половини [5].

Істотно знижує можливість подолання цих проблем внутрішні суперечності між країнами-членами щодо можливих варіантів їхнього вирішення. Основними опонентами виступають Франція та Німеччина. Якщо Франція виступає за обмеження впливу ЄС на національні уряди з метою максимального збереження суверенітету (при цьому пропонується ідея «комунізації європейського боргу»), то Німеччина пропонує посилити внутрішньополітичні зв'язки (мова йде про необхідність реформування по суті конфедеративного устрою ЄС у федеративний) та зауважує, що без наднаціонального контролю над національними бюджетами політика «комунізації європейського боргу» є нездійсненною.

Проте історія існування та здобутки ЄС демонструють високу економічну та політичну ефективність даного інтеграційного об'єднання. Усі члени ЄС – це держави з високим рівнем демократії, захисту прав та свобод людини, прозорою системою відносин між владою та громадянином. У середньому ВВП на душу населення у країнах ЄС становить – \$34500, а середня тривалість життя – 79,7 років (для порівняння, в Україні за оцінками МВФ станом на квітень 2014 р. ВВП на душу населення складає \$7423, а за даними Держкомстату середня тривалість життя у 2013 р. становила 71,4 роки) [6, 7].

Європа є одним із масштабних платоспроможних та інноваційних ринків – інноваційність виробництва в ЄС перевищує 75%. Продуктивність праці в єврозоні є у 2,5 разу вищою, ніж у Росії, і вчетверо – ніж в Україні. Середній рівень енергоефективності економіки в ЄС є утричі вищим, ніж у Росії, і вчетверо – ніж в Україні. Провідні країни ЄС мають ще кращі показники. Сьогодні ЄС – світовий лідер у розвитку т.зв. «зеленої енергетики» і дає понад 40% світової відновлюваної енергії. Інвестиційний потенціал країн ЄС-15 удесятеро, а ЄС-28 – ушестеро перевищує інвестиційний потенціал Росії. І цей потенціал уже працює в Україні. ЄС давно став лідером із ввезення прямих іноземних інвестицій до України. Якщо 12 років тому на ЄС припадала лише третина інвестицій в Україну, у 2012 р. – вже три чверті. Показники реформ і модернізації суспільства в ЄС також є одними із найвищих у світі. У рейтингах економічної свободи, легкості ведення бізнесу, конкурентоспроможності економіки, ефективності влади, сприйняття корупції Україна значно відстає від країн ЄС, нерідко майже на 100 позицій серед 170-180 досліджуваних країн світу [8, с. 85-86].

Тож, незважаючи на кризові моменти (які вже зустрічалися в понад 60-річній історії ЄС та були ефективно вирішені), рівень життя і соціального захисту, навіть у так званих «бідних» країнах ЄС залишається вищим, ніж в Україні або інших державах Митного союзу (який представляє собою геополітичну альтернативу ЄС).

Зрозуміло, що для просування інтересів України на рівні ЄС нашої державі потрібне потужне проукраїнське лобі в політичних і бізнесових колах ЄС. Найбільш активною є підтримка Польщі, яка є найбільшим українським патроном в євроінтеграційних справах, «адвокатом України» у Європі, держав Балтії (особливо Литви), можливо Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, а також Швеції та Данії, які, зокрема, неодноразово заявляли про свою підтримку євроінтеграційних прагнень України.

Однак, необхідно констатувати, що наразі в Україні немає злагоджених механізмів ефективного представлення та відстоювання своїх національних інтересів у Євросоюзі. При цьому найпотужніші держави ЄС – Франція та Німеччина, незважаючи на відсутність єдності між ними щодо низки аспектів інтеграції, обидві недвозначно виступають проти надання Україні європейських перспектив. Тому сьогодні відчутною є потреба пошуку прихильників України всередині самого інтеграційного утворення та лобювання поширення такого підходу до єдиної Європи, який включатиме й Україну [9].

Отже, ефективність євроінтеграційного процесу залежить від низки потужних зовнішніх чинників – геополітичних, економічних, соціальних. Досліджуючи ці чинники, необхідно також враховувати внутрішньоєвропейські суперечності, що можуть нести певні ризики для соціально-економічного розвитку України. До останніх можна віднести посилення позицій «евроскептиків» після виборів 2014 р. до Європейського Парламенту; послаблення консолідаційного потенціалу країн-членів щодо внутрішньої політики ЄС; необхідність завершення ряду системних реформ, зумовлених останнім розширенням ЄС; економічні проблеми, що виникли внаслідок неоднорідного економічного розвитку окремих регіонів. Проте існуючий позитивний досвід подолання Європейським Союзом внутрішніх криз дозволяє прогнозувати подальше зростання його економічної потужності та геополітичної впливовості.

Література

1. Пайфер С. Зовнішні впливи на європейську інтеграцію України / Стівен Пайфер // Національна безпека і оборона. — 2013. — № 4-5. — С. 71–74.

2. Цена и ценности [Электронный ресурс] // Контуры. — 2014. — 01 июня. — Режим доступа : <http://ont.by/programs/programs/kontury/topics/00117847>
3. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / [Керівник авторського колективу і наук. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченко]. — К. : Фенікс, 2009. — 544 с.
4. Гайдуцький П. Україна: проблеми інтеграції / Павло Гайдуцький // Національна безпека і оборона. — 2013. — № 4-5. — С. 74–89.
5. Гайдуцький П. Україна – ЄС: проблеми інтеграції / Павло Гайдуцький // Дзеркало тижня. — 2013. — 7 червня.
6. Населення [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
7. Report for Selected Countries and Subjects [Electronic resource] // Official website of The International Monetary Fund. — Mode of access : <http://www.imf.org/>
8. Гайдуцький П. Україна: проблеми інтеграції / Павло Гайдуцький // Національна безпека і оборона. — 2013. — № 4-5. — С. 74–89.
9. Лях М. Роль внутрішніх і зовнішніх чинників у процесі європейської інтеграції Польщі: уроки для України [Електронний ресурс] // Науковий блог НаУ «Острозька Академія». — 2012. — 24.05. — Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/rol-vnutrishnih-i-zovnishnih-chynnykiv-u-protsesi-jevropejskoji-intehratsiji-polschi-uroky-dlya-ukrajiny/>

Доказано, что влиятельным фактором, который определяет характер и скорость интеграции Украины, являются внутриевропейские противоречия и риски социально-экономического развития ЕС. К ним отнесены: критическое отношение некоторых стран-членов ЕС относительно способности Украины системно реформировать политическую и экономическую системы; существующие в ЕС проблемы по окончательной интеграции со странами, которые получили членство в XXI в.; проблемы экономического развития ЕС, который демонстрирует в последние годы падение темпов прироста ВВП; повышение влияния в Европарламенте (после выборов 2014) группы т.н. «евроскептиков», которые выступают за сужение полномочий наднациональных органов ЕС, вплоть до его распада.

Ключевые слова: *Европейский Союз, евроинтеграция, геополитика, «еврооптимисты», «евроскептики», консолидация.*

It is proved that an influential factor that determines the nature and speed of integration of Ukraine, are intra-European contradictions and risks of social and economic development of the EU. These include: the critical attitude of some EU member countries on Ukraine's ability to systematically reform the political and economic system; existing problems in the EU for final integration with the countries that received membership in the XXI century; problems of economic development of the EU, which shows in recent years, decline in GDP growth; increase the influence of the European

Parliament (after elections in 2014) of the so-called «Euro-skeptics», who advocate the restriction of the powers of supranational bodies of the EU, up to its collapse.

Key words: *European Union, European integration, geopolitics, «Euro-optimists», «Euro-skeptics», consolidation.*

Щедрова Галина Петрівна – проректор з науково-педагогічної роботи і гуманізації навчально-виховного процесу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, доктор політичних наук, професор.

Тиркус Юрій Степанович — здобувач кафедри політології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 32:316.61

Пашина Н. П.,
м. Маріуполь

ТИПИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджуються основні підходи, концептуальні характеристики та фактори формування типів політичної ідентичності сучасного суспільства, аналізується їх роль у політичному розвитку.

Ключові слова: політична ідентичність, партійна ідентичність, ціннісно-ідеологічна ідентичність, кризова ідентичність, національна ідентичність, колективна ідентичність, національно-громадянська ідентичність, регіональна ідентичність

Актуальним завданням сучасних держав є конструювання такої універсальної моделі політичної ідентичності, яка б консолідувала суспільство на основі прийнятих усіма членами суспільства норм і цінностей і була б основою колективної самоідентифікації національного чи наднаціонального співтовариства. При цьому основним механізмом формування загальнодержавної моделі ідентичності є опора на наявні в суспільстві культурно-цивілізаційні та суспільні пріоритети і практики.

Політична ідентичність завжди вписана в певний соціокультурний, історичний контекст. Вона не має статичного характеру, а самоідентифікація особистості здійснюється за різними критеріями і на різних рівнях. Людина змушена визначати себе і своє місце в постійно мінливому суспільстві і світі, тому самоідентифікація являє собою відкритий, гнучкий, динамічний процес, при цьому велике значення має індивідуальна мобільність і психологічні особливості індивіда. Необхідно підкреслити, що різні типи соціальної ідентичності (етнічної, релігійної, регіональної, демографічної, професійної тощо) можуть приймати у певних умовах політизований характер і використовуватися політичними суб'єктами (державою, партіями, політичними елітами та лідерами) як політичний ресурс.

Особливої актуальності і значення в системах, що трансформуються, набувають типи ідентичності, пов'язані з кризовим станом суспільства і трансформацією політичної свідомості. У результаті економічних, політичних і культурних змін відбувається трансформація політичної ідентичності, яка, у свою чергу, значно впливає на трансформацію всіх

суспільних сфер. Тому моніторинг існуючих в суспільстві типів політичної ідентичності, та їх вплив на політичний розвиток держави завжди буде актуальним напрямком політичної науки.

Проблеми ідентичності, її теоретичні та прикладні аспекти викладені у працях зарубіжних учених: П. Бергера, М. Кастельса, В. Лапкіна, Т. Лукмана, Г. Міненкова, У. Мішлер, І. Нойманна, В. Пантіна, С. Перегудова, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Ю. Габермаса, С. Хантінгтона, Ф. Черутті, М. Емерсона, Е. Еріксона та ін.

Особлива заслуга в розвитку концепції політичної ідентичності належить американським вченим А. Кемпбеллу, Д. Стоуксу, У. Міллеру, Ф. Конверсу, які у 1960 р. опублікували монографію «Американський виборець» [1]. Їх традиційне трактування політичної ідентичності увійшло в історію політичної науки під назвою «класичного», «конвенціонального» або «мічиганського» та зберігає актуальність і сьогодні.

Цілий пласт концептуальних підходів до вивчення політичної ідентичності представлені в працях вітчизняних вчених: А. Астаф'єва, Т. Воропай, С. Горобчишиної, О. Добржанської, В. Землюка, Н. Земзюліної, Л. Нагорної, Г. Палій, Н. Паніної, О. Пашкової, Н. Пелагеші, М. Степико, Ю. Тищенко, С. Шамари, Л. Шимченко та ін.

Але складні процеси, які відбуваються в сучасній Україні потребують постійної уваги до феномена політичної ідентичності в контексті суспільного розвитку.

Метою статті є дослідження основних підходів, концептуальних характеристик та факторів формування типів політичної ідентичності сучасного суспільства, аналіз їх ролі у політичному розвитку.

Прояв і типи політичної ідентичності детерміновані особливостями політичного процесу. Формування ідентичності в постмодерністському суспільстві є процесом більш складним і плюралістичним не тільки порівняно з традиційним суспільством, але й порівняно з дисциплінарним модерністським суспільством, в якому особливу роль у конструюванні ідентичності відігравали держава та ідеологія. Сьогодні в суспільстві постмодерну, яке представляє собою мережеву структуру, ідеологія і держава втрачають своє колишнє значення, і державно-національна ідентичність розмивається. Іншою характерною тенденцією є підвищення національної і культурної самосвідомості етнічних та конфесійних меншин, субкультурних об'єднань, що збільшує фрагментацію національно-державних спільнот. Співіснування безлічі ідентичностей у рамках однієї політичної системи збільшує ризики конфліктності між соціальними групами, незважаючи на спробу сучасних держав, за допомогою різних моделей політики (наприклад, «плавильного котла» або

«мультикультуралізму») нівелювати протистояння наявних у суспільстві ідентичностей.

Різні аспекти прояву політичної ідентичності дозволяють дослідникам виділити певні її типи. Спочатку політична ідентичність визначалася як партійна і залежала, на думку дослідників, від соціально-економічних чинників («воронка причинності») і політичної соціалізації. Вона виявлялася у вигляді психологічної ідентичності з певною партією і як симпатія до партійного лідера [2]. Заслугою авторів «Американського виборця» було те, що вони заклали основи класичної типології політичної ідентичності за партійною, ідеологічною і персоніфікованою ознаками. Ця версія типології політичної ідентичності отримала свій розвиток і в країнах Західної і Північної Європи. При цьому ідеологічна та персоніфікована ідентичності розглядалися як доповнення або альтернатива партійній [3; 4].

На основі аналізу електоральної поведінки своїх громадян західноєвропейськими дослідниками були запропоновані різні варіанти типології партійної ідентичності. Так, систематизуючи показники політичних уподобань британського електорату, А. Крю виділяє чотири типи партійної ідентифікації:

«поляризовані», де дуже жорстко демонструють прихильність до власної партії і настільки ж непримиренно дистанціюються від іншої;

«лояльні», де дуже сильно позитивно налаштовані відносно однієї партії і не дуже негативно відносно іншої;

«негативісти» вважають себе не дуже стійкими прихильниками однієї партії і налаштовані вкрай негативно стосовно якоїсь одної партії;

«апатичні» мають не дуже виділені позитивні і негативні установки відносно партій [5].

Трансформація політичних режимів і криза політичної ідентичності в посткомуністичних країнах актуалізували в політичній науці тему кризової, позитивної і негативної ідентичностей, які, у свою чергу, аналізувалися через призму партійних симпатій. На основі порівняльних досліджень політичних установок у країнах Східної Європи Р. Роуз і У. Мішлер визначають чотири типи виборців, виходячи з партійних уподобань останніх:

1) «негативісти» мають уявлення про те, за яку партію вони не голосуватимуть у будь-якому випадку, маючи власне позитивного образу партії;

2) «закриті» мають уявлення про позитивні і негативні «сразки» партій;

3) «відкриті» позитивно відносяться до якоїсь партії і не мають образу «ворога»;

4) «апатичні» не мають ніякої ідентичності.

Таким чином, політична практика в країнах з перехідними режимами не тільки ускладнює розуміння політичної ідентичності в цілому, але й виявила нові типи політичної ідентичності, пов'язані з трансформацією політичної свідомості і кризовим станом суспільної системи. Учені роблять висновок, що кризовий стан суспільства зумовлює домінування кризового стану ідентичності, яке проявляється, перш за все, у невідповідності ідеологічного, партійного і персоніфікованого її рівнів при домінуванні останнього, а також у формуванні негативного способу самовизначення в політичному просторі. Тривалість цієї кризи визначається швидкістю адаптації масової свідомості до нових реалій [6, с. 156].

Кризовий стан політичної ідентичності необхідно розглядати в контексті загальної соціокультурної кризи, яка характеризується зламом пануючої в суспільстві структури раціональних (або що представляються такими) цінностей і норм, традиційних символів і стереотипів. Руйнування звичних соціокультурних та політичних міфів, цінностей і норм, що визначали процес політичної самоідентифікації особистості, призводить до кризи політичної ідентичності [7].

Кризовий стан суспільства характеризується не тільки кризовою ідентичністю, але й переважанням негативної моделі політичної ідентифікації. Сутністю негативної ідентифікації є визначення змісту колективного «ми» за допомогою образу Ворога, «поділу» світу на «своїх» і «чужих», покладання відповідальності за власні невдачі на колективного «іншого». Ознаками негативної ідентичності є самоствердження «від протилежного» й агресивне ставлення до представників будь-яких політичних рухів, які сприймаються як «чужі», зростання ксенофобії і спрощення картини світу, політична демагогія й ідеологізація суспільної свідомості [8].

Негативна політична ідентичність властива не тільки кризовим системам, які трансформуються, вона (як вказувалося в попередньому розділі) є обов'язковим етапом розвитку особистості, тому зустрічається і в країнах з розвинутою демократією. У той же час саме в політичних системах, що трансформуються, негативна ідентичність є однією з характерних ознак політичного життя.

Негативна ідентифікація часто цілеспрямовано формується політичними лідерами, рухами та об'єднаннями для мобілізації та консолідації своїх прихильників у процесі досягнення певних політичних цілей.

Позитивна ідентифікація передбачає ототожнення індивідом себе з якоюсь групою або спільністю на основі приписуваних їй певних

позитивних якостей і характеристик (таких як успіх, статус, гідність і т. д.). В основі позитивної ідентичності лежить відчуття гордості й самоповаги від причетності до групи або спільності, з якою асоціює себе індивід [9].

Зберігає свою актуальність типологія політичної ідентичності за ідейно-політичним напрямком. Традиційним інструментом дослідження цієї типології є шкала «лівий-правий».

Необхідно відзначити, що дослідження характеру політичної ідентичності, як громадян, так і політичних партій, із застосуванням даної шкали є дуже проблематичним, тому що сьогодні ідеологічна складова відіграє все меншу роль у політичному процесі. Не дивлячись на те, що в країнах з усталеною партійною системою традиційно зберігається протиборство між основними політичними партіями, (наприклад у США і Великобританії консерваторам протистоять ліберали, або як у Франції, Іспанії та Німеччині – соціал-ліберали) загальною тенденцією для політичних партій у розвинених демократичних країнах є зближення позицій із багатьох питань внутрішньої і зовнішньої політики. Центристські позиції партій відображають запити суспільства, яке за своєю масовою свідомістю все більше тяжіє до центру, відмовляючись від радикалізму. Сьогодні більшість людей є центристами за своїми ідейними переконаннями, і їм потрібні політичні та економічні свободи.

Що стосується партійних систем посткомуністичних держав, то для них характерна нечіткість ідеологічних розмежувань і деформація ідеологічних антагонізмів. Аналізуючи ідеологічні орієнтації партій у країнах Центральної та Східної Європи, І. Тарасов справедливо зауважує, що «формування ідеологічного дискурсу часто здійснюється ситуативно, залежно від зовнішньо-та внутрішньополітичної кон'юнктури. Громадяни – основний споживач дискурсивної продукції – нерідко відчують подив, намагаючись зрозуміти справжній сенс політичних висловлювань чи прийнятих рішень» [10].

Для досягнення політичних цілей (наприклад, для проходження до парламенту) партії часто створюють блоки та коаліції, які формуються не на ідеологічній, а на кон'юнктурній основі, що порушує логіку правого-лівого спектру й остаточно дезорієнтує виборця, який більше голосує за особистість, ніж з ідейних міркувань, або ж методом «від супротивного».

Незважаючи на те, що образ правих і лівих у свідомості громадян посткомуністичних суспільств досить розмитий, можна виділити наступні напрямки ідеологічної ідентифікації громадян у цих державах: соціал-демократичний/комуністичний, консервативний, ліберальний і радикальний [11]. При цьому, як справедливо зауважує І. Тарасов, «найчастіше люди різних орієнтацій вбачають за краще політичний режим у демократії – уточнюючи, «справжній демократії» [12].

У той же час, незважаючи на проблематичність застосування і появу нових ціннісних розколів у суспільстві, наприклад, «постматеріалістичних», «нових лівих» і «нових правих», дослідження політичних орієнтацій за віссю лівий-правий зберігає своє наукове значення, бо є «узагальненою характеристикою позиції людей з важливих питань, виступає своєрідним лейблом політичної ідентифікації» [13].

У науковій літературі застосовується також типологія ідентичності залежно від її тривалості, ступеня інтеріоризації та стійкості. Виходячи з цих критеріїв, Ю. Качанов визначає ситуаційну і трансверсальну (надситуаційну) політичні ідентичності [14, с. 115-116]. Ситуаційна ідентичність формується виникненням певної ситуації і може легко змінюватися, виходячи зі змін у політичній практиці суб'єкта. Вона не інтегрується з «особистісними смислами» і нав'язується особистості ззовні. Таким чином, у ній відсутні «прийняття» особистістю інтеріоризованих норм і правил практики, схем мислення, сприйняття і оцінювання, які притаманні ідентифікованій політичній позиції в якості своєї політичної ідентичності.

Трансверсальна політична ідентичність є більш стійкою, оскільки інтегрована з особистісним сенсом суб'єкта, відображає значущі для нього цінності, норми й установки. Вона є результатом «внутрішньої роботи» суб'єкта щодо прийняття чи неприйняття ситуаційних ідентичностей, їхньої інтеріоризації. Таким чином, трансверсальна політична ідентичність має невелику залежність від мінливих політичних ситуацій і триває в часі.

Спираючись на зазначені критерії класифікації, Л. Нагорна вважає, що ідентичність може бути стійкою, ситуаційною, слабкорефлексованою [15]. Намагаючись об'єднати різні типології політичної ідентичності в одну універсальну конструкцію, Є. Мелешкіна пропонує типологію за суб'єктом та об'єктом політичної ідентичності. За суб'єктом – носієм науковець виділяє індивідуальну політичну ідентичність і групову. За об'єктом ототожнення – ідентичність члена групи інтересів, партії, ідеологічної течії, жителя міста чи регіону, громадянина держави тощо [16]. Ця типологія є загальноприйнятою в різних варіаціях і доповненнях практично у всіх сучасних дослідженнях.

Під політичною ідентичністю індивіда зазвичай розуміється сукупність найбільш значущих політичних орієнтацій, які багато в чому визначають політичну поведінку і політичні установки людини [17].

При цьому необхідно підкреслити, що дослідження класової чи партійної ідентичності, методологічно так само зводиться до ідентичностей окремих людей (партійна ідентичність респондента А відрізняється від партійної ідентичності респондента Б). Іншими словами, в основі

індивідуальної політичної ідентичності лежить унікальний досвід конкретної людини та її особливі переживання політичних явищ [18, с. 14-15].

Одним із видів групової ідентичності є колективна ідентичність, яка не зводиться до індивідуального досвіду і не є просто сумою ідентичностей її членів. Особливістю колективної ідентичності є те, що вона повинна усвідомлюватися, «уявлятися» всім колективом, що дозволяє групі виступати як єдиний суб'єкт ідентичності.

Одним із типів колективної ідентичності є національно-державна ідентичність, яка і задає межі існування держави як політичної спільноти. Колективна ідентичність є тим політичним проектом («уявною спільнотою»), який на основі загальних цілей, цінностей і загроз об'єднує індивідів, незалежно від їх індивідуального досвіду, в єдиний політичний організм [19].

Головна функція національно-державної ідентичності полягає в легітимації існуючої системи, на основі уявлення про державу як політичне співтовариство, яке розділяється громадянами в самовизначенні колективного політичного, у відповіді на питання «Хто ви?». У цьому випадку також прийнято говорити про національно цивілізаційну ідентичність.

На думку українського вченого В. Андрусіва, в епоху глобалізації та інформаційного суспільства проблема колективної ідентичності постає ще одним викликом існуванню держави-нації, бо в сучасних умовах на передній план виходять нові ідентичності, які стають більш важливими ніж базові (класові чи національні), і від того, як вони будуть впливати на державу, залежить її майбутня доля [20].

Розмивання національної ідентичності в сучасному глобальному та інформаційному суспільстві, ускладнення ієрархії ідентичностей усередині держави актуалізують формування громадянської ідентичності.

Національно-громадянську ідентичність можна розглядати як колективну ідентичність, що має політичні та історико-культурні підстави. Вона «включає не тільки лояльність до держави, але й ототожнення громадянами країни уявлення про це співтовариство, відповідальність за долю держави і почуття людей (гордість, образи, розчарування, песимізм чи ентузіазм)» [21, с. 11-12].

В основі громадянської ідентичності закладено політичне самовизначення індивіда як громадянина – члена політичної нації та «ідентичність державної спільноти, яка підтримує інституційні основи політичної нації та забезпечує реалізацію громадянських прав через громадські інститути» [22, с. 8-13].

Роль загального знаменника в науковому дискурсі, який оперує поняттями «національна ідентичність», «національно-державна ідентичність», «національно-громадянська ідентичність», «наднаціональна політична ідентичність», «цивілізаційна ідентичність» виконує поняття «макрополітичної ідентичності», введене в науковий обіг О. Малиною. На думку авторки, це поняття вказує на ідентифікацію з більш широкою спільнотою, яка передбачає наявність солідарності за межами кордонів, пов'язаних із політичними й ідеологічними уподобаннями. Макрополітична ідентичність пов'язується з приналежністю або до нації (обумовленої на різних підставах), або до наднаціональної спільноти. Передбачається, що в першому випадку зв'язки, що скріплюють співтовариство, виявляються міцнішими [23].

До колективного типу політичної ідентичності відноситься і регіональна ідентичність, яка є одним із базових елементів конструювання «регіону» як специфічного соціально-політичного простору. Регіональна ідентичність конструюється через осмислення зв'язку між співтовариством і простором у історико-культурному політичному контексті. Для поняття «регіон» характерні спільність історичних доль, особливості матеріальної і духовної культури, географічна єдність території, специфіка економіки та інші специфічні ознаки.

Факторами регіональної ідентифікації є: територіальні зв'язки, що виникають на основі спільного чи сусідського проживання членів соціальних груп різного масштабу й культурної ідентифікації, символи, образи, наративи, міфи про кордони й унікальність регіону та перспективи регіонального розвитку. Ці підстави консолідації регіонального співтовариства активно підтримуються регіональними елітами та ЗМІ, стають істотним аспектом регіональної політики [24, с. 3, 14].

Як показує суспільна практика, факторами гіпертрофованої політизації регіональної ідентичності можуть стати складні стосунки з центром і утиск (або наявність масових уявлень про такі обмеження) регіональних політичних, соціально-економічних, духовних інтересів. У цьому випадку в ранжуванні ідентичностей на перший план виходить саме регіональна ідентичність, що значним чином шкодить загальнонаціональній [25].

Таким чином, дослідження типів політичної ідентичності дозволило зробити висновок, що політична ідентичність завжди вписана в певний соціокультурний, історичний контекст, який впливає на її зміст. Вона обумовлена певними формами наративів, конструюється інститутами та дискурсами конкретних суспільних практик.

Найбільш характерними для сучасних суспільств є типології за такими ознаками: партійною, ціннісно-ідеологічною, залежно від тривалості,

ступеня інтеріоризації та стійкості, за умовою суб'єкта та об'єкта ідентичності. Особливої актуальності і значення в системах, що трансформуються, набувають типи ідентичності, пов'язані з кризовим станом суспільства і трансформацією політичної свідомості: кризова, негативна і позитивна.

Проблема політичної ідентичності актуалізується в епоху криз і змін, вона стає об'єктом цілеспрямованого впливу держави, політичних еліт і груп інтересів. Основним завданням політики ідентичності в цей період є формування такої загальнодержавної ідентичності, яка б проявлялася не тільки в колективному позиціонуванні відносно інших націй-держав як базису цілісності нації, але й як предмет згоди щодо того, як таке співтовариство уявляє суспільні цілі принципи і цінності. Саме в цьому сенсі політична ідентичність виступає як основа і як механізм суспільних трансформацій і є актуальною в контексті сучасної політичної науки.

Література

1. The American Voter / [Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D.]. — New York, 1960.
2. Там само.
3. Butler D. Political change in Britain: The evolution of electoral choice / D. Butler, D. Stokes. — L., 1974.
4. Crewe L. Partisan dealignment in Britain 1964-1974 / L. Crewe, B. Sarvlik, J. Alt // British journal of political science. — 1977. — № 7.
5. Crewe I. The electorate: Partisan dealignments ten years on / I. Crewe // West European politics. — 1983. — № 46.
6. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / Попова О. В. — СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2002. — 258 с.
7. Евгеньева Т. В. Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им. Спецкурс по политической психологии / Т. В. Евгеньева. — СПб. : Питер, 2007. — 80 с.
8. Гудков Л. Н. К проблеме негативной идентификации / Л. Н. Гудков // Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов. — М. : Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ – А», 2004. — С. 262–299.
9. Пантин В. И. Проблемы идентичности и российская модернизация [Электронный ресурс] / В. И. Пантин, И. С. Семененко. — Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/pantin.htm>. — Назв. с экрана.
10. Тарасов И. Идеологическое перепутье Центрально-Восточной Европы [Электронный ресурс] / И. Тарасов. — Сайт «Перспективы». — Режим доступа : <http://www.perspektivy.info/misl/koncept/>. — Назв. с экрана.
11. Тупиця О. Л. Тенденції розвитку політичної участі: взаємодія профспілок і громадянського суспільства / О. Л. Тупиця // Політологічний вісник. — К. : «ІНТАС», 2009. — Вип. 40. — С. 255–264.
12. Тарасов И. Вказ. праця.

13. Мелешкина Е. Ю. «Воронка причинности» в электоральных исследованиях / Е. Ю. Мелешкина // Политические исследования. — 2002. — № 5. — С. 47–53.
14. Качанов Ю. Л. Опыты о поле политики / Ю. Л. Качанов. — М. : Институт экспериментальной социологии, 1994. — 159 с.
15. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. — К. : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — 405 с.
16. Мелешкина Е. Ю. Вказ. праця. С. 47–53.
17. Пантин В. И. Вказ. праця.
18. Тимофеев И. Н. Политическая идентичность России в постсоветский период: альтернативы и тенденции : дисс. ... канд. полит наук : 23.00.02 / Тимофеев Иван Николаевич. — М., 2006. — 202 с.
19. Пантин В. И. Вказ. праця.
20. Андрусів В. Конструювання колективної ідентичності: виклики глобальним державам [Електронний ресурс] / А. Андрусів. — Режим доступу : <http://politiko.ua/blogpost68429>. — Назва з екрану.
21. Дробіжева Л. Национально-гражданские идентичности и толерантность в России и в Украине / Л. Дробіжева, Е. Головаха // Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации ; [под редакцией Л. Дробіжевой, Е. Головахи]. — К. : Институт социологии НАН Украины ; Институт социологии РАН, 2007. — 280 с.
22. Семененко И. С. Идентичность в предметном поле политической науки / И. С. Семененко // Идентичность как предмет политического анализа : сб. ст. по итогам Всероссийской научн.-теор. конф., 21-22 окт. 2010 г. / ИММО РАН. — М. : ИММО РАН, 2011. — С. 8–13.
23. Малинова О. Ю. Конструирование макрополитической идентичности в постсоветской России: символическая политика в трансформирующейся публичной сфере [Электронный ресурс] / О. Ю. Малинова. — Режим доступа : www.politex.info/content/view/662/30/. — Назв. с экрана.
24. Гончарик А. А. Роль политического класса в формировании региональной идентичности в постсоветской России : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии». — Пермь, 2012. — 25 с.
25. Суханов В. М. Региональная политическая идентичность в России: теоретический анализ состояния и перспективы : автореф. дисс. ... докт. полит. наук : спец. 23.00.01. «Теория политики, история и методология политической науки» / В. М. Суханов. — Саратов, 2009. — 37 с.

Исследуются основные подходы, концептуальные характеристики и факторы формирования типов политической идентичности современного общества, анализируется их роль в политическом развитии.

Ключевые слова: политическая идентичность, партийная идентичность, ценностно-идеологическая идентичность, кризисная идентичность, национальная идентичность, коллективная идентичность, национально-гражданская идентичность, региональная идентичность.

The main approaches, conceptual characteristics and factors of forming the types of political identity of the contemporary society have been studied, their role in political development has been analyzed.

Key words: *political identity, party identity, valuable ideological identity, crisis identity, national identity, national and civil identity, regional identity.*

Пашина Наталія Полікарпівна – професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК 355.401

**Крисяк П. В.,
м. Київ**

АСИМЕТРИЧНА ВІЙНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Нинішній світоустрій набуває ознак асиметричності, а чинник полярності/полюсності стає радше другорядним, допоміжним та некритичним. Принциповим геополітичним феноменом – значущим чинником світової політики (принаймні, в регіональному та суміжному її вимірах) стає т.зв. «асиметрична війна».

Проаналізовано основні елементи «асиметричної» стратегії Російської Федерації у війні проти України, визначено роль воєнної розвідки в умовах «асиметричної» війни, визначено основні чинники асиметричної війни проти України.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, асиметрична війна, асиметрична стратегія, асиметричні дії, міжнародна система, міжнародні відносини.

Головна небезпека для нашої країни на даний час полягає у тому, що нова міжнародна система, яка формується, може скластися без України, яка все одно буде інтегрована у світовий політичний та економічний простір, але не як повноправний суб'єкт, а як об'єкт зацікавленості тих чи інших «центрів сили». Сучасні міжнародні відносини є загрозливими і сповненими викликами як світовій спільноті, так і кожному окремому її суб'єкту, ніж будь-коли впродовж нової й новітньої історії людства.

Асиметрія є одним із структурних проявів міжнародної системи, і одночасно – зовнішнім фактором впливу для всієї системи. Особливість асиметрії – у використанні нетрадиційних методів впливу (нетрадиційних для існуючої системи), які здатні порушити існуючу структуру відносин.

З точки зору наявного історичного досвіду симетричних стратегій не буває і не може бути в принципі. Всі стратегії у відомих конфліктах минулого і сучасності завжди були і є асиметричними. Мова може йти лише про ступінь асиметричності та вплив цієї асиметричності на кінцевий результат. Безліч факторів, які є відмінними для конфліктуючих сторін, природних, матеріальних, технічних, економічних, ідеологічних, соціально-культурних та ін., об'єктивно обумовлюють як асиметрію самих відносин

між сторонами, так і асиметрію стратегій, до яких прямо чи імпліцитно вони вдаються.

Найяскравішим прикладом асиметричних дій є війна Російської Федерації (РФ) проти України. Директор Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України В.П.Горбулін відзначив, що «Росія застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціональної точки зору: за формою вона є «гібридною», а за змістом – «асиметричною». Найбільш чітко характер нового типу війни продемонструвала спочатку анексія РФ весною 2014 року території Автономної Республіки Крим, а потім – підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України» [1].

Власне самі російські військові експерти, Олександр Нагорний та Володимир Шуригін склали дев'ять пунктів, що відображають асиметричну стратегію РФ у війні проти України [2]:

1. Спонування та підтримка військових дій через сепаратистські угруповання з метою провокування хаосу та територіальної роз'єднаності.
2. Поляризація між елітою та суспільством, в результаті якої утворюється криза цінностей.
3. Деморалізація збройних сил та військової еліти.
4. Стратегічне контрольоване погіршення соціально-економічної ситуації.
5. Стимулювання соціально-політичної кризи.
6. Інтенсифікація одночасних форм та моделей психологічної війни.
7. Провокування масової паніки, що відбувається одночасно із втратою довіри до ключових урядових інституцій.
8. Дифамація політичних лідерів, лінія поведінки яких не відповідає російським інтересам.
9. Зведення до нуля можливостей формування коаліцій з іноземними союзниками.

Тому вкрай важливим завданням зараз для України – перехопити геостратегічну ініціативу та розпочати «гру на випередження», аби не втратити власну регіонально-безпекову суб'єктність і не перетворитися на об'єкт міжнародного торгу між Сходом і Заходом.

Останнім часом проблематиці «асиметричних стратегій», «асиметричних викликів», «асиметричних конфліктів», «асиметричних війн» приділено значну увагу як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, зокрема, В. Горбуліном, О.Власюком, О.Литвиненком, О.Полтораковим, В.Качановим, Ю.Остахом, Л.Дериглазовою, М.Александровим, І.Бочарниковим.

Деякі аспекти ведення інформаційної війни Російської Федерації стосовно України та особливості пропагандистських механізмів відображені у працях Г. Почепцова, А. Ослунда, Л. Гудкова, Г. Ревзина, К. Рогова, Г. Перепелиці, Т. Березовця, Р. Ортунга, О. Бондаренка.

Водночас бракує цілісного бачення інформаційної експансії РФ та визначення інформаційно-психологічних технологій у процесі вторгнення в Крим та війни на Сході України.

Мета статті – здійснення системного аналізу використання інформаційно-психологічних технологій РФ у процесі асиметричної війни проти України.

Виклад основного матеріалу. Асиметрія була і залишається важливим компонентом стратегічного мислення. Ефективне використання власних переваг та слабких сторін опонента, дезінформація, дезорієнтація, свідоме введення в оману, – завжди були невід’ємною частиною військового мистецтва минулого. Класик китайської стратегічної думки Сунь Цзи писав з цього приводу за 500 років до н.е. «Мистецтво війни»: «...як проточна вода оминає пагорби і тече до низин, так і армії повинні оминати центри сили і бити по вразливих місцях... Всі військові дії... базуються на введенні супротивника в оману» [3].

Саме тому більшість видатних військових стратегій минулого носили свідомо асиметричний характер. Фаланги Олександра Македонського і практика заманювання супротивника в глибини власної території скіфів, організаційна і оперативна асиметрія татаро-монгольських військ, теорія і практика партизанської війни доведена до досконалості в творах Мао Цзедуна та Че Гевари – це лише окремі приклади ефективних асиметричних стратегій в минулому.

Інтерес до асиметрії як стратегічної концепції знову з’явився по закінченню холодної війни у зв’язку з перебудовою усієї системи міжнародної стабільності та безпеки, появою принципово нових асиметричних за своєю природою викликів та загроз. Біполярна симетрія балансу сил епохи холодної війни значною мірою диктувала домінування відповідних симетричних національних стратегій. Визначальною концепцією цього періоду була концепція взаємного гарантованого знищення, яка була симетричною в своїй основі для обох сторін і, не зважаючи на всі її недоліки, забезпечувала стабільне балансування на грані війни протягом майже 40 років. Кінець біполярного світу і закінчення епохи холодної війни разом з появою принципово нових загроз і викликів об’єктивно стимулювали інтерес до осмислення ролі та місця асиметрії в структурах глобальної та національної безпеки, системі міжнародних відносин в цілому. З’явилися численні спроби дефінізації асиметрії в

політиці, військовій сфері та стратегії, які здебільшого зводилися до вміння діяти «відмінним від опонента» чином чи «вести боротьбу нестандартними засобами» не за правилами (not fighting fair).

На наш погляд, найбільш повним і адекватним на сьогоднішній день є визначення фахівців Інституту стратегічних досліджень США [4]: «Асиметрія у військовій сфері та сфері національної безпеки - це спроможність діяти, організовувати свою діяльність та мислити відмінним від опонентів чином з метою максимізації власних переваг і використання вразливих місць опонента, захоплення ініціативи чи забезпечення простору для маневрування. Вона може бути політико-стратегічною, воєнно-стратегічною, оперативною або комбінацією з них. Вона може включати різні методи, технології, цінності, організаційні структури, часові рамки або комбінації з них. Вона може бути коротко- або довгостроковою. Вона може бути анонсована як завчасно підготовлена або представлена як випадковий розвиток подій. Вона може бути дискретною або здійснюватися у взаємодії з симетричними підходами. Вона може мати як психологічні, так і фізичні виміри».

Найширше «асиметрична війна» трактується в редакторській передмові довідника Military Balance 2015 як «використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи і отримання психологічних переваг, які використовують дипломатичні можливості; масштабні і стрімкі інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій; в поєднанні з економічним тиском». Вказується, що в ході кримської операції в лютому-березні 2014 року російські сили «продемонстрували поєднання використання швидкого розгортання, електронної війни, інформаційних операцій, можливостей морської піхоти, десантно-штурмових сил і спецназу, як і масштабне використання кіберпростору і стратегічної зв'язку для багатовекторної і ефективної інформаційної кампанії як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторії».

В контексті асиметризації як збройних конфліктів, так і всієї системи міжнародних відносин – парадигма «гібридної війни» поступово вийшла за першопочаткові воєнно-операційні (тактичні) межі та перетворилася на повноцінний (стратегічний) феномен світової політики.

Так, американський військовий експерт Джек Макуен (полковник армії США) у статті [5] визначив гібридну війну як основний метод дій в асиметричній війні, що ведеться на трьох вибіркових видах поля бою:

- серед населення зони конфлікту;
- серед тилового населення;

серед міжнародного співтовариства.

Певним практичним підтвердженням актуальності теоретичної моделі, запропонованої Дж. Макуеном, відразу став російсько-грузинський політико-воєнний конфлікт серпня 2008 р. довкола Південної Осетії та Абхазії.

Повертаючись до агресії РФ проти України необхідно відзначити, що основними настановами російської сторони у цій війні є [6]:

1. Від прямого руйнування до прямого впливу.
2. Від прямого знищення опонента до його внутрішнього занепаду.
3. Від війни зі зброєю та технікою до культурної війни.
4. Від війни із використанням конвенційних сил до спеціально підготовлених військ та нерегулярних груп найманців.
5. Від традиційного (3D) поля бою до інформаційної/психологічної війни та війни сприйняття.
6. Від прямих зіткнень до безконтактної війни.
7. Від поверхневої, чітко структурованої війни до тотальної війни, включаючи внутрішню базу противника.
8. Від війни у фізичному просторі до війни в людській свідомості та кіберпросторі.
9. Від симетричних до асиметричних військових дій, через комбінацію політичних, економічних, інформаційних, технологічних та екологічних кампаній.
10. Від війни у чітко визначений період часу до стану перманентної війни як звичної умови в житті нації.

Таким чином, російське бачення сучасних військових дій базується на ідеї, що головне поле бою – це розум, і, як наслідок, у війні нового покоління домінує інформаційне та психологічне протиборство задля досягнення переваги в контролі за військами та озброєнням, морально та психологічно виснажуючи особовий склад Збройних Сил України та цивільне населення.

Російська Федерація, яка в контексті асиметризації світоустрою втрачає свої геостратегічні позиції, прагне розбудувати вигіднішу для себе модель міжнародних відносин. Таку, яка багато в чому нагадує післявоєнну Ялтинсько-Потсдамську систему блокової біполярності, в умовах якої ключові гравці (перш за все СРСР та США) мали достатньо чітко окреслені сфери та зони власного впливу.

Ключовий парадокс «асиметричної війни» в тому, що майже неможливо ефективно протидіяти їй, спираючись переважно на симетричні дії та стратегії, базовані на «симетричній» парадигмі світоустрою.

Зважаючи на істотну різницю в потенціалах сторін, стратегія протидії РФ має бути асиметричною, тобто передбачати постійний, активний і системний тиск саме на «вразливі місця» й паралельно дієві заходи з надійного захисту найважливіших національних інтересів України.

Таким чином, в умовах неоголошеної війни РФ проти України, необхідно продовжувати дослідження щодо вироблення адекватних та ефективних стратегій протидії. І ці стратегії мають бути нестандартними. Адже шаблони тут навряд чи принесуть велику користь.

Література

1. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В.П.Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. № 4 (33). – с. 5-12.
2. Війна в Україні. Уроки для Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/796-viyna-v-ukrayini-uroki-dlya-evropi>.
3. Сунь-Цзи. Мистецтво війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/minerva/war_china.htm.
4. «Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts» Steven Metz, Douglas Jonson, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/asymetry.pdf>.
5. McCuen John J. Hybrid Wars // Military Review, March-April 2008. – <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/mccuen08marapr.pdf>.
6. Russia's new generation warfare in Ukraine: implications for Latvian defense policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naa.mil.lv/~media/NAA/AZPC/Publikacijas/PP%2002-2014.ashx/>

Современное мироустройство приобретает признаки асимметричности, а фактор полярности становится второстепенным, вспомогательным и некритичным. «Асимметричная война» становится принципиальным геополитическим феноменом, значимым фактором мировой политики. Проанализированы основные элементы «асимметричной» стратегии Российской Федерации в войне против Украины, определена роль военной разведки в условиях «асимметричной» войны, определены основные факторы асимметричной войны против Украины.

Ключевые слова: *информационная война, информационно-психологическое воздействие, асимметричная война, асимметричная стратегия, асимметричные действия, международная система, международные отношения.*

The current structure of the world acquires the characteristics of asymmetry and polarity factor becomes secondary, auxiliary and uncritical. «Asymmetric war» became the principal geopolitical phenomenon, a significant factor in world politics. Analyzes the main elements of the «asymmetric» Russian strategy in the war against Ukraine, defines the role of military intelligence in the conditions of «asymmetric war», the major factors of asymmetric warfare against Ukraine.

Key words: *information warfare, information-psychological effects, asymmetric warfare, asymmetric strategy, asymmetrical actions, the international system, international relations.*

Крисяк Павло Васильович – здобувач Воєнно-дипломатичної академії (м. Київ)

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 323.2+316.485.26

Балацька О. Б.,
м. Старобільськ

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

У сучасному світі спостерігається зростання рівня політичного насилля. Інтенсивність і масштаб політичного насилля тісно пов'язані із загальними тенденціями політичного процесу, станом політичної системи. Дестабілізовані політичні системи, що перебувають у стані політичного стресу, схильні до насильницької політичної боротьби та менш стійкі до зовнішніх загроз. Важливими факторами зростання рівня політичного насилля виступають ризики та протиріччя глобалізації. Сучасний політичний процес характеризується загостренням та розповсюдженням міжцивілізаційних конфліктів. Особливу роль у даному процесі грає «ісламський фактор». У політико-географічному аспекті найвищий ступінь політичного насилля властивий регіонам і країнам з переважно мусульманським населенням. Останнім часом спостерігається значна активізація діяльності міжнародних терористичних організацій. Специфічною проблемою сучасності є загроза розповсюдження політичного насилля, зумовленого екологічними факторами, а саме – екологічною деградацією навколишнього природного середовища. Головну роль у зазначеному процесі грає зростання дефіциту природних ресурсів та значний приріст чисельності світового населення.

Ключові слова: політичне насилля, політичний процес, політична дестабілізація, політична криза, глобалізація, політичний конфлікт, міжнародний тероризм, ісламізм, глобальна екологічна криза.

Процеси соціально-політичних трансформацій у сучасному світі мають радикальний та стрімкий характер. Протягом багатьох століть суспільні зміни відбувалися відносно повільно. Однак процеси глобалізації, що значно прискорилися з другої половини ХХ століття, зумовили небачений раніше стрибок трансформацій усіх сфер людської діяльності. Особливо радикальних перетворень зазнали політична, економічна, інформаційна, комунікаційна сфери. Національні держави трансформуються, їхній суверенітет послаблюється. Разом із цим збільшується вплив міжнародних організацій. Зростає економічна взаємозалежність. А розвиток інформаційної сфери проявляється у формуванні єдиного інформаційно-комунікативного простору. Зазначені зміни значно вплинули на особливості здійснення політичного насилля, що знайшло відображення у низці специфічних тенденцій.

Теоретико-методологічну базу статті склали дослідження С. Гантінгтона, Т. Р. Гарра, К. Ісаєва, Д. Істона, С. Нефьодова. У роботі використані численні статистичні дані, зокрема, Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, Держдепартаменту США, ООН та ін.

Метою даної статті є визначення та аналіз тенденцій прояву політичного насилля у сучасному політичному процесі.

Феномен політичного насилля нерозривно пов'язаний з особливостями функціонування політичної системи. Від стану, типу та характерних рис останньої залежить рівень інтенсивності та масштаб внутрішньополітичного насилля та спроможність суспільства протистояти зовнішнім загрозам. Якщо система перебуває у кризовому стані, значно підвищується ймовірність застосування політичного насилля для впровадження владних рішень у суспільстві, яке прагне вийти з-під контролю. Це втілюється у кризі керованості, за якої ефективність влади різко знижується, а потенціал політичного насилля збільшується. Криза проникнення ускладнює або навіть унеможливорює реалізацію державних рішень і порушує нормальний зворотній зв'язок влади із суспільством. А криза легітимності виступає однією з базових детермінант політичного насилля [2, с. 416].

Д. Істон використовує поняття стресу політичної системи, який «виникає, коли з'являється небезпека, що суттєві змінні можуть вийти за межі своїх критичних значень» [4, с. 635–636]. Під суттєвими змінними вчений має на увазі пропозицію цінностей суспільству і відносну частоту їх визнання. Стрес виникає під тиском екстрасоціетального чи інтрасоціетального середовища. Наприклад, система може піддатися зовнішній військовій агресії або відчувати внутрішню економічну кризу. Система, яка знаходиться у стані стресу, дезорганізується, піддається кризі проникнення, не може нормально виконувати свої функції, а її легітимність падає. Результатом цього може стати соціально-політичний вибух і руйнування системи або подолання стресу, реформування, трансформація і навіть вихід на якісно новий рівень розвитку.

Дестабілізованій політичній системі, що знаходиться у стані сильного стресу, властивий вищий рівень насилля. Влада частіше вдається до примусу, намагаючись відновити контроль за суспільно-політичним процесом. Суспільство, у свою чергу, відповідає стихійним насиллям на неефективність влади та загальну дезорганізацію. У таких системах підвищується рівень відносної депривації акторів, яку Т. Р. Гарр визначив як розбіжність між ціннісними експектаціями (очікуваннями) і ціннісними можливостями [2, с. 61]. А інтенсивність і масштаб відносної депривації, за

його теорією, є одним з основних факторів (детермінант), що впливає на рівень політичного насилля у суспільстві. За словами Т. Р. Гарра, у більшості випадків колективного насилля його учасники «очікують від насильницьких акцій покращення своїх ціннісних позицій» [2, с. 74].

Рівень стресу сучасних політичних систем є досить високим. Вони відчувають значний тиск з боку як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Виникають численні нові загрози і протиріччя, до яких, насамперед, відносяться кризи і ризики глобалізації. У сучасному світі постійно зростає рівень і кількість таких загроз, що набувають глобального характеру.

У сучасній науці отримала розповсюдження концепція «суспільства ризику», яке є продуктом глобалізації. За словами К. Ісаєва дана концепція покликана відобразити поведінку індивідів і спільнот у надзвичайно напружених умовах, що створюються цілою низкою факторів технологічного, екологічного, соціально-економічного, соціокультурного та іншого характеру, які загрозливо змінюються у негативному напрямку. Ризик визначається як «систематична взаємодія суспільства із загрозами і небезпеками, що індукуються і створюються процесом модернізації...» [3, с. 15]. Сучасна соціальна реальність трактується як виробництво таких ризиків. У зв'язку з цим «логіка позитиву», яка була властива індустріальному суспільству, в постіндустріальному змінюється на «логіку негативу».

Одним із наслідків глобалізації ризиків є зростання рівня політичного насилля у світовому масштабі, що виражається у таких явищах, як загострення міжцивілізаційних та геополітичних конфліктів; розповсюдження та інтенсифікація міжнародного тероризму; посилення радикально-екстремістських організацій, у тому числі антиглобалістського спрямування; виникнення нових видів зброї масового ураження; поява і розповсюдження нових форм політичного насилля, зокрема, інформаційних, психологічних, гібридних, консцієнтальних війн та ін.

Серед провідних тенденцій сучасного світового політичного процесу – загострення політичних конфліктів за лініями цивілізаційного розлому, що детально обґрунтував у своїх роботах С. Гантінгтон. На думку вченого, після завершення «холодної війни» почалася епоха міжцивілізаційних конфліктів, кількість яких різко зросла наприкінці ХХ ст. Конфлікти, у тому числі війни, за лініями розлому відрізняються рядом особливостей. В їх основі – основоположні засади групової ідентичності, а тому вони є запеклими, супроводжуються великою кількістю жертв і біженців. Їм властивий високий рівень насилля. Досить часто такі конфлікти у разі перемоги однієї зі сторін завершуються геноцидом та «етнічними чистками».

Як правило, велику роль у конфліктах за лініями розлому грає релігійний фактор. Міжцивілізаційні конфлікти довготривалі, мають тенденцію поновлюватися після періоду перемир'я, завдяки чому часто набувають циклічного характеру. За словами С. Гантінгтона, «коли такі війни відбуваються всередині держави, то тривають вони у середньому в шість разів довше, ніж війни між державами» [8, с. 409]. Конфлікти за лініями розлому мають усі шанси перерости у масштабні війни, оскільки зачіпають інтереси не тільки окремих груп, а й цілих цивілізацій. І глобалізація ще більше посилює цей процес. Прикладом є феномен міжнародного ісламістського тероризму, становлення якого тісно пов'язане з глобалізаційними процесами.

В якості прикладів конфліктів за лініями розлому можна назвати китайсько-тибетську війну 1930–1932 років, арабо-ізраїльський конфлікт у Палестині (з 1948 року і по цей час), громадянські війни між мусульманами і немусульманами у Судані 1955–1972, 1983–2008 років, російсько-чеченські війни 1994–1996 та 1999–2009 років, Карабаську війну 1992–1994 років, індо-пакистанські війни 1947–1948, 1965, 1971 років, югославські війни 1991–2001 років та ін.

Міжцивілізаційні конфлікти мають місце між представниками різних цивілізацій, але більшість їх відбувається за участю мусульман. Отже, «ісламський фактор» представляє собою окрему детермінанту розповсюдження політичного насилля у світі. Серед усіх цивілізацій мусульманська демонструє найбільший рівень конфліктогенності. Мусульмани досить часто вступають у конфлікти з представниками інших культур – християнами, буддистами, індусами, іудеями, а також із самими мусульманами.

Настання «століття мусульманських війн» ілюструють численні статистичні дані. Так, мусульмани до середини 1990-х років брали участь приблизно у половині всіх етнічних конфліктів у світі, а з 32 збройних конфліктів, які відбулися у 2000 році, мусульмани, що складають одну п'яту частину світового населення, були стороною у двох третинах із них [7].

За даними, що представив Т. Р. Гарр, у 1993–1994 роках із 50 етнополітичних конфліктів у 26 брали участь мусульмани. З шести наймасштабніших за кількістю жертв війн (200 тис. та більше чоловік) три відбувалися між представниками мусульманської та немусульманських цивілізацій (у Судані, Боснії та Східному Тиморі), дві – між мусульманами (Сомалі, Ірак) і тільки одна – між немусульманськими народами (Ангола) [8, с. 416].

Згідно зі списком держав-спонсорів тероризму, що складається Держдепартаментом США з 1979 року і постійно оновлюється, на кінець

2015 року всі країни, що входять до нього зараз, є мусульманськими. Це Сирія, яка знаходиться у списку з 1979 року, Іран, який поповнив його у 1984 році, та Судан, який приєднався до списку в 1993 році [15]. У різні роки в цьому списку були також Лівія, Ірак, Ємен (Південний Ємен), Куба та КНДР. Але згодом вони були виключені з нього. Слід зазначити, що тільки дві останні країни з цього переліку є немусульманськими.

Названі тенденції зростання рівня політичного насилля у світі підтверджуються сучасними дослідженнями. Зокрема, Гейдельберзький інститут з вивчення міжнародних конфліктів з 1992 року щорічно оприлюднює статистику розповсюдження політичних конфліктів у світі. Згідно з даними інституту загальна кількість конфліктів за майже 70 років зросла більш ніж у п'ять разів (з 83 у 1945 році до 424 у 2014 році). Із загальної кількості конфліктів, що відбулися у 2014 році, 46 мали високу інтенсивність, тобто отримали статус війн або обмежених війн, які характеризуються масштабним та організованим використанням насилля з надзвичайно тяжкими наслідками [12, р. 16].

Для порівняння приведемо дані за декілька попередніх років. Так, у 2013 році з 418 політичних конфліктів 51 – це конфлікти вищого рівня. У 2012 році аналогічні показники склали, відповідно, 396 і 43 конфлікти, у 2011 році – 387 і 39, 2010 році – 363 і 28, 2009 році – 368 і 33 конфлікти. При цьому, наприклад, у 1999 році відбулося лише 134 політичних конфлікти [9, р. 1; 10, р. 2; 12, р. 15; 14, р. 1]. Отже, спостерігаємо постійне зростання кількості та інтенсивності політичних конфліктів, зі значним стрибком цих показників після 2010 року.

Щодо світової географії розповсюдження політичного насилля, то найбільш конфліктогенними регіонами традиційно виступають Субсахарська Африка та країни Близького Сходу і Магрибу. Як правило, тут відбувається найбільша кількість конфліктів високої інтенсивності. Так, у 2014 році у Субсахарській Африці відбулося 18, а на Близькому Сході й Магрибі – 14 таких конфліктів. У 2013 році, відповідно – 24 і 12, у 2012 році – 19 і 9 конфліктів. При цьому останніми роками спостерігається зниження кількості конфліктів високої інтенсивності в Азії та Океанії – з десяти у 2012 році до шести у 2014 році [10, р. 29, 73, 99; 12, р. 51, 110, 148].

У 2014 році конфліктами найвищого (п'ятого) рівня інтенсивності, тобто війнами, була охоплена 21 країна. Серед них – Судан, Нігерія, Центральнаафриканська Республіка, Сомалі, Демократична Республіка Конго (Субсахарський регіон); Афганістан, Ірак, Ізраїль, Лівія, Сирія, Ємен (країни Близького Сходу і Магрибу); Пакистан (Азія та Океанія); Мексика (Американський регіон); Україна (Європейський регіон). Десять з цих країн

є мусульманськими, а у конфліктах у ЦАР, ДР Конго та Ізраїлі другою стороною виступають ісламістські угруповання [12].

Суттєво змінилася ситуація у Європі. П'ятирічний безвоєнний період у цьому регіоні закінчився у 2014 році з початком війни в Україні. До цього часу останньої війною у Європі була російсько-грузинська війна 2008 року. Єдиним конфліктом високого ступеня інтенсивності за період з 2009 по 2013 роки був конфлікт 2013 року (обмежена війна) на Північному Кавказі між Росією та ісламістськими угрупованнями, що триває з 1989 року [11, р. 30].

Збройний конфлікт в Україні, який класифікується фахівцями Гейдельберзького інституту як війна, за останніми даними Управління ООН з координації гуманітарних питань за період із середини квітня 2014 року до 27 липня 2015 року уніс життя щонайменше 6832 осіб, а 17087 людей було поранено. Більше 2,3 млн. осіб стали вимушеними переселенцями або біженцями. До 1,3 млн. людей в окремих районах Донецької та Луганської області, що постраждали від конфлікту, мають труднощі у доступі до безпечної питної води [16, р. 2].

Ще однією сучасною тенденцією, яка відображає зростання рівня політичного насилля у світі, є розповсюдження міжнародного тероризму, що здебільшого має ісламістський характер. Діяльність радикальних міжнародних терористичних організацій має тенденцію до подальшої активізації. Вони відповідальні за більшість міжнародних терактів та велику кількість насильницьких конфліктів XX–XXI століть.

Зараз список міжнародних терористичних організацій, який складається Бюро Держдепартаменту США по боротьбі з тероризмом, включає 59 організацій, переважна більшість з яких є ісламістськими [13]. Найбільші серед них – «Аль-Каїда», «Ансар-аль-Шаріа», «Армія ісламу», «Боко Харам» (зараз – «Західноафриканська провінція «Ісламської держави»), «Джундалла», «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ), «Техрік-е Талібан Пакистан», ХАМАС, «Хізбалла» та ін. Тільки за останні роки на їхньому рахунку безліч терористичних актів, серед яких: участь у масових заворушеннях у Лівії у 2011 році та збройному конфлікті у Сирії з 2011 року і по цей час; масові вбивства дітей в Пешаварі (Пакистан) 16 грудня 2014 року; масові вбивства у нігерійському місті Бага 3–7 січня 2015 року; «синхронні» теракти у Франції, Тунісі, Сомалі та Кувейті 26 червня 2015 року; серії терактів у Парижі 7–9 січня та 13–14 листопада 2015 року; теракт у готелі в Бамако (Малі) 20 листопада 2015 року; численні політичні вбивства та ін.

За даними Інституту економіки і миру в 2014 році терористична діяльність зросла на 80%, а кількість жертв терактів склала більш ніж 32

тис. осіб [1]. Значний сплеск активності терористів спостерігається й у 2015 році. Кількість терактів уже перевищує два десятки. Список країн, в яких скоєні масштабні та криваві теракти, включає Афганістан, Ємен, Ірак, Кенію, Кувейт, Ліван, Малі, Нігерію, Таїланд, Туреччину, Францію та ін. Переважна кількість терактів прийшла на мусульманські країни. Серед країн Заходу найбільшу шкоду від терористичних атак отримала Франція, в якій проживає одна з найбільших мусульманських громад в Європі та яка прийняла велику кількість біженців із Сирії та Іраку у 2015 році. Теракти у Парижі у листопаді 2015 року стали наймасштабнішими в історії цієї країни.

Специфічну тенденцію представляє собою розповсюдження політичного насилля, пов'язаного з питаннями екологічного характеру. В основі такого насилля лежать екологічні проблеми – у першу чергу, дефіцит природних ресурсів. Для позначення цього типу насильницьких конфліктів С. А. Нефьодов використовує поняття екополітичного насилля, під яким він розуміє таке політичне насилля, яке зумовлюється проблемами екологічної деградації. Екологічна деградація є підставою для виникнення екологічних конфліктів, які можуть мати насильницький характер. Екологічний дефіцит призводить до зменшення прибутків еліт. Це викликає загострення політичної боротьби з метою перерозподілу ресурсів. Ще одним наслідком цих процесів є поширення соціальної маргіналізації, в результаті якої утворюються великі групи, схильні до використання насилля. Екологічний дефіцит може спричинити громадянський або міждержавний конфлікт, масштабну міграцію, послаблення держав [5].

Екополітичне насилля також реалізується через діяльність радикальних антиглобалістських організацій. Антиглобалістський рух є неоднорідним і включає велику кількість організацій різного ідейного спрямування, у тому числі маргінальні елементи, анархістські організації («зелений» анархізм). Більшість представників антиглобалістського руху є прибічниками мирних форм протесту, але є й такі, які систематично вдаються до політичного насилля, наприклад, «Чорний блок».

А. Нефьодов виокремлює два напрямки екополітичного насилля – екофашизм та екоанархізм. Екофашизм представляє собою різновид фашизму, що використовує наявні екологічні проблеми для обґрунтування фашистських ідей і акцій. Так, одним із проявів екофашизму є провокування ворожості і ненависті до іноземців та мігрантів через екологічні засади. Політичною метою екофашистів виступає ліквідація демократії і встановлення екодиктатури. В основі екоанархізму – ідеї протилежного характеру. Екоанархісти піддають критиці не тільки технічний прогрес, а й саму цивілізацію з усіма її атрибутами, у тому числі

державою. Вони виступають проти капіталізму, індустріалізації та глобалізації, звертаючи увагу на деструктивний і експлуататорський характер цих явищ [6, с. 33–34].

Загальносвітові тенденції розвитку людства вказують на подальше поглиблення екологічних проблем. Надмірна експлуатація природного середовища, зростання чисельності населення планети збільшуватимуть дефіцит природних ресурсів та погіршуватимуть якість життя, що першу чергу торкнеться бідних країн. Це створює небезпеку ескалації політичного насилля як на субнаціональному, так і на міждержавному рівні.

Отже, можна зробити певні висновки щодо розповсюдження політичного насилля у сучасному світі. Суспільні перетворення, які супроводжуються дестабілізацією політичних систем, зумовлюють зростання рівня політичного насилля. Детермінантами насилля виступають кризи суспільного розвитку, стрес політичної системи, загострення ризиків глобалізації. Сучасний політичний процес характеризується розповсюдженням та інтенсифікацією міжцивілізаційних конфліктів, яким властива довготривалість і високий рівень насилля. Разом із цим спостерігається висока конфліктогенність мусульманської цивілізації. Це виражається у збільшенні кількості політичних конфліктів за участю мусульман, високому рівні політичного насилля у ряді мусульманських країн, а також активізації міжнародного тероризму, який представлений переважно радикальними ісламістськими угрупованнями. Специфічною тенденцією є розповсюдження політичного насилля, детермінованого поглибленням екологічних проблем, насамперед, зростанням ресурсного дефіциту та загальною деградацією навколишнього природного середовища.

Література

1. Волконская И. Теракты в 2015 году: печальная хроника (обзор) [Электронный ресурс] / Ирина Волконская // Голос UA : [сайт]. – Режим доступа: http://ru.golos.ua/uncategory/terakty_v_2015_godu_pechalnaya_hronika_obzor_755 9. – Загл. с экрана.
2. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют [Текст] / Тед Роберт Гарр. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.
3. Исаев К. «Общество риска» в условиях глобализации [Текст] / Кусейн Исаев // СоцИс. – 2001. – № 12. – С. 15 – 21.
4. Истон Д. Категории системного анализа политики [Фрагм.] [Текст] / Дэвид Истон // Антология мировой политической мысли : в 5 т. / ред.-науч. совет : пред. совета Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 1997 – . –Т. II : Зарубежная политическая мысль XX в. – 1997. – С. 629 – 642.

5. Нефёдов С. А. Экополитический конфликт как фактор дестабилизации геополитического пространства [Электронный ресурс] / Сергей Александрович Нефёдов // SuperInf.ru : [сайт]. – Режим доступа: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=3613. – Загл. с экрана.
6. Нефёдов С. А. Экополитическое насилие как феномен современной политической жизни [Текст] : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 / Сергей Александрович Нефёдов. – Пятигорск, 2014. – 49 с.
7. Хантингтон С. Век мусульманских войн [Электронный ресурс] / Самюэль Хантингтон // Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого : [сайт]. – Режим доступа: <http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/istoch/Хантингтон%20С.%20Ве%20к%20мусульманских%20войн.htm>. – Загл. с экрана.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
9. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2010. – No. 19. – Mode to access: http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2010.pdf. – Title from the screen.
10. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2012. – No. 21. – Mode to access: http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2012.pdf. – Title from the screen.
11. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2013. – No. 22. – Mode to access: http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2013.pdf. – Title from the screen.
12. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2014. – No. 23. – Mode to access: http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2014.pdf. – Title from the screen.
13. Foreign Terrorist Organizations [Electronic resource] // U.S. Department of State : [website]. – Mode to access: <http://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>. – The title of the screen.
14. Konfliktbarometer [Elektronische Ressource] / Jährliche Konfliktanalyse des Heidelberger Instituts für Internationale Konfliktforschung HIIK e.V. – 1999. – Mode des Eingangs: http://www.hiik.de/de/konfliktbarometer/pdf/Konfliktbarometer_1999.pdf. – Titel aus Bildschirm.
15. State Sponsors of Terrorism [Electronic resource] // U.S. Department of State : [website]. – Mode to access: <http://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>. – The title of the screen.
16. Ukraine. Situation update [Electronic resource] / OCHA. – 2015.– No.7 (11 July – 14 August 2015). – 3 p. – Mode to access: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ocha_ukraine_situation_update_number_7_14_august_2015.pdf. – Title from the screen.

В современном мире наблюдается рост уровня политического насилия. Интенсивность и масштаб политического насилия тесно связаны с общими тенденциями политического процесса, состоянием политической системы. Политические системы в состоянии дестабилизации, политического стресса подвержены внутренним насильственным конфликтам и менее устойчивы к внешним угрозам. Важными факторами роста уровня политического насилия выступают риски и противоречия глобализации. Современный политический процесс характеризуется обострением и распространением межцивилизационных конфликтов. Особое значение в данном процессе имеет «исламский фактор». В политико-географическом аспекте наивысшая степень политического насилия свойственна регионам и странам с преимущественно мусульманским населением. В последнее время наблюдается значительная активизация деятельности международных террористических организаций. Специфической проблемой современности является угроза распространения политического насилия, обусловленного экологическими факторами, а именно – экологической деградацией окружающей среды. Главную роль в данном процессе играет дефицит природных ресурсов и значительный прирост численности мирового населения.

Ключевые слова: политическое насилие, политический процесс, политическая дестабилизация, политический кризис, глобализация, политический конфликт, международный терроризм, исламизм, глобальный экологический кризис.

In today's world there is a rise in political violence. The intensity and scale of political violence are closely linked to the general trends of the political process, the state of the political system. Destabilized the political system in a state of political stress prone to violent political struggle and less resistant to external threats. Important factors increase in political violence and conflict are the risks of globalization. The current political process is characterized by the proliferation and aggravation of conflict between civilizations. A special role in this process plays «Islamic factor». In the politico-geographical aspect the highest level of political violence inherent in the regions and countries with a predominantly Muslim population. There has been considerable revitalization of international terrorist organizations. A particular problem is present threat of political violence caused by environmental factors - namely environmental degradation of the environment. The main role in that process plays a growing shortage of natural resources and a significant increase in world population.

Key words: political violence, political process, political instability, political crisis, globalization, political conflict, international terrorism, Islamism, the global environmental crisis.

Балацька Олена Борисівна – докторант кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Зеленько Г. І.

УДК 324

Мазур О. Г.,
м. Сєверодонецьк

ПОЛІТИЧНИЙ КОНСЕНСУС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПЕРЕШКОДИ

В статті подано авторське бачення динаміки та перспектив процесу досягнення консенсусу між провідними політичними акторами українського політикуму.

Ключові слова: конституція, інтереси, консенсус, компроміс, влада, інститут, демократія, стабільність, ефективність.

Світовий досвід доводить, що стабільність і ефективність політичної системи залежить від цивілізованої політичної конкуренції, розвиненої політичної культури еліти та громадянських якостей населення. Саме реальна демократія забезпечує якісне урядування, а не навпаки. Згідно наших дослідницьких пошуків, в Україні спостерігається недостатній рівень втілення демократичних практик у політичне життя. На нашу точку зору, успішність процесу забезпечення ефективності і стабільності політичного режиму в Україні, як актуального виклику сьогодення, залежить від конструктивної взаємодії політичних суб'єктів. Основою її успішного формування є суспільний консенсус щодо основних цілей та динаміки розвитку держави.

У державному плані принцип консенсусу набуває визначного впливу в процесі досягнення і зміцнення національної, громадянської згоди в суспільстві, зберігає та укріплює єдність партійних коаліцій та внутрішньопартійних фракцій.

Загальновизнаним у політичній науці є розуміння політичного консенсусу як основи стійкого розвитку країни і чинника, який забезпечує розвиток культурного різноманіття на базі загальних цінностей солідарності, толерантності і терпимості. Варто звернутися до ідеї С. Хантінгтона про те, що: «Відмінності між демократією і диктатурою менше, ніж відмінності між тими країнами, в яких існує консенсус, єдність, законність, організація, ефективність, стабільність, і тими країнами, в політиці яких відсутні ці межі» [1, р. 11-13]. Адже існування у демократичній політичній системі широкої згоди щодо «правила політичної гри», зумовлює відсутність потужних політичних партій

(наприклад, революційних), що виступають проти існування даної системи, — як доречно зазначає С. Ліпсет у роботі «Політичний Консенсус» [2, р. 45].

Формування громадянського миру та порядку в умовах переходу до демократії, на думку іспанського політолога Р. Котарело, забезпечується трьома консенсусами: перший консенсус — згода відносно минулого; другий консенсус — встановлення тимчасових норм для обговорення остаточних норм в атмосфері свободи; третій консенсус — остаточний [3, с. 3].

Звісно, що політичний консенсус виступає складним феноменом, який володіє відповідною структурою і різноманітним змістом. Відомий американський політолог Дж. Сарті визначив три рівні політичного консенсусу: консенсус на рівні суспільства (основний консенсус); консенсус на рівні режиму (процедурний консенсус); консенсус на рівні політики. Перший рівень фіксує наявність або відсутність загальноприйнятої в суспільстві системи норм і цінностей. Другий визначає «правила гри», вони зазвичай фіксуються в конституціях, законодавчих документах. Третій рівень - процес обговорення і ухвалення політичних рішень [4].

Західна політична наука виявила інтерес до проблем консенсусної взаємодії ще у 50-ті роки XX століття, чому в неалому ступеню сприяло застосування теорії раціонального вибору в процесі прийняття політичних рішень. Серед українських науковців політичний консенсус є предметом досліджень переважно у прикладному сегменті політичної науки і не є востребуваним у фундаментальних наукових розвідках, виключаючи дослідження, присвячені проблематиці створення партійних коаліцій [5, с. 12-19].

Так, відома дослідниця Г. Зеленько, приділяє наукову увагу проблематиці політичного коаліціювання в парламенті у межах аналізу основних проблем спроможності закладеного в Конституції України механізму прийняття політичних рішень щодо підтримки соціальної солідарності [6]. А політолог Т. Гончарова досліджує прикладні аспекти особливостей процесу формування парламентських коаліцій в Україні [7]. У наукових працях знаного дослідника політичних процесів Ю. Левенця ґрунтовно досліджені теоретичні і практичні підходи до формування урядових коаліцій [8].

Коаліційна діяльність політичних партій носить гнучкий і диференційований характер. Традиційно партійні коаліції розглядалися як атрибут парламентських систем. Багатопартійність підвищує ймовірність того, що уряд буде коаліційним і скорочує ймовірність того, що він буде

однопартійним. На думку російського політолога В. Якуби, вплив партії у парламенті, у разі відсутності більшості голосів у якійсь одній партії, визначається її можливістю формувати з іншими партіями коаліції [9, с. 5]. Український учений О. Совгіря аргументує, що коаліція вважається виграною, якщо вона володіє числом голосів рівним або більшим, ніж квота голосування і, отже, може забезпечити прийняття рішень без голосів інших учасників [10].

Характер політичної взаємодії продуктивно аналізував також Дж. Сарторі [11, с. 486-532]. Свою увагу вчений здебільшого зосереджував на процесі прийняття політичних рішень всередині партійних коаліцій. На думку дослідника, рішення, прийняті учасниками політичних коаліцій безпосередньо пов'язані з внутрішніми витратами та зовнішніми ризиками, причому перших зазнають ті, хто приймає рішення, а другі — є витратами його адресатів.

Аналіз механізму досягнення домовленостей між суб'єктами прийняття політичних рішень дозволив Дж. Сарторі дійти висновку про те, що у згаданому процесі роль принципу більшості не є визначальною, адже голосування використовується лише для формальної легітимації попередньо узгодженого рішення. Пояснюється це використанням політичними гравцями так званого «оперативного коду», який передбачає певні компроміси між учасниками, задля отримання майбутніх зисків.

Отже, консенсус, як засіб досягнення політичної згоди по загальнозначущим питанням, постає однією з основних умов стабільності і ефективності функціонування демократії. Адже консенсуальна взаємодія політичних акторів передбачає підвищення рівня толерантності, політичної свідомості, суспільної солідарності. Ці аспекти, на наш погляд, є надактуальними для сучасного політичного процесу в Україні, оскільки становлять сенс демократичних перетворень політичної системи. Тому прикро констатувати, що вивчення консенсусу як феномену продуктивної суспільної взаємодії ще не стало предметом адекватної наукової уваги в українському політологічному дискурсі.

Аналіз розвитку Української держави останніх десятиріч доводить, що результатом акцентування на конфлікті як на вирішальному чиннику соціального розвитку і побудови ідеологічних пріоритетів стало нехтування проблемами досягнення і збереження консенсусу в суспільно-політичному житті.

Тому, в умовах, коли суспільство все відчутніше стає цілісним соціумом, особливої значущості набуває пошук консенсусу між основними акторами політичного процесу, а також виявлення умов і можливостей, які забезпечують консолідацію політичних сил.

Отже, метою написання даної наукової статті є спроба теоретико-аналітичного осмислення процесу консенсусної взаємодії політичних акторів та динаміки її розвитку в сучасному політичному просторі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз особливостей співпраці основних політичних акторів сучасної України переконливо доводить, що політичні сили, наділені реальною здатністю впливати на трансформаційний процес, здійснюють взаємовиключну діяльність, не вдаючись до організації конструктивної взаємодії. Наслідками вказаної ситуації, на наш погляд, є нестабільність політичних коаліцій і фракцій у парламенті, недостатній рівень законотворчої активності депутатів, відсутність співробітництва парламентських фракцій при прийнятті законів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз рівня політичної активності і співробітництва парламентарів

Період	Наявність парламентської більшості і фракційної коаліції	Рівень законотворчої активності депутатів	Рівень співробітництва парламентських фракцій при прийнятті законів	Кількість блокувань парламенту
2008 сесійний рік	- +	0,53	0	6
2009	-	0,57	0,35	
2010	+	0,51	0,07	2
2011	+	0,48	0,002	
10-11 сесія ВР шостого скликання 2012 р.	+	0,51	0,1	3

Розраховано автором по матеріалах Лабораторії законодавчих ініціатив [12].

Вважаємо, що відсутність політичної традиції формування більшості породжує в сучасному політичному процесі в Україні вказані негативні тенденції. Їх ефективне подолання потребує комплексної законодавчої і політичної дії. Насьогодні можна спостерігати певні зрушення у цьому напрямку: так, зазнав змін Регламент Верховної Ради України. Але, передусім, необхідно ухвалити Закон України «Про парламентську більшість» і прописати в ньому механізм співпраці між фракціями. Створення коаліції та її функціонування можуть упорядкувати та гармонізувати політичний процес, зробити його більш прогнозованим та реалістичним. Разом з тим, у разі створення коаліції з незначною перевагою в чисельності над опозиційним формуванням, така коаліція не завжди буде спроможна доводити свою ефективність і змушена буде йти на

домовленості з депутатською меншістю у проведенні законодавчої діяльності. Іншими словами, ефективність функціонування коаліції значною мірою залежить від уміння і здатності налагодити неконфронтаційні (консенсусні) взаємовідносини з депутатською меншістю, залучити її до прийняття суспільно значущих рішень, законів тощо. На думку українського дослідника В. Журавського: «Роль правових норм і регуляторів у даному випадку полягає не у створенні перешкод для діяльності коаліції, а в гарантуванні взаємостримуючих важелів поведінки депутатської більшості та меншості, недопущення узурпування коаліцією прав всього депутатського корпусу, ігнорування прав опозиції на вільне висловлення поглядів і критику курсу коаліції, на її участь у формуванні парламентських органів тощо» [13, с. 222-224]. Про роль опозиції, як стримуючого важеля у стосунках з більшістю в Парламенті, неодноразово згадується у рішеннях Конституційного Суду України. Правові норми покликані стабілізувати діяльність коаліції, запобігти негативним політичним тенденціям, які можуть виникнути та розвиватися у зв'язку із інституціоналізацією коаліції тощо.

Українським законодавством декларується укладання будь-яких політичних союзів, без конкретизації вимог щодо політичного характеру таких коаліцій. На нашу думку, правове регулювання акцентується на факті узгодження політичних позицій суб'єкта коаліції з позиціями інших її учасників, без урахування політичної належності визначеного суб'єкта. До того ж жодним чином не регламентуються суть і зміст переговорного процесу між потенційними учасниками альянсу, а лише встановлюється обов'язковість досягнення суспільно корисного результату — створення парламентської коаліції. Законодавчими санкціями у випадку недосягнення коаліційної згоди є негативні політичні наслідки для всіх народних обранців у вигляді загрози дострокового припинення повноважень Парламенту Президентом держави.

Законодавство України не формалізує також і вимоги щодо змісту та часу політичних консультацій. Однак важливими чинниками для таких перемовин є, передусім, програмні та кадрові питання, зокрема, умови формування та діяльності коаліції, вихідні політичні принципи, на яких будуватиметься співпраця між суб'єктами коаліції, розподіл сфер відповідальності між ними, а також розподіл посад в Уряді (ст. 64 Регламенту ВРУ) та в Парламенті.

Таким чином, стає зрозуміло, що формування коаліції носить лише формальний характер, а ефективність її діяльності залишається невисокою. Наше дослідження доводить, що серед створених у період незалежності в Україні коаліцій, жодна з них не підтримувалася конституційною

більшістю голосів, а середній «цикл життя» коаліції дорівнював календарному року. Це є свідомством нестабільності й невиправданості їх створення та низької якості коаліційної взаємодії. Наслідком відсутності в українському політичному полі єдиних для всіх акторів «правил гри», якими визначаються система неформальних зобов'язань, гарантії і правила взаємодії, став брак передумов створення широких коаліційних альянсів, незважаючи на те, що спроби їх формування регулярно здійснюють всі політичні сили.

Ретроспективний аналіз розвитку парламентаризму взагалі, і діяльності основних політичних акторів, зокрема, дає змогу зазначити, що для українського політикуму характерним є перетворення коаліційних переговорів на парламентську або національну кризу. Таке становище, на наш погляд, є наслідком довготривалості, кулуарності та невизначеності переговорного процесу, який може тривати від одного до трьох місяців. Причиною цього ми вбачаємо те, що жодний з основних політичних акторів не опікується заздалегідь підготовкою неформальних домовленостей. Оскільки вивчення політичної практики в Україні свідчить про патронажність діяльності політичних партій, то питання розподілу ключових посад в уряді стає стрижневим під час коаліційних переговорів, відводячи якість і перспективність внутрішньокоаліційних процедур на задній план. А визначальними рисами коаліційних угод стає закріплення в них ставлення майбутньої коаліції до найбільш прогнозовано спірних питань [14, с. 3].

На підставі проведеного аналізу можна зазначити, що формування коаліції є досить складним соціальним процесом, у якому проявляються характерні риси і самого українського суспільства, і основних політичних гравців, а також певної політичної ситуації (характеристики переговорного процесу).

Сучасні наукові дослідження підтвердили недостатність урахування лише кількісних характеристик при формуванні правлячих коаліцій. Було справедливо зазначено, що великі партії готові до формування коаліцій не з усіма політичними силами і частіше готові зайняти позицію лідера опозиції, ніж позицію учасника нестабільного уряду. Р. Аксельрот пропонує при формуванні коаліцій звертати увагу на ідеологічну дистанцію між партіями, що її формують. Він зауважує, що найуспішнішими є такі коаліції, між якими ідеологічна дистанція є мінімальна (скажімо, партії однієї «ідеологічної сім'ї»).

Специфіка української партійно-політичної системи і партійно-політичних розмежувань, яка склалася на сьогоднішній день, показує, що в Україні, окрім класичного розподілу між правими і лівими, є інше дуже

важливе політичне розмежування — між просвітолюбівською та проросійською групами, яке пов'язане з різними моделями модернізації різних регіонів України і проблемами консолідації нації. Це задає іншу траєкторію формування українських політичних сил. Коли існує більше, ніж одне, розмежування можливості формування стабільної коаліції суттєво мінімізуються; для успішного функціонування необхідним стає формування широкої коаліції, тобто коаліції, яка включає достатньо велику кількість гравців, вище мінімально необхідної величини. В історії відомо багато прикладів створення подібних коаліцій, наприклад, у післявоєнній Австрії протягом декількох десятиліть соціалісти і народна партія фактично контролювали більше 90% місць у парламенті. Сьогодні в Україні для ефективної політики треба мати дві коаліції: одна повинна бути урядовою і формуватися за моделлю мінімальної вигірної коаліції; друга коаліція — це конституційна коаліція, для роботи якої необхідно більше трьохсот голосів. Оскільки в умовах парламентсько-президентської республіки фактично змінюється баланс сил між основними гілками влади, різко підвищується ціна як вигіршу, так прогиршу гравців. Мова йде про ефективніший розподіл вигіршів і прогиршів. Ця система вигірдна всім учасникам, тому що прогирш не означає вибування з політичної гри і дає можливість повернутися переможцем в наступному раунді політичної конкуренції. Якщо урядова коаліція може достатньо ефективно працювати у вузькому форматі, то конституційна коаліція, яка повинна вирішувати стратегічні проблеми розвитку країни, не може ухвалювати рішення, спираючись менше, ніж на триста голосів. І це вимагає ширшого консенсусу, домовленостей, поступок.

Політичні пристрасті довкола формування коаліції свідчать про те, що кадрові питання аж ніяк не є другорядними щодо програмно-ідеологічних чинників. Як і в багатьох інших парламентсько-президентських або парламентських демократіях, в Україні питання розподілу сфер відповідальності і посад визначають логіку й зміст політичної поведінки та практичних кроків усіх без винятку суб'єктів переговорного процесу.

Як зазначає Когут І. О., голова Ради громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив», «доволі часто трапляється, що Уряд не дотримується ухвалені коаліційної програми, тому є абсолютно логічними передумови для того, щоб принциповий політик міг не погоджуватися» з думкою фракції [15]. З іншого боку, не можна виключати, що в ході ухвалення таких рішень окремі депутати матимуть іншу точку зору і не бажатимуть входити до коаліції. Очевидно, що під загрозою втрати депутатського мандату вони не виходитимуть з фракції, проте їх право голосувати проти входження фракції до коаліції не можна

заперечувати. Однак чинне законодавство не передбачає можливості непідписання окремими депутатами з фракцій (суб'єктів коаліції) коаліційної угоди. Якщо б така можливість була передбачена, тоді неодмінно виникло б питання юридичної чисельності коаліції та способу її встановлення: на основі сумарної кількості депутатів, що налічується в усіх фракціях-суб'єктах коаліції, чи на основі персональних підписів депутатів. А останнє може бути як більше, так і менше. Більше, якщо до коаліційної угоди побажають приєднатися депутати-члени фракцій, не представлених у коаліції, менше, якщо окремі депутати з коаліційних фракцій не поставлять підписи під угодою про коаліцію. Коли коаліція нараховує значну кількість депутатів (скажімо, 280-300 чи навіть більше), проблеми з визначенням повноважності коаліції не виникне, проте у разі утворення «слабкої» коаліції (226-240 депутатів) кожен голос повинен ураховуватися якнайуважливіше. Тому парламентарії неодмінно найближчим часом мають звернутися до проблеми визначення чисельності коаліції, а нинішній стан правового регулювання не може бути визнаний оптимальним.

Ураховуючи вищевизначену проблематику коаліційного будівництва в українському парламенті проаналізуємо текст Коаліційної угоди, що була підписана народними депутатами від «більшості» у Верховній Раді України VIII скликання. Документ був підписаний політичними партіями «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». Усі суб'єкти достатньо близькі за політико-ідеологічними принципами, що дозволило достатньо швидко у порівнянні із попередніми випадками сформулювати коаліційну більшість у парламенті. Хоча, звичайно, не можна забувати і про «консолідуючий» вплив зовнішньої агресії та внутрішнього тиску з боку протестних громадянських рухів.

У тексті Коаліційної угоди відбивається логіка надзвичайного стану у країні. Так серед першочергових завдань, що стоять перед законодавцями, визначено «забезпечення обороноздатності України, відновлення економічного зростання, захист прав і свобод наших громадян, у тому числі законних інтересів кримсько-татарського народу, усіх громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території Криму і Севастополя, частин Луганської та Донецької областей (у тому числі тих, хто тимчасово виїхав із зазначених територій), і звільнення цих територій». Вже після цих військово-стратегічних цілей сформульовано такі важливі напрямки, як «проведення реформ, націлених на досягнення європейської якості життя громадян України, подолання бідності, розбудову конкурентоспроможної економіки, сталого розвитку суспільства, встановлення сприятливих умов для ведення бізнесу, зниження безробіття та створення нових робочих

місць, здобуття енергонезалежності, розвиток громадянського суспільства та гарантування свободи слова, боротьбу з корупцією та відновлення правосуддя, розвиток освіти і науки, культури та духовності» [16, с. 3].

Вважаємо цілком логічним, що у центр процесу реформування у Коаліційній угоді поставлено боротьбу з корупцією. Так, передбачено створення Національного антикорупційного бюро, впровадження процедури перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прийняття закону про порядок проведення перевірки на доброчесність та необхідність підзаконних актів, ліквідація корупційних схем у державному секторі, прийняття комплексних змін до законодавства щодо забезпечення прозорості фінансування партій та виборчих кампаній згідно з рекомендаціями ГРЕКО [17, с. 10-11].

У політичній площині суб'єкти коаліційної угоди взяли зобов'язання «забезпечення підзвітності і дієвості парламенту, стабільності партійної системи та можливості для ротації політичних еліт» [17, с. 19]. З цією метою планується відмовитися від змішаної (пропорційно-мажоритарної) виборчої системи та запровадити пропорційну систему виборів до Верховної Ради України, за якої виборці матимуть можливість голосувати за конкретних кандидатів в багатомандатних виборчих округах (пропорційна система з відкритими списками).

Сформульовано також заходи щодо формування такої системи державної влади та системи органів місцевого самоврядування, щоб забезпечити ефективну реалізацію прав громадян, надавати на належному рівні публічні послуги, відповідально управляти об'єктами прав державної і комунальної власності, в тому числі шляхом збільшення прав та повноважень місцевих громад [17, с. 20].

Певні новації містяться у розділі, що присвячений регламенту Коаліції. Так, наголошено, що Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України VIII скликання формується депутатськими фракціями, що уклали Коаліційну Угоду. Приєднання інших депутатських фракцій до Коаліції здійснюється за рішенням керівних органів Коаліції в порядку, визначеному Коаліційною Угодою. З огляду на принципові політичні розбіжності приєднання до Коаліції депутатської фракції політичної партії «Опозиційний блок» є неможливим. Таким чином, чітко зафіксоване ідеологічне розмежування парламенту та намагання унеможливити практику «перетікання» та «перетягування» депутатів до «більшості», що, безумовно, є підґрунтям для політичної корупції [17, с. 69].

Серед зобов'язань учасників Коаліції окремо виділені положення, спрямовані на забезпечення продуктивної взаємодії законодавчих та

виконавчих органів влади: «сприяти Прем'єр-міністрові України та членами Кабінету Міністрів України, які будуть призначені Верховною Радою України, у реалізації реформ, визначених цією Коаліційною Угодою, а також повністю та своєчасно виконувати рішення Коаліції» [17, с. 69].

Аспекти налагодження та реалізації конструктивних політико-владних відносин у суспільстві відображені також у конкретних принципах взаємодії між Коаліцією та Кабінетом Міністрів України.

Проведений аналіз взаємодії основних суб'єктів політичного процесу в Україні дає підстави зауважити, що формування політичної коаліції виявляє риси складного багаторівневого соціального процесу, який відбиває характерні особливості як українського суспільства в цілому, так і основних політичних гравців зокрема, і відчуває вплив поточної політичної ситуації. Оскільки політична консолідація еліти в сучасній Україні відбувається під комплексним впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, то конструктивна взаємодія основних політичних акторів у форматі коаліційного союзу є неможливою без усвідомлення домінант актуального політичного процесу.

На нашу точку зору, важливим аспектом формування стабільного політичного режиму на основі суспільного консенсусу є не тільки конструктивна взаємодія між політичними силами у парламенті, але й характер взаємозв'язку депутатів із виборцями, особливо у період між електоральними циклами.

Однією з визначних причин використання змішаної моделі виборчої системи в Україні була необхідність покращення взаємозв'язку виборців із депутатами та наявність низького рівня довіри до політичних партій як виразників громадських інтересів. Проте, згідно соціологічних опитувань у 2013 р., рівень довіри до політичних партій (1,6%), представлених у парламенті від влади (0,3%) та опозиції (2,1%) залишився низьким, дещо більшу оцінку ефективності у представленні інтересів та захисті прав громадян у респондентів отримали депутати-мажоритарники (4,8%), але відповідна межа підтримки в порівнянні значно поступається оцінці здатності представлення та захисту прав громадян іншим структурам та інститутам, соціальним групам [17].

Соціологічні дані свідчать, що запровадження мажоритарної системи не підвищило ефективності та інтенсивності політичної комунікації, якісно не оновило взаємозв'язки між депутатами та електоратом. Адже, 40% громадян України не знають прізвища депутата, обраного в їхньому виборчому окрузі, у зв'язках депутатів з виборцями превалює однобічний характер комунікації [18].

Слід зазначити, що Законі України «Про статус народного депутата України» не визначає порядок інформування не рідше двох разів на рік (ст. 24), звітування народного депутата України, а також не передбачає обсяг та зміст тієї інформації, яка має надаватися виборцям. Тому цілком можна погодитися з експертами в тому, що комунікаційно-інформаційний процес між народними обранцями і електоратом характеризується односторонністю, довільністю і невизначеністю технологічних критеріїв його проведення.

Так, згідно соціологічних опитувань, лише 5,4% виборців були поінформовані про наявність офіційних звітів народних депутатів і політичних партій про післявиборчу діяльність, тоді як 91,1% виборців не знали про це. Проаналізована ситуація свідчить про недостатній рівень взаємодії між всіма учасниками постелекторального процесу, низьку ефективність донесення інформації до виборців, обмеженість джерел поширення інформації, непопулярність представлення звітів про діяльність народних депутатів.

Незважаючи на те, що стаття 7 Закону України «Про статус народного депутата України» [19], регламентує взаємодію народного депутата України з виборцями, у вигляді постійно підтриманих зв'язків «у порядку, встановленому законом», коли обрані в «одномандатних виборчих округах зобов'язані підтримувати зв'язок з виборцями своїх округів», а «народні депутати, обрані в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, здійснюють зв'язок з виборцями, які мешкають на території України, у порядку персонального представництва, визначеному депутатськими фракціями (групами) Верховної Ради України відповідно до закону», у політичній практиці сучасних українських парламентарів цього майже не відбувається.

Висновки. Вивчення процесів політичної співпраці та комунікацій в сферах коаліційної взаємодії політичних партій та взаємозв'язку депутатів із виборцями дозволяє зробити наступні висновки.

1. Українське суспільство є фрагментованим великою кількістю соціальних та культурних розколів. На такій соціальній базі видається неможливим утворення парламентських коаліцій без суттєвих поступок партнерам та застосування компромісних практик.

2. На підставі проведеного аналізу комунікативних зв'язків парламентарів та виборців, можна визначити, що:

- змішана система виборів, запроваджена у 2012 році, не відіграла істотної ролі у взаємодії політичних сил та електорату, не відбилася й на презентації суспільнозначущих інтересів у Верховній Раді;

- наявність комунікацій і ступінь їхньої ефективності залежить не стільки від моделі виборів скільки від позицій та установок кандидата, персональної відповідальності народного обранця щодо роботи з виборцями, від системного характеру такої діяльності;

- введення мажоритарної складової у Верховній Раді сприяло посиленню персоналізації політичної діяльності, відбилося на стійкості партійної структуризації, зменшило рівень відповідальності «команд» за формування та впровадження рішень;

- депутати недостатньо використовують ефективні форми звітування перед виборцями за свою діяльність. Найчастіше представники політичних партій використовують таку форму звітності, як піар-заходи та одностороннє інформування;

- спостерігаються переважно непрямі односторонні форми комунікації — через ЗМІ, місцеві радіо та телебачення. До того ж представники опозиції, які не завжди мають доступ до медійних ресурсів, мають набагато менші можливості представлення власної точки зору, а виступи раз на місяць у місцевих ЗМІ кардинально не вирішують проблеми комунікації;

- форми комунікації між депутатами та виборцями актуалізуються в періоди виборчих циклів, а у між електоральні періоди діяльність формально зводиться до роботи депутатських приймалень, зменшується кількість зустрічей, інформування про діяльність депутатів;

- активні форми комунікації депутатів з виборцями, такі як безпосередні зустрічі з громадянами, ініціювання та проведення громадських слухань, активно використовуються насамперед як частина виборчої кампанії, не мають системного характеру та визначного впливу на практичну сферу реалізації рішень;

- відбувається формалізація механізмів громадських слухань, які використовуються владою не для зближення позицій з громадою, а для формальної легітимації рішень, імітуючи процес залучення громади до формування та реалізації політики;

Шляхами вирішення зазначених проблем виступає:

- підвищення толерантності у процесі знаходження основними політичними акторами партнерів для спільного формування парламентської більшості;

- нормативне узгодження між союзниками основних напрямів та цілей майбутньої діяльності;

- розподіл посад у коаліційному уряді та координації програми його діяльності згідно демократичних загальноновизнаних практик;

- вдосконалення законодавчого закріплення чіткої процедури та критеріїв звітування депутатів і політичних сил про свою діяльність;

- підвищення ролі та якості такого виду комунікації з виборцями, як розвиток зв'язків депутатського корпусу з експертами, експертним середовищем, стейкхолдерами, громадськими організаціями;

- заміна одностороннього інформування дієвим діалогом між політичними силами та громадою, виборцями, зниження відчуження між політичними суб'єктами, політиками та суспільними верствами, формування компромісних засад узгодження різних інтересів та цінностей.

Література

1. Huntington S. Political Order in Changing Societies / S. Huntington. — London : New Haven, — 1968. — 460p.
2. Lipset S.M. Political man. The social basis of politics / Seymour Martin Lipset // Ch. III. Social conflict, legitimacy and democracy. — New York : Doubleday, 1959. — 586 p.
3. Гурвич В.А. Институты согласия / В. А. Гурвич, И. С.Меньшиков. — М. : Наука, 2009. — 121 с.
4. Белецкая Т. В. Политический консенсус в системе управления современными социально-политическими конфликтами в Украине [Електронний ресурс] / Татьяна Викторовна Белецкая. — Режим доступа до ст. : http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2008/19_28.pdf.
5. Чернышов С. И. Партийные коалиции в ФРГ: механизмы действия на федеральном и земельных уровнях [Электронный ресурс] / С.И.Чернышов, И.С. Амиантова. — Режим доступа к ст. : http://www.souzpolitolog.ru/ru/collection_of_9_chernyshov_si_and_amiantova_ia.php.
6. Зеленько Г. І. Суспільна солідарність в Україні в контексті функціональності політичних інститутів: формальність і реальність [Електронний ресурс] / Галина Зеленько. — Режим доступа : file:///C:/Users/Elena/Downloads/Spup_2013_3_34.pdf.
7. Гончарова Т. Особливості процесу формування парламентських коаліцій / Тетяна Гончарова // Віче. - 2009. - №3. - С. 2-4.
8. Левенець Ю. Теорія коаліційних урядів: світовий досвід та українська практика / Ю.Левенець, Г. Зеленько, О.Фісун // Політичні проблеми сучасної України : Наукові доповіді. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. — С. 39–69.
9. Якуба В.И. Модели и методы анализа распределения влияния в выборных органах на ограничения при формировании коалиций : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. тех. наук. — М., 2005. — 22 с.
10. Совгира О. Парламентська коаліція в Україні: особливості законодавчого регулювання / О. Совгира // Юридичний вісник України. — 2006. — 27 травня-2 червня. — С. 14–20.
11. Сарторі Дж. Прийняття рішень за демократичного урядування / Дж. Сарторі // Демократія: Антологія ; [упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскіп, 2005.— С. 486–532.

12. Оцінка стану українського парламентаризму на основі керівних принципів демократичних парламентів [Електронний ресурс] // Доповідь Лабораторії законодавчих ініціатив у рамках проекту USAID «Програма сприяння парламенту II». — 2011 р. — Режим доступу : http://parlament.org.ua/upload/docs/Benchmarks_democracy_1.pdf.
13. Журавський В. Український парламентаризм на сучасному етапі: Теоретико-правовий аспект / В. Журавський. — К. : Інститут держани і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. — 372 с.
14. Гончарова Т. Особливості процесу формування парламентських коаліцій / Т. Гончарова // Віче. — 2009. — № 3. — С. 2–3.
15. Когут І. О. Конституція для демократичної консолідації : роздуми про конституційний процес у теорії та в Україні [Електронний ресурс] / І. О. Когут, О. Д. Чебаненко. — Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/7/25.pdf>.
16. Коаліційна угода [Електронний ресурс] / Верховна Рада України VIII скликання. - Режим доступу : <http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2014/10>.
17. Аналітичний звіт за результатами опитувань. Комунікація народних депутатів та виборців у позакризовий період 2013 року січень 2014 року [Електронний ресурс] / Український незалежний центр політичних досліджень. — С. 2-3. — Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/report_communication_party_view_2014.pdf.
18. 2012 : політичні підсумки і прогнози - загальнонаціональне опитування [Електронний ресурс] / Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва ; Соціологічна служба Центру Разумкова. — Режим доступу до докум. : http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/hivhawirgjoawejgoaejhj_1356706880.htm.
19. Закон України «Про статус народного депутата України» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/page>.

В статье представлено авторское видение динамики и перспектив процесса достижения консенсуса между ведущими политическими акторами украинского политикума.

Ключевые слова: конституция, интересы, консенсус, компромисс, власть, институт, демократия, стабильность, эффективность.

In the article the author's vision of the dynamics and prospects of the process of achieving consensus among the major political actors Ukrainian politics.

Key words: constitution, interests, consensus, compromise, government, institution, democracy, stability and efficiency.

Мазур Оксана Геннадіївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Михайлюк В. П.

УДК 321.014

Павлова Л.І.,
м. Сєверодонецьк**РОЗВИТОК ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З
ДЕРЖАВАМИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ЯК ФАКТОР
СТАБІЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

На основі дослідження особливостей формування зовнішньої політики держав Латинської Америки та інтеграційних процесів в цьому регіоні визначені перспективи розвитку відносин України з зазначеними країнами.

Ключові слова: зовнішня політика, політична інтеграція, економічна інтеграція, міжнародні відносини.

Україна переживає складний період свого розвитку. Наша держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свій національний інтерес через забезпечення певного геополітичного статусу держави, національної безпеки, суспільної стабільності, рівня і якості життя громадян. Неодмінною умовою отримання Україною гідного місця у світі, забезпечення своїх національних інтересів, безпеки є збалансованість її зовнішньополітичної стратегії. Величезні перспективи для політичної, економічної, науково-технічної та культурної співпраці відкриваються перед Україною в державах Латинської Америки. Цьому сприяють ряд факторів:

— схожість економічної ситуації (подолання кризи, ліквідування диспропорцій в економіці, обраний шлях «модернізації навздогін»);

— типові суспільно-політичні та економічні завдання (лібералізація економіки, зміна ролі держави, формування громадянського суспільства, інтеграція в світове співтовариство);

— неконкурентоспроможність продукції українських виробників на західноєвропейському ринку, як наслідок зменшення зовнішньоекономічних можливостей України;

— наявність української діаспори, історичний досвід відносин в минулому.

Можливості співпраці обумовлені також тим, що країни Латинської Америки реалізують сьогодні нову економічну стратегію, яка передбачає глобальне зниження протекціоністських тарифів, всебічне стимулювання експорту та міжнародного туризму, лібералізацію фінансових і обмінних

ринків, залучення національних та іноземних інвесторів без обмеження капіталу та прибутку, прискорення економічної регіональної інтеграції, реформу державного управління. Ринки Латинської Америки характеризуються ємністю і динамізмом, країни регіону прагнуть розширення своїх зовнішньоекономічних зв'язків, розвитку технічного і технологічного співробітництва, зокрема в таких областях, як космічні програми, поставка технологій, геологорозвідка, охорона навколишнього середовища, інвестиційне співробітництво, нетрадиційні сфери зв'язків. В цих напрямках Україна може знайти можливості для реалізації власного економічного та науково-технічного потенціалу.

Експерти відзначають, що в останні десятиліття в Латинській Америці сталися глибокі економічні та політичні трансформації, які істотно змінили вигляд латиноамериканських країн і їх місце в світі. Відбулося зниження впливу США на країни Латинської Америки, зросла самостійність латиноамериканських держав і з'явилися в регіоні нові гравці, в першу чергу Китай, який прагне зайняти місце головного торгового партнера Латинської Америки. Значні зміни відбулися в економіці країн регіону. Якщо в 1990-ті рр. латиноамериканські держави пережили цілий ряд економічних криз, то в 2000-ті рр. вони, за деякими винятками, проводили зважену макроекономічну політику і демонстрували стабільне зростання [1]. Свідченням успішності обраної державами Латинської Америки економічної моделі є стійкість перед обличчям глобальної фінансово-економічної кризи 2008 р. Уповільнення темпів економічного зростання в США не привело до виникнення глибокої кризи в економіці латиноамериканських країн, оскільки більшість з них зуміло диверсифікувати свої зовнішньоекономічні зв'язки ще до подій 2008 р. Крім того, збереження високих цін на світовому ринку на експортні товари з Латинської Америки сприяло збереженню економічної стабільності та проведення масштабної соціальної політики, яка дала змогу витягнути з бідності десятки мільйонів осіб.

Внутрішньополітичний розвиток країн Латинської Америки в останні роки також відзначено позитивними тенденціями. У більшості випадків зміна влади відбувається електоральним шляхом, а в деяких країнах демократизація призвела до посилення впливу народних мас, раніше виключених з великої політики. В даний час регіон політично неоднорідний: при владі в країнах Латинської Америки можна побачити представників всього політичного спектру – від ліворадикальних до правоконсервативних режимів. «Шкала лівизни» варіюється від ліберальної демократії до неприкритого популізму. Якщо Чилі й Уругвай є прикладами однієї протилежності, а Венесуела і Болівія іншої, то на даний момент

Бразилія і Аргентина перебувають десь між цими двома «полюсами». Як відзначає Віктор Каспрук, антиамериканські почуття, на яких політикам успішно вдавалося спекулювати протягом багатьох десятиліть, відіграють на сьогодні ще більш помітну роль. Це позиціювання проти Сполучених Штатів часто дозволяє виробляти спільну латиноамериканську позицію й неприкрито фрондувати [2]. Сучасні латиноамериканські ліві, як правило, проводять курс на етатизацію економіки, приділяють підвищену увагу соціальній проблематиці, а у зовнішній політиці опонують США (в першу чергу, це стосується ліворадикальних режимів, в той час як лівоцентристи проводять більш обережну політику у відносинах зі Сполученими Штатами) . Праві ж прагнуть до лібералізації економіки і суспільного життя і виступають за розвиток тісних зв'язків з США.

Відмінною рисою країн Латинської Америки в останні роки стало їх прагнення до регіональної інтеграції. Протягом останніх десятиліть у Латинській Америці йшла боротьба між двома моделями економічної інтеграції. Одна модель, прикладом якої служить МЕРКОСУР, припускає консолідацію південноамериканських економік на противагу США і ЄС. Інша модель, що просуває США, припускає включення Латинської Америки в єдиний простір вільної торгівлі, що включало б і північноамериканського гіганта, природно на правах гегемона. Для України особливе значення має врахування впливу держави-гегемона (США) на характер інтеграційних процесів у Латинській Америці: може бути проведена паралель з домінуючою роллю Росії на пострадянському просторі. Слід вважати важливим уроком підтверджену латиноамериканцями доцільність серйозного зближення рівнів економічного розвитку держав, що інтегруються. До збігів між позицією і можливостями латиноамериканських країн та України вчені відносять слабку визначеність статусу в ієрархії міжнародних відносин та спроби балансування в існуючій світовій і регіональних системах. Досвід латиноамериканців переконує також у відносно вищій перспективності інтегрування держав, близьких або подібних за розвитком [3].

Серед безлічі інтеграційних об'єднань можна виділити УНАСУР, яке об'єднало держави Південної Америки, Тихоокеанський альянс (Мексика, Перу, Чилі, Колумбія), що відрізняється особливим динамізмом в економічній сфері, і Спільнота країн Латинської Америки і Карибського басейну (СЕЛАК), в яку увійшли всі 33 країни регіону, включаючи Кубу, а США і Канада залишилися за рамками об'єднання. Разом з тим, інтеграційні процеси в регіоні ускладнює наявність цілого ряду об'єднань, які дублюють одне одного, а також внутрішні протиріччя учасників, що

часто заважають їм створювати зони глибокої інтеграції та більш ефективно координувати свої дії, в тому числі під час кризових ситуацій.

Все більш явним стає бажання латиноамериканських країн активніше брати участь у світовій політиці як самостійний гравець. Особлива роль в цьому належить найбільшій країні Латинської Америки – Бразилії, яка претендує на місце постійного члена в Раді безпеки ООН і представляє регіон у БРІКС.

Латинська Америка переживає один з кращих періодів у своїй історії. Звичайно, в регіоні зберігається значна кількість проблем, особливо в сфері громадської безпеки, однак експерти схиляються до того, що більшість латиноамериканських країн буде успішно розвиватися в середньостроковій перспективі. Роль найбільших країн Латинської Америки, в першу чергу Бразилії, в світових справах також, мабуть, буде зростати. Останнім часом країни Латинської Америки почали диверсифікувати свої торговельні зв'язки, шукати нових експортерів і імпортерів в усьому світі.

Україна і країни Латинської Америки вже сьогодні активно співпрацюють у вирішенні таких проблем, як реформування Статуту ООН, оновлення правової бази сучасних міжнародних відносин, регламентація миротворчої діяльності, зміцнення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення і ракетних технологій, вироблення ООН нової Всесвітньої конвенції по боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин, боротьба з тероризмом, контрабандою зброї, корупцією і злочинністю, обмеження торгівлі зброєю, забезпечення економічної безпеки.

Величезні перспективи для політичної, економічної, науково-технічної та культурної співпраці відкриваються перед Україною в державах Латинської Америки. Серед них особливий інтерес становить Бразилія, найпотужніша і найвпливовіша держава в регіоні, яка за обсягом валового внутрішнього продукту входить до десятки провідних країн світу. У 2014 році загальний обсяг взаємної торгівлі товарами становив 371,4 млн. дол. США. Експорт до Бразилії склав 110,2 млн. дол. США, а імпорт до України 261,2 млн. дол. США. Негативне для України сальдо торгівлі товарами склало 150,9 млн. дол. США [4].

Основні статті українського експорту до Бразилії: сечовина, інсулін, сталевий прокат, шини для пасажирських автомобілів, вугілля антрацитне. Основні статті імпорту з Бразилії: тютюнова сировина, кава, свинина, феросплави.

У I півріччі 2015 р. обсяг взаємної торгівлі товарами склав 101,8 млн. дол. США. Експорт до Бразилії склав 24,0 млн. дол. США, а імпорт до України – 77,8 млн. дол. США. У Бразилії діє представництво українського

підприємства ВАТ «Мотор Січ. З 2001 року діє Міжурядова українсько-бразильська комісія з питань торговельно-економічного співробітництва.

Перспективність Бразилії – «гіганта Південної Америки», торговельно-економічного партнера спонукає Україну до активізації дій на бразильському ринку. Значну зацікавленість у співпраці з Україною висловлюють і керівники провідних бразильських нафтогазових, електроенергетичних, приладобудівних та інших компаній.

Наявність в Україні високих технологій і розвинутої бази окремих галузей машинобудування при відносній слабкості їх в окремих країнах Латинської Америки дає змогу, на думку українських фахівців, розраховувати на суттєве розширення експорту туди української машинотехнічної продукції. Наприклад, Еквадор постачає в Україну банани, каву, какао, квіти. Натомість Україна має реальну можливість реалізовувати на екваторському ринку продукцію енергетичного та сільського машинобудування. Перспективним напрямом співпраці з Болівією можуть стати гірничодобувна та гірничопереробна галузі. Аналогічна ситуація у торгівлі з іншими країнами Південної Америки, які мають труднощі з реалізацією їх традиційних експортних товарів – кави, бананів, цукру-сирцю, борошна тощо – і бажають диверсифікувати свої експортні поставки, висловлюючи водночас готовність імпортувати вантажівки-самоскиди, трактори, енергетичне та гірничодобувне устаткування, шляхобудівельну техніку, літаки, сільськогосподарські машини тощо. Існують і реальні можливості залучення українських спеціалістів до реалізації в цих країнах національних програм розвитку енергетики, транспортної інфраструктури, а також проектів розбудови рибного господарства та харчової промисловості.

Загалом стратегія України щодо Латинської Америки має реалізовуватися за наступними напрямками: встановлення і розвиток стійких відносин з усіма країнами регіону: налагодження і поглиблення зв'язків з інтеграційними об'єднаннями континенту; зміцнення позицій в окремих субрегіонах і в регіоні в цілому. При розробці стратегії слід враховувати не тільки позитивні, але і негативні фактори двосторонніх відносин між Україною та латиноамериканськими країнами:

- суперництво на експортних ринках однотипної продукції;
- суперництво в залученні зовнішніх інвестиційних і позикових фінансових ресурсів;
- конкуренція української промислової продукції з поставками аналогічних товарів інших країн, зокрема Росії.

Україна, маючи налагоджений політичний діалог і механізми консультацій, повинна своєчасно долати наявні та можливі протиріччя у

відносинах з державами Латинської Америки, необхідне об'єднання зусиль різних українських структур щодо реалізації латиноамериканського вектору, особливо у фінансово-економічній сфері, в т.ч. банківській. Практична лінія українських дипломатів в Латинській Америці має бути спрямована на те, щоб з урахуванням об'єктивних сприятливих і несприятливих чинників максимально розширювати поле взаємодії України з державами континенту в світовій політиці, інтенсифікувати взаємовигідне економічне співробітництво, різноманітні культурні зв'язки. Реалізації цих завдань сприятиме те, що в українському суспільстві в цілому склався консенсус щодо латиноамериканської політики.

Найбільш перспективними в майбутньому видаються наступні напрями розширення взаємодії України з країнами Латинської Америки:

- розвиток відносин з провідними країнами регіону;
- встановлення сприятливого торгового режиму між Україною та країнами регіону;
- цілеспрямоване вивчення і освоєння найбільш перспективних для українських експортерів товарних ринків і закріплення на них;
- налагодження довгострокових валютно-фінансових відносин з країнами регіону, особливо з країнами-кредиторами;
- налагодження контактів з НАФТА та МЕРКОСУР;
- вивчення програм і проектів Міжамериканського банку розвитку (МАБР), залучення до його програмами.

Таким чином, можна відзначити, що Україна має об'єктивні інтереси та можливості щодо співробітництва з країнами Латинської Америки. Обидві сторони зацікавлені у взаємодії, продукція національних виробників може задовольняти потреби споживачів на українському та латиноамериканському ринках, створюючи перспективи подальшого росту торгівлі.

Латиноамериканський вектор зовнішньої політики України повинен стати стратегічним для нашої держави. Необхідна координація всіх українських політичних та бізнесових структур щодо відносин з країнами Латинської Америки, особливо в галузі торгівлі, інвестування та діяльності баків. Країни Латинської Америки мають різну вагу з точки зору пріоритетів української політики. Тому відносини з цією групою держав повинні будуватися на комплексній основі, включаючи двосторонні та багатосторонні форми взаємодії, які побудовані на системі спільних та довгострокових завдань розвитку, реалізації національних інтересів держав.

Література

1. Виланд Г. Латинская Америка: сегодняшний день и перспективы // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 91-96.
2. Лівий «серфінг»: перші десятиліття ХХІ століття в Латинській Америці пройдуть під знаком Уго Чавеса? [Електронний ресурс] / Віктор Каспрук – Режим доступу: <https://viktorkaspruk.wordpress.com/2013/06/10/лівий-серфінг-перші-десятиліття-хх/>
3. Ковальова О. Інтеграційна криза в Латинській Америці // Дослідження світової політики. 36. наук. праць. Вип. 22. Відповідальний редактор Камінський Є.Є. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2003. – С. 205-220.
4. Відносини з країнами Американського регіону [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/america>

На основе исследования особенностей формирования внешней политики государств Латинской Америки и интеграционных процессов в этом регионе определены перспективы развития отношений Украины с этими странами.

Ключевые слова: *внешняя политика, политическая интеграция, экономическая интеграция, международные отношения.*

On the basis of studies of the formation of foreign policy in Latin America and the integration processes in the region identified the prospects of Ukraine's relations with these countries.

Key words: *foreign policy, political integration, economic integration, international relations.*

Павлова Людмила Ісмаїлівна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Михайлюк В. П.

УДК 004.774:314/316

Матійчик А. В.,
м. Івано-Франківськ

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЗАСІБ САМООРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано переваги та ризики застосування соціальних мереж у налагодженні ефективної комунікації між державою та громадянським суспільством. Наголошено на можливостях соціальних мереж артикулювати та агрегувати інтереси громадян. Визначено, що використання соціальних мереж призводить до акумуляції самоорганізаційного потенціалу громадянського суспільства в сучасній Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, самоорганізація, соціальна мережа, Інтернет, самоорганізаційний потенціал, громадянська ініціатива, астротурфінг, грассрутинг..

Сучасний етап становлення інформаційного суспільства визначає модерні механізми функціонування політичної системи, навіть формує особливий вимір останньої – віртуальний. З одного боку, це утворює новітні засоби налагодження ефективної комунікації між політичною системою та громадянським суспільством, а з іншого – підсилює можливості маніпулятивного впливу на нього. Останні події, пов'язані з зовнішньою агресією та подіями на Сході, інформаційною війною проти України значним чином посилили процеси самоорганізації громадян, чому, у тому числі, сприяли і можливості соціальних мереж.

Враховуючи актуальність досліджуваної теми, сьогодні констатуємо значну кількість наукових розвідок у даному напрямку. Перш за все, необхідно згадати вже класичні дослідження інформаційного суспільства, проведені Д. Беллом, М. Кастельсом, Й. Масудою, Т. Стоунером, Е. Тоффлером, Ф. Уебстером. Саме вони концептуалізували роль інформації у процесах розвитку сучасного світу, у тому числі у політичній сфері. Детальний аналіз переваг та ризиків використання Інтернету в політичному процесі зроблено у роботах Б. Гарріса, Р. Літана, Ф. Кана, Е. Кролла, К. Сілбера, К. Д. Слейтон, Дж. Х. Снайдера, Д. Філіппса, Т. Фрідмана, Дж. Хопкінса, А. Шюца. Формування теорії соціальних мереж пов'язане з іменами Дж. А. Барнеса, М. Глюкмана, М. Грановеттера, С. Мілграма, Д. Ноука, Л. Фрімана та ін. А вже вплив Інтернету на

організацію соціальних мереж вивчали Дж. Барлоу, Р. Барбрук, П. Дей, Е. Камерон, Н. Крістакіс, Дж. Фаулер, Дж. Хайтцман, Д. Шулер.

Дана проблематика також активно розробляється науковцями України, Білорусі, Російської Федерації. Зокрема, необхідно відзначити ґрунтовні дослідження В. Бебика, О. Боднарчука, В. Горового, Є. Морозова, О. Онищенка, В. Попика, Г. Почепцова, Н. Хоми, Л. Чуприни.

Варто також відмітити, що питанню політичної інтернет-участі, активності та ініціативності приділяють увагу українські недержавні аналітичні центри, зокрема: Інтернет Асоціація України, Інститут громадянського суспільства, Український незалежний центр політичних досліджень, Інститут місцевої демократії, Лабораторія законодавчих ініціатив, Інститут Масової Інформації тощо. Результати аналітичної роботи цих інститутцій створюють емпіричну базу для подальших досліджень.

Проте, швидкість протікання інформаційних процесів, незважаючи на їхнє активне вивчення, зумовлює мету даної статті, яка полягає у визначенні можливостей (переваг та ризиків) соціальних мереж у посиленні самоорганізаційного потенціалу інститутів громадянського суспільства.

Оголошена та впроваджувана реформа децентралізації влади в Україні спрямована на посилення механізмів самоорганізації населення та активізації реалізації громадянських ініціатив. У свою чергу, це стане міцним підґрунтям для розбудови демократії на локальному та загальнонаціональному рівнях. У сучасних умовах становлення інформаційного суспільства, бурхливого розвитку та запровадження інформаційних технологій, у тому числі і в процесі реалізації політичної влади, важливим засобом посилення самоорганізаційного потенціалу громадянського суспільства є використання можливостей соціальних мереж.

Дана теза верифікується такими міркуваннями: по-перше, за даними Інтернет Асоціації України, станом на липень 2015 р. кількість регулярних інтернет-користувачів в Україні сягала 59% населення або 21,8 млн. осіб [1]; по-друге, охоплення інтернет-користувачів соціальними мережами має позитивну динаміку (рис. 1) [2]; по-третє, саме громадські організації мають позитивний баланс довіри, зміцнивши свої позиції у 2015 р. до 34,5%, натомість вітчизняні ЗМІ, яким довіряють 32,3%, втратили у довірі порівняно з 2014 р. і баланс довіри до них перейшов у негативний (-6,6) [3]; по-четверте, маємо різні погляди на роль Інтернет-ресурсів взагалі та соціальних мереж зокрема у процесі інформування населення. Так, згідно з результатами всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного

Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні 2014 р., 83,5% населення України вказали, що джерелом новин для них виступає українське телебачення, 31% – Інтернет-сайти, 29% – знайомі та родичі, 21% – російське телебачення, 29% – українські газети та журнали, 16% українське радіо, 11% – соціальні мережі, блоги, 2% – російські газети та журнали, 1% – російське радіо [4].

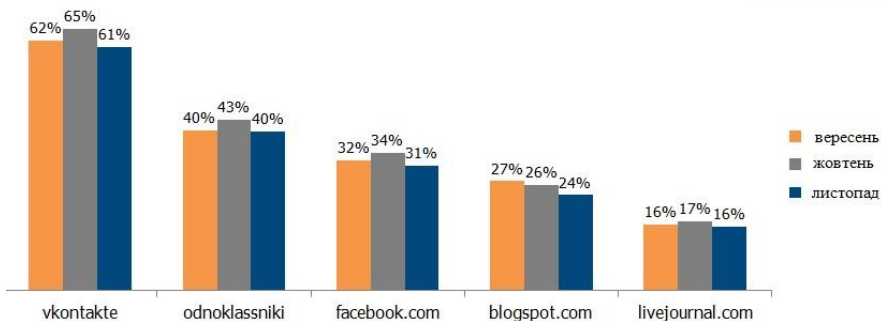

Рис. 1. Динаміка охоплення соціальними мережами інтернет-користувачів (вересень-листопад 2015 р.)

Відповідно ж до даних опитування, проведеного компанією Nielsen (Nielsen Global Survey Generational Lifestyles) в рамках Дослідження споживчої довіри (The Nielsen Global Consumer Confidence Survey) протягом березня 2015 р., телебачення залишається основним джерелом новин для українців, проте його обирають у якості основного інформаційного каналу 51% українських респондентів. На новинних сайтах інформацію дізнаються 48% опитаних, у соціальних мережах – 47%. Друковані газети і журнали залишаються джерелом новин тільки для 9% і 5% відповідно [5].

Таким чином, з одного боку, констатуємо підвищення ролі соціальних мереж у якості джерела інформації, а з іншого – зростання рівня довіри до громадських організацій різного спрямування. У сукупності це дозволяє зробити висновок про необхідність і доцільність використання громадськими організаціями можливостей соціальних мереж для активізації самоорганізаційного потенціалу суспільства.

На нашу думку, роль соціальних мереж у формуванні функціонально дієздатного громадянського суспільства визначається рядом їхніх переваг:

1. Призводить до прискорення та підвищення ефективності процесу управління – у сучасних умовах найбільш простим шляхом поширення

інформації є її публікація в соціальній мережі. Через свої акаунти у соціальних мережах політики, громадські діячі, лідери думок можуть оперативно інформувати громадян про свої дії, спостерігати за реакцією з боку населення, роблячи певним чином «заміри» громадської думки. Швидкість поширення інформації в мережах призводить до того, що навіть професійні журналісти вважають соціальні медіа важливим інструментом збору інформації. Так, в Україні експерти Інституту Масової Інформації проаналізували 203 матеріали про конфліктно чутливі групи населення в шести загальнонаціональних інтернет-ЗМІ на предмет того, які джерела інформації журналісти використовують. З'ясувалося, що в 25% випадків джерелом інформації були акаунти в соціальних мережах, переважно у «Фейсбуці» та «Твіттері» [6].

Українські політики і загальнонаціонального, і регіонального рівнів також використовують акаунти (частіше на «Фейсбуці» та «Твіттері») для висвітлення своєї діяльності. Лідером по кількості осіб, що підписані на його сторінку в «Фейсбуці», є Петро Порошенко (понад 470 тис. осіб). Його акаунт (<https://www.facebook.com/petroporoshenko/?fref=ts>) має щоденні оновлення, передбачає можливість коментування (проте відповідей на запитання з боку П. Порошенка не знайдено, що робить комунікацію односпрямованою), мультимедійний та гіпертекстуальний. Проте порушення балансу інтерактивності нівелює комунікаційні можливості соціальної мережі. Ті ж самі недоліки притаманні і лідерам регіонального рівня. Наприклад, міський голова м. Івано-Франківськ Руслан Марцінків веде дві сторінки у «Фейсбуці» – як звичайна людина (<https://www.facebook.com/profile.php?id=100003477463628&fref=ts>) та як публічна особа (<https://www.facebook.com/Руслан-Марцінків-823981534291597/?fref=ts>). Відповідно на першому профілі він має майже максимально допустиму кількість друзів (близько 5 тис.), а на другій сторінці – понад 2 тис. осіб, які стежать за його політичною діяльністю. Обидва профілі мультимедійні, з оперативною подачею інформації, містять гіперпосилання на офіційний сайт міської ради, проте залишаються неінтерактивними.

2. Використання соціальних мереж дає можливість оперативно виносити громадянські ініціативи для публічного обговорення, донесення до інститутів влади, що у свою чергу сприяє формуванню культури партнерства у відносинах «влада-громадянське суспільство». В якості прикладу можна навести призначення радником Президента України засновника волонтерської групи «Крила Фенікса» Ю. Бірюкова. У своїх інтерв'ю він, зокрема, зазначав, що його публікації на сторінці у «Фейсбуці» читаються Президентом П. Порошенком. Це дало змогу

вирішити ряд важливих проблем, пов'язаних із забезпеченням харчування солдат, які брали участь у антитерористичній операції на сході України [7].

Також доцільним є застосування можливостей соціальних мереж в політичному циклі державної політики (рис. 2).

Рис. 2. Цикл державної політики

Завдання кожного етапу даного циклу можна вирішити за допомогою соціальних мереж. Наприклад, формулювання проблеми політичного порядку денного здійснюється через вимірювання громадської думки (організація соціологічних опитувань) у мережах; визначення альтернатив політики можливо робити за допомогою громадських форумів на «Фейсбукі» або «ВКонтакте». Також припустимою є кваліфікована оцінка виробленого проекту рішення через залучення експертного середовища, наприклад, в мережі професіоналів «LinkedIn». Нарешті, саме за допомогою реакції на прийняте рішення в соціальних мережах можна оцінити його і, таким чином, забезпечити зворотній зв'язок між владою та громадянами.

Однією із перших держав, де мало місце використання даного механізму, стала Ісландія. Політична криза 2012 року спричинила необхідність конституційних змін. Уряд, врахувавши той факт, що 2/3 громадян були зареєстрованими користувачами мережі «Фейсбук», відмовився від системи традиційного громадського обговорення, листування, телефонних опитувань, а запросив громадян внести пропозиції

до проекту нової конституції через «Фейсбук», «Твіттер», сервіси YouTube і Flickr. Протягом року громадяни Ісландії зробили близько 3600 коментарів і внесли 370 пропозицій щодо проекту конституції. Більше того, редакційні щотижневі засідання Конституційної Ради транслювалися в прямому ефірі на веб-сайті Ради, а також у «Фейсбуці». Громадяни могли робити власні пропозиції, брати участь в онлайн-дискусіях, а також стежити за ходом засідань в режимі реального часу. Після такої ретельної підготовки проект нової конституції в ході референдуму підтримало дві третини громадян [8].

Таким чином, подібний краудсорсинг дозволяє максимально залучити потенціал громадського сектору для вирішення політичних завдань.

3. Використання соціальних мереж дозволяє значно скоротити часові та фінансові витрати. Доступ до опублікованої в мережі інформації є безкоштовним, при цьому є можливість доступу до певної інформації у будь-який зручний для споживача час.

4. Фактично формується новий тип взаємовідносин між владою та громадянами, який заснований на прозорості, відповідальності, принципах партнерства та самоорганізації. Це, у свою чергу, може стати потужним механізмом у подоланні кулуарності в прийнятті політичних рішень та корупції, показники якої в Україні не зменшуються, а збільшуються протягом періоду незалежності. Так, за вимірами громадської організації Transparency International у 2015 р. Україна опинилася на 130 місці у рейтингу корумпованих країн, набравши 27 балів із 100 можливих. Відзначимо, що гірші показники серед пострадянських країн демонструють тільки Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан [9].

Проте окрім очевидних переваг застосування соціальних мереж у політичній діяльності несе і певні ризики. Перш за все, необхідно констатувати несформованість певної інформаційної культури взагалі та культури використання соціальних мереж зокрема з боку державних службовців, політичних акторів тощо. Так, наприклад, типовою проблемою в Україні є відсутність можливостей коментувати публікації, отримувати відповіді на запити, вилучення інформації компрометуючого характеру або критики. Таким чином, українська віртуальна політична система дублює риси реальної: вона залишається закритою, слабо адаптивною, характеризується відсутністю реакції та дисбалансом комунікативної підсистеми. Натомість, наприклад, аналіз сторінок партій Європарламенту (<https://www.facebook.com/epp.eu>, <https://www.facebook.com/PES.PSE>, <https://www.facebook.com/aldeparty>) у соціальній мережі «Фейсбук» демонструє жваву політичну дискусію, реакцію на зауваження та

пропозиції, тобто налагодження зворотного зв'язку між громадянами та владними інституціями.

Іншим ризиком, який несуть у собі соціальні мережі, є технологія астротурфінгу (від назви «AstroTurf» – бренду синтетичного килимового покриття, яке виглядає як справжня трава, часто використовується на стадіонах). У найбільш загальному вигляді ця технологія визначається як створення в Інтернеті штучної громадської думки, шляхом використання спеціального програмного забезпечення або спеціально найнятих людей на платній основі, які на численних форумах, сайтах ЗМІ і в блогах пишуть замовні пости з метою створення враження спонтанної, народної підтримки політика, політичної групи чи партії, продукту, сервісу, події. Прийшовши в політичну сферу з економіки (астротурфінг використовувався як спосіб створення позитивного іміджу необхідному товару), дана технологія перетворилася на потужний інструмент політичної маніпуляції, що здатна знищити можливість конструктивного обміну думками за допомогою Інтернету [10].

Астротурфінг сьогодні є впливовим інструментарієм GR-менеджменту та певним симулякром грассрутингу. Останній, навпаки, акумулює самоорганізаційний потенціал громадянського суспільства, який проявляється в організації спонтанних, «справжніх» рухів, створених громадянами для боротьби за свої права. На нашу думку, активізація та протистояння даних технологій особливо спостерігається у кризові моменти, прикладом яких є Євромайдан, трансформований у Революцію Гідності у 2013-2014 рр.

Так, після початку протестів у листопаді 2013 р. в «Фейсбуці» було створено групи, в яких оперативно публікувалися новини Євромайдану – «Євромайдан» (кількість шанувальників цієї сторінки перевищила 214 тис. осіб у лютому 2014 р.); «Євромайдан SOS» (59 тис. осіб), основним призначенням якої стало поширення інформації про зниклих під час протистояння людей; «Українська революція Євромайдан» (понад 280 тис. осіб) тощо. Аналогічні сторінки створювались і «ВКонтакте», що пояснюється тим фактом, що Євромайдан розпочинався із протестів студентів, які переважно використовували у якості мережі для спілкування саме останню. Подібна активність в соціальних мережах була також використана тими, хто намагався дискредитувати ідею Майдану. Найбільш яскравим прикладом незграбного онлайн-протистояння з прихильниками Євромайдану було розтиражоване повідомлення такого змісту: «Був вчора на Євромайдані, холодно, захворів, завтра вже нікуди не піду», супроводжуване відповідним тегом. Дане повідомлення було опубліковано

від різних акаунтів зовсім дослівно, причому фразу про те, що «Був» (а не «Була») на Майдані публікували і акаунти, що належать жінкам [11].

Водночас, були створені і групи, покликані представляти інтереси протилежного табору – «АнтиМайдан» (сьогодні кількість шанувальників в мережі «ВКонтакте» становить понад 500 тис. осіб), «Русская весна» (понад 50 тис. прихильників), «Новороссия» (понад 300 тис. осіб). Аналогічні групи в «Фейсбуці» мали набагато меншу кількість учасників – «АнтиМайдан» (понад 4 тис. осіб), «Русская весна» (понад 3 тис. осіб), «Новороссия» (понад 11 тис. осіб). На нашу думку, ці групи являли собою типовий приклад астротурфінгу і були інструментом інформаційної війни вищого ґатунку – Російської Федерації проти України. Про це можуть свідчити неодноразові звернення голови СБУ В. Наливайченка, який у своїх інтерв'ю підкреслював, що російські спецслужби через соцмережі, електронну пошту та смс-повідомлення поширюють неправдиву інформацію, щоб посіяти паніку серед українців і дестабілізувати ситуацію [12].

Сьогодні навіть висловлюються думки з приводу існування «агентів впливу силовиків-державників» або «Команди Г» – групи фахівців для цілеспрямованого впливу на громадську думку за допомогою брехні, наклепів, дезінформації. Експерти російського видання «Expertiza» сформулювали ряд специфічних рис, які вирізняють членів даної команди:

цілодобова присутність на форумах, готовність вступити в дискусію у будь-який час;

«пластичність» власної ідеології, яка завжди співпадає з ідеологією держави;

безмежна відданість главі держави та його оточенню;

повага та преклоніння перед силовими структурами на кшталт ФСБ;

магістральні напрямки пропаганди – вона має антиліберальний, антиамериканський, античеченський, антисемітський, антизахідний характер;

визначення образу ворога, який конкретизується в опозиційних політиках, громадських діячах;

виховання позитивного, «ностальгічного» ставлення до СРСР;

низький культурний рівень та характерна мова спілкування;

апеляція до іноземних експертів тощо [13].

Аналіз сторінок вказаних груп у мережі «ВКонтакте» (<https://vk.com/antimaydan>, https://vk.com/rusvesna_su, <https://vk.com/soutukraine>) за визначеними критеріями дозволяє стверджувати про їхній замовний характер створення, активну дезінформацію щодо подій в Україні. В опублікованих постах надаються

пропозиції захисту від «українського фашизму» Російською Федерацією та її очільником, регулярно згадуються здобутки радянської влади, культивується постать сильного політичного лідера (апеляція до Й. Сталіна), активно залучаються посилення на європейських, американських «експертів», які пророкують падіння західної цивілізації та сподіваються на рятівну роль Російської Федерації.

Таким чином, технологія астротурфінгу стала однією із найбільш задіяних у подіях Революції Гідності та, судячи із активності діяльності аналізованих груп, зберігає свою актуальність і сьогодні. Її функціонування підкріплюється використанням сплогів (штучно створених сторінок спеціально під пошукові системи з метою підвищити індекс цитування тієї чи іншої інформації) та техніки кросспостінгу (автоматична або напівавтоматична масова публікація постів з основного блога / акаунта на інші).

У цілому, необхідно підсумувати, що застосування соціальних мереж призводить до акумуляції самоорганізаційного потенціалу громадянського суспільства в державах сучасного світу, Україні зокрема. Використання соціальних мереж як новітнього механізму взаємодії держави і громадянського суспільства представляється лінеаризованим та універсальним, засобом повсякденної взаємодії і політичного діалогу. Проте тут необхідно відзначити, що дисбаланс інтерактивності нівелює комунікаційні можливості соціальних мереж та призводить до деформації комунікативної підсистеми загалом. Окрім визначних переваг необхідно враховувати певні ризики, які виникають у ході використання соціальних мереж. Перш за все, необхідно розуміти можливість здійснення маніпулятивного впливу через використання сучасних технологій – астротурфінгу, сплогів, кросспостінгу тощо. Астротурфінг загалом нівелює поняття грассрутингу, тобто громадянських ініціатив, перетворюючись на симулякра останнього. Також наголосимо на низькому рівні інформаційної культури як переважної більшості населення, так і представників влади. Але в цілому подібне застосування новітніх інформаційних технологій для підвищення рівня політичної участі дозволяє констатувати, що оголошений Р. Інглхартom перехід до постматеріалістичного суспільства відбувається: політична діяльність населення зміщується з голосування на все більш активні, проблемно-орієнтовані форми масової участі.

Література

1. Кількість регулярних інтернет-користувачів в Україні зросла до 21,8 млн [Електронний ресурс] // Сайт Gazeta.ua. — Режим доступу :

- http://gazeta.ua/articles/life/_kilkist-regulyarnih-internetkoristuvachiv-v-ukrayini-zroslo-do-218-mln/633061
2. Топ-25 сайтів у листопаді 2015 [Електронний ресурс] // Сайт Інтернет Асоціації України. — Режим доступу : http://www.inau.org.ua/analytics_yuq.phtml
3. Статистика: українці довіряють волонтерам, але не уряду [Електронний ресурс] // Сайт часопису «CREDO». — Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2016/01/150316>
4. ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Київського міжнародного інституту соціології. — Режим доступу : <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=7>
5. Телебачення залишається основним джерелом новин для українців [Електронний ресурс] // LB.ua. — Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2015/11/17/321165_telebachennya_zalishaietsya_osnovnim.htm
6. Сайти соцмереж як джерело інформації [Електронний ресурс] // Сайт MediaSapiens. — Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/web/social/sayti_sotsmerezhh_yak_dzherelo_informatsii/
7. Юрий Бирюков: Реформировать нынешнее Минобороны почти невозможно [Електронний ресурс] // ЛІГА.Новости. — Режим доступу : http://news.liga.net/interview/politics/4348326-yuriy_biryukov_reformirovat_nyneshnee_minoborony_pochti_nevozmozhno.htm
8. Kerr D. Icelanders 'like' their crowdsourced constitution / Dara Kerr // CNET. — 2012. — 22.10. — <http://www.cnet.com/news/icelanders-like-their-crowdsourced-constitution/>
9. Corruption perceptions index 2015 [Електронний ресурс] // Transparency International. — Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
10. Монбио Дж. Необходимость защитить интернет от «астротурфинга» приобретает все большую актуальность [Электронный ресурс] / Джордж Монбио // ИНОСМИ.РУ. — 2011. — 18.03. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/world/20110318/167458693.html>
11. Баловсяк Н. Евромайдан и онлайн: как сторонники и противники Евромайдана используют социальные сети [Электронный ресурс] / Надежда Баловсяк // ToWave.ru. — Режим доступа : <http://www.towave.ru/pub/evromaidan-i-onlain-kak-sotsialnye-seti-ispolzuyut-storonniki-i-protivniki-evromaidana.html>
12. Україна попросила Google не блокувати сайти на вимогу Росії [Електронний ресурс] // LB.ua. — Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2014/08/28/277586_ukraina_poprosila_google.html
13. Команда «Г» [как «вычислить» агентов влияния силовиков на популярных форумах в Интернете] [Электронный ресурс] // ИНОСМИ.РУ. — 2008. — 07.06. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/inrussia/20080706/242398.html>

Проанализированы преимущества и риски применения социальных сетей в налаживании эффективной коммуникации между государством и гражданским обществом. Отмечены возможности социальных сетей артикулировать и агрегировать интересы граждан. Определено, что использование социальных

сетей приводит к аккумуляции самоорганизационного потенциала гражданского общества в современной Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, самоорганизация, социальная сеть, Интернет, самоорганизационный потенциал, гражданская инициатива, астротурфинг, грассрутинг.

The advantages and risks of the social networks using in effective communication establishing between the state and civil society have been analyzed. The possibilities of social networks for articulating and aggregating interests of the citizens have been noticed. It has been determined that the use of social networks leads to the accumulation of self-organizational capacity of civil society in modern Ukraine.

Key words: civil society, self-organizing, social network, internet, self-organizational capacity, civic initiative, Astroturfing, Grassroots.

Матійчик Андрій Васильович – здобувач кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 32.019.5

**Карчевська О. В., Лелекіна Є. О.,
м. Сєверодонецьк**

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК РЕСУРС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УМОВАХ МАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

Аналізуються теоретичні засади формування масового суспільства та соціальної креативності. Досліджуються наукові позиції представників європейської та американської наукових шкіл. Обґрунтовується необхідність розвитку умов для формування соціальної креативності у громадян як засобу мінімізації негативних впливів масового суспільства.

Ключові слова: *концепція, масове суспільство, суспільство споживання, глобалізація, інформаційне суспільство, особистість, свідомість, критичне мислення, соціальна креативність.*

У зв'язку з процесами глобалізації та курсом України на європеїзацію, особливої гостроти набуває питання ідентичності людини та майбутніх альтернатив вибору стратегії соціально-політичного розвитку. Сучасний світ, який характеризується стрімкою динамікою соціально-політичних процесів, замінює інтереси і запити громадянина інтересами більшості, змушуючи людину пристосовуватися до затребуваних масою орієнтирів. Така ситуація негативно впливає на формування у суспільстві генерації ініціативних, креативних активістів та лідерів, що володіють критичним мисленням, здатні ефективно оцінювати результати діяльності і передбачувати можливі політико-економічні ризики. Політичні події останніх років, що відбулися в Україні, продемонстрували, що політична еліта, яка була сформована протягом незалежності, не в змозі запропонувати оновлену модель соціально-політичного розвитку, не змогла забезпечити кадрову і функціональну ефективність політичної системи. Більш того політична еліта популяризуючи громадську активність на практиці почала відмежовуватися від соціально-громадських ініціатив, відводячи для них місце яскравого приклада співпраці влади і суспільства в публічних звітах.

Зазначені проблеми можна розв'язати шляхом актуалізації та концептуалізацією феномена креативності особистості та механізмів її реалізації, які сприятимуть забезпеченню ефективності політичної сфери та

оригінальності наукових розробок. Оскільки особистість є безпосереднім суб'єктом політики, тому її ціннісні орієнтації, практичні інтереси, цілі, способи політичної самоідентифікації як об'єкта політичних дій є рушійним початком політичної активності націй, класів, партій, держави в цілому. Активні громадяни стануть рушійною силою інституціоналізації громадянського суспільства. Процес глобалізації обумовлює масову переоцінку особистісного потенціалу індивідів, актуалізує та прискорює дослідження в цій сфері.

Оскільки особистість як представник конкретної соціальної групи, яка визначається за статусом, професією, соціальною значущістю, а також належністю до певної етнічної групи та схильністю до тієї чи іншої політичної партії, не тільки здатна, але й регулярно прагне здійснювати своє право саме на політичну самореалізацію, то вибір проблеми політичної креативності як засобу подолання недоліків масового суспільства не тільки актуальний, закономірний, але вкрай необхідний для розвитку будь-якої демократичної держави. Основою для ґрунтовного аналізу зазначеної проблеми є дослідження концепції та теорій, які виказані науковцями різних країн, які сприяють визначенню сутності феноменів «масове суспільство» та «креативність», підсилять аргументацію в контексті обраної теми.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних основ та специфіки становлення масового суспільства та шляхів подолання його негативних наслідків.

Увагу проблемам масового суспільства приділяли такі вітчизняні вчені, як – М. М. Вегеш, В. М. Бебик, А. Д. Пахарєв, Р. В. Войтович, І. А. Пантелєєва, а також зарубіжні вчені Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, С. Московічі, Д. Белл, Г. Шилер, Дж. Гілфорд. Соціально-психологічні особливості креативності досліджували Е. Фром, З. Фрейд, К. Роджерс, Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Р. Стернберг, Т. Амабайл, А. Маслоу. Серед радянських дослідників варто відзначити Б. М. Теплова, В. Ф. Вишнякову, А. М. Матюшкина, І. Пуфаль-Струзика, Ю. Козелецького.

Виклад основного матеріалу. Для сучасної Європи, починаючи з кінця ХІХ ст. стає характерним явище масовізації, що передусім характеризується зростанням значення мас у культурній, політичній та духовній сферах тощо. Інтерес до даного явища сучасності впродовж багатьох десятиліть не згасає, більш того дослідження в цій області набувають значної актуальності. Феномен мас став проблемою, коли маси отримали можливість впливати на хід подій і на політику, наприклад, за допомогою голосування або повстання.

У центрі уваги іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета стояли соціальні проблеми. У своїх роботах «Дегуманізація мистецтва» та «Бунт мас» учений уперше в західній філософії виклав основні принципи доктрини масового суспільства, під яким він розумів духовну атмосферу, що склалася на Заході в результаті кризи буржуазної демократії, бюрократизації громадських інститутів, поширення грошових відносин на всі форми міжособистісних контактів.

На його думку, маса є множиною людей без особливих чеснот, панування яких обертається тріумфом повсякденності та людської посередності. Трагедія сучасної західної цивілізації полягає у привласненні масами функцій здібної і кваліфікованої меншості – еліти як носія творчих і управлінських засад і традицій у будь-якому суспільстві. В політиці маса здатна діяти єдиним найдоступнішим їй методом прямої дії, постійне використання якого призводить до поступового наростання розриву між складністю проблем, які необхідно вирішувати суспільству, та примітивністю засобів, які при цьому використовуються.

Сучасний же період людської історії характеризується ним як час неспокою й небезпеки, як трагедія, причому така, де на лаштунки замість героя вийшов хор, тобто місце «людини-особистості», всі сфери життя в яких раніше впорядкувала еліта, всі її можливості та пільги, займає «людина-маса». Трагічність же устрою, за якого маса стає панівною, провідною силою, зумовлюється, як гадав мислитель, тим, що маса, за своєю природою, не володіє внутрішніми, вольовими, ініціативними характеристиками навіть для того, щоб діяти самостійно, не кажучи вже про те, щоб вести за собою все суспільство. Тому, як доводив Х. Ортега-і-Гассет, вихід маси на перші ролі неминуче призводить до її протистояння еліті, – до формування «масового суспільства», а, отже, й до властивого такому суспільству загального соціального хаосу, оскільки активність маси може мати тільки руйнівний характер.

Маса створила таке суспільство, що спричиняє тиск на будь-якого індивіда. Функціонуючи в групі, людина приймає дійсність не за власною ініціативою, а згідно з груповими нормами. Тому людина знаходиться в стані можливої втрати своєї індивідуальності і більше прийнятна до позицій маси. Соціалізація на засадах саморозвитку потребує від особистості значних ресурсів, тому не є достатньо розвинутим процесом в умовах існування масового суспільства. Тобто суспільство – це механізм, який формує особистість згідно усталених соціально-політичних орієнтирів. Оскільки у масовості майже відсутня відповідальність за свої вчинки, вона перетворює свободу своїх дій на свавілля, що неминуче призводить до виникнення суспільно-політичних катаклізмів.

Французький соціальний психолог С. Московічі визначає масу як тимчасову сукупність рівних, анонімних та схожих між собою людей, у надрах якої ідеї та емоції кожного мають тенденцію виражатися спонтанно. Характерною рисою мас за С. Московічі є злиття індивідів у єдиний розум та почуття, в результаті чого зникають особистісні розходження та знижуються інтелектуальні здібності. Тобто, в скупченості великих міст викувалася нова людина. Вирвані з рідних місць, зі свого ґрунту люди, зібрані в нестабільні міські конгломерати, стають масою. І «з переходом від традиції до модернізму на ринок викидається безліч анонімних індивідів, соціальних атомів, позбавлених зв'язку між собою» [1].

Слідом за іншими дослідниками, С. Московічі стверджує, що аж до сучасної епохи натовпи з'являлися лише періодично і відгравали другорядну роль. Власне, вони не являли собою особливої проблеми і не потребували спеціальної науки. Але суспільство трансформується: підриваються релігійні вірування, розриваються традиційні зв'язки і руйнується солідарність груп. Роз'єднані люди залишаються покинутими наодинці зі своїми потребами: «в джунглях міст, у пустелях заводів і в сірості контор... ці незліченні атоми, ці крупичі безлічі збираються в хитку і займисту суміш» [2]. Таким чином, відповідно до точки зору С. Московічі, з'являється тип людини мас. У результаті наполегливої та запеклої боротьби маси, здається, всюди здобули остаточну перемогу. Саме вони ставлять нові питання і змушують винаходити нові відповіді, оскільки їх сила є реальністю, з якою відтепер потрібно рахуватися.

Найважливішими компонентами і одночасно каталізаторами, що підсилюють процес масовизації, стали специфічні форми масової культури, стандарти духовного життя. Так наприклад, німецький соціолог Г. Маркузе відзначає у своїх роботах, що масове споживання телевізійної інформації, коли очі сприймають хаотичний набір точок, що світяться на екрані, призводить до формування нового типу масової свідомості. Виникає імпульсивно-реагуюча психіка. Наслідком цього є процеси, що відбуваються на доусвідомленому, багато в чому неусвідомленому рівні. Така психіка породжує хаотичну поведінку, властиву масам. Трансляційні мережі постійно цікавляться тим, хто складає їхню аудиторію, що вона являє собою насправді, які склалися смаки споживача і що спонукає його до дії. У масовому суспільстві, яке значною мірою розділене на сегменти, реальна комунікація зникає. Люди, наближені один до одного сучасними технологіями, відірвані один від одного тією ж силою, відчужені нею від собі подібних.

Американська реальність XX ст, мала більшу динаміку у розвитку «індустріальної системи», що призвело до встановлення нового типу

суспільства. Його матеріальну основу становлять великі підприємства й корпорації, що здійснюють масове виробництво. Тому американська наукова школа підходить до аналізу феномену масового суспільства з позицій інституціоналізму – зміни суті економічних і політичних інститутів та інформаційного глобалізму – впливу нових інформаційних і телекомунікаційних технологій на характер суспільно-політичних відносин.

Розуміння масового суспільства як суспільства масового споживання найбільш яскраво простежується в працях американських соціологів і філософів Т. Веблена і Дж. Гелбрейта. Інституціоналізм Т. Веблена носить соціально-психологічний характер, так як він виводить ряд економічних явищ з суспільної психології. В основу його поглядів покладено своєрідне розуміння людини як біосоціальної істоти, керованої вродженими інстинктами: самозбереження і збереження роду, схильності до суперництва, наслідування, цікавості, нахил до ефективних дій (інстинкт майстерності) тощо.

Теорія «бездіяльного класу» – теорія американської соціальної еліти. Основним аргументом творчості Т. Веблена [3] є критика «нових американців» – сучасної йому американської соціальної еліти. Бурхливе зростання американського капіталізму наприкінці XIX ст. створює передумови для стрімкої концентрації виробництва і капіталу. У цих умовах демонстративне споживання багатих американців стає об'єктом для наукового аналізу. Саме його вчений і робить предметом свого дослідження.

Дослідник виділяє стадії дикості, варварства і цивілізації. В умовах «ранньої та пізньої дикості» ще не існувало глибокої поляризації суспільства. Інститут бездіяльного класу зароджується в епоху «войовничого варварства» і отримує свій найвищий розвиток на пізній стадії існування варварської культури. Коли розвивається «хижацький спосіб життя», виникає фундаментальний антагонізм між продуктивною працею, статус якої поступово знижується, і непродуктивною працею, дозволяям і неробством, які отримують більш високу оцінку. У варварському суспільстві така різниця носить і гендерний характер: продуктивною працею займаються в основному жінки, неробство стає долею чоловіків.

Становлення бездіяльного класу Т. Веблен пов'язує з появою приватної власності, загостренням суперництва і конкуренції між людьми. Власність є трофеєм у боротьбі, знаком перемоги над ворогом. У цих умовах демонстративним стає і споживання. Споживання стає способом демонстрації факту володіння багатством. Розвивається цілий ритуал

споживання, який нав'язує свої стереотипи, формує почуття обов'язку і почуття прекрасного, впливає на уявлення про корисність і навіть на уявлення про наукову істину. Т. Веблен вважає, що інститут бездіяльного класу є приватним проявом «закона хижацтва і паразитизму» та стримує розвиток суспільства в силу інерції, демонстративного марнотратства і системи нерівного розподілу добробуту.

Індустріальне суспільство головний соціальний інститут, що визначає розвиток конкретної країни. Індустріальна система має необмежені можливості підвищення продуктивності праці, тому що вона оснащена технікою та відповідним обладнанням. Техніка, таким чином, представляє собою матеріальну основу будь-якого сучасного суспільства. При цьому техніка Т. Вебленом розуміється як все сукупне знання, необхідне для індустріального розвитку. У зв'язку з цим теоретик вважає необхідним додати до трьох прийнятих факторів – землі, праці, капіталу четвертий фактор – технологічне знання. Управління від так стає відпрацьованою технологічною процедурою, що складається із серії наукових експертиз ревізійного і розподільчого характеру, які стосуються всіх видів ресурсів і функціонування матеріальної інфраструктури суспільства.

Ядром концепції Дж. Гелбрейта є поняття «техноструктура». Мається на увазі суспільний прошарок, що включає вчених, конструкторів, фахівців з технології, управління, фінансів, тобто за всіма спеціальностями, які потрібні для нормальної роботи великої корпорації, яка випускає десятки або сотні видів продукції. Проте інтереси економічного зростання, необхідною умовою якого є зростання споживання, веде до подальшого тиску на споживачів з боку виробників шляхом реклами та інших форм тиску.

Дж. Гелбрейт відзначив і збільшення апарату навіювання і переконання, завданням якого є просування товарів і послуг. По засобах, які витрачаються на цю діяльність і здібностям, які знаходять у ній застосування, вона все більш змагається з процесом виробництва товарів. У результаті відбувається гіпертрофований зростання індивідуальних потреб, а потреби громадські, до яких Дж. Гелбрейт відносив і інвестиції в людський капітал шляхом розширення системи освіти, занепадають. Цілі техноструктури приходять у суперечність з інтересами суспільства. Це протиріччя полягає не тільки в нагнітанні споживчого психозу, а й у тому, що результатом панування техноструктури є розбазарювання природних ресурсів, інфляція і безробіття. Ці негативні процеси є, на думку Дж. Гелбрейта, результатом погоджувальної політики техноструктури, яка бажає жити в мирі з усіма верствами суспільства. Одним з наслідків такої

політики є зростання заробітної плати, випереджаюче зростання продуктивності праці, тим самим відкриває шлях інфляції.

На підставі аналізу негативних аспектів панування технократії Дж. Гелбрейт приходять до висновку про необхідність соціального контролю над економікою з боку держави, яке включало б державне регулювання суспільних потреб, державне планування основних народногосподарських пропорцій і ряд інших напрямків [4, с. 514-519].

Так, американський філософ Г. Шиллер аналізує небезпеки сучасного інформаційного простору. Він зазначає, що зміст повідомлень у засобах масової інформації визначається тим, чи забезпечить він більшу аудиторію для реклами. Це приводить до збільшення кількості інформації, але не до покращення інформованості населення. Інформаційне наповнення засобів масової інформації є таким, яке не вимагає мислення, не стосується політично спірних питань, але допомагає зібрати максимальну аудиторію, яка приваблює спонсорів та рекламодавців [5 с. 176]. Також Г. Шиллер аналізує вплив інформаційної сфери на розвиток консюмеризму, він зазначає, що створений «інформаційний ковпак» використовується для того, щоб упровадити ринкові категорії в усі сфери життя людини, і головна з них – споживання. Крім цього, капіталізація інформаційної сфери, зауважує дослідник, відбувається і в глобальному масштабі, що створює небезпеку втрати культурної ідентичності країнами з менш розвиненим інформаційним сектором [6].

У концепції інформаційного суспільства Д. Белла підкреслюється важливість забезпечення доступу до необхідної інформації індивідів і груп, автор бачить проблеми загрози поліцейського і політичного спостереження за індивідами і групами з використанням витончених інформаційних технологій. Знання й інформацію Д. Белл вважає не тільки «агентом трансформації постіндустріального суспільства», а й «стратегічним ресурсом» такого суспільства. У цьому контексті він формулює проблему інформаційної теорії вартості. Коли знання у своїй систематичній формі залучається до практичного перероблення ресурсів, можна говорити, що саме знання, а не праця виступає джерелом вартості [7].

Отже, виникнення масового суспільства пов'язано зі зростанням значення мас у культурній, політичній та духовній сферах. Такі зміни призводять до реальної втрати людиною свого первинного соціального статусу, а відбувається це через те, що вона виявляється нездатною до налагодження нових, чітко структурованих комунікативних зв'язків, віддаючи перевагу масовим. Людина за таких умов не здатна діяти самостійно та брати відповідальність за прийняті рішення. Це свідчить про те, що в сучасних умовах суспільного розвитку відбувається еволюційна

зміна форм соціальної організації, яка приводить до виникнення світоустрою, побудованого на принципах стандартизації форм міжкомунікативної взаємодії.

Обґрунтуванню креативності, з точки зору потреб політичної науки, сприяли праці таких зарубіжних вчених, як З. Фрейд, К. Роджерс, Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Р. Стернберг, Т. Амабайл, А. Маслоу. Також цей феномен досліджували радянські науковці Б. М. Теплов, В. Ф. Вишнякова, А. М. Матюшкин, І. Пуфаль-Струзик, Ю. Козелецкий та ін.

За період від перших спроб вивчення творчих здібностей до теперішнього часу дослідниками створено велика детальна картина феноменології креативності. Проте, поняття креативності ще й досі не можна назвати чітко визначеним і сталим як у зарубіжних, так і у вітчизняних дослідженнях, існує безліч спроб дати йому дефініцію. Е. Фромм, наприклад говорив, що креативність – це здатність дивуватися, відшукувувати рішення в нестандартній ситуації, спрямованість на нове і вміння глибоко усвідомлювати власний досвід. Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності набула популярності після виходу в світ робіт Дж. Гілфорда. Підставою для цієї концепції стала його модель структури інтелекту. Дослідник вказав на принципове розходження між двома типами розумових нас операцій: конвергенцією і дивергенцією. Конвергентне мислення актуалізується в тому випадку, коли людині, яка вирішує задачу, потрібно на основі множини умов знайти єдине вірне рішення. В принципі, конкретних рішень може бути і декілька, але ця множина завжди обмежена. Дивергентне мислення визначається як такий тип мислення, який припускає варіювання шляхів рішення проблеми, призводить до несподіваних висновків і результатів. Дж. Гілфорд вважав операцію дивергенції, поряд з операціями перетворення й імплікації, основою креативності як загальної творчої здібності. Для нас надзвичайно важливе дослідження дивергентності, бо саме ця здатність дозволяє продукувати політичні альтернативи.

Соціальна креативність – інтегративна, багатоаспектна властивість особистості, що забезпечує творче, суб'єктивне перетворення соціоекномічного простору, виявляється у створенню особистістю нових засобів рішення завдань, нових продуктів соціальної реальності, інтегрує креативні творчо-особистісні особливості і особистісно-процесуальні характеристики, що проявляються відповідно до специфіки соціальної сфери буття особистості; об'єднує в собі елементи поведінкової, пізнавальної та спонукальної систем особистості, які використовуються особистістю у процесі створення нових форм буття; це здатність нестандартно, творчо підходити до вирішення складних соціальних

проблем, здатність ставити і вирішувати творчі завдання у сфері соціальної реальності.

Соціальна креативність проявляється в нестандартному вирішенні особистістю соціальних завдань, дозволяє створювати щось нове у сфері міжособистісної взаємодії, і властива в більшості своїй соціально адаптованим особам, які не відчувають ситуаційне напруження в соціальній взаємодії. Встановлено, що соціальна креативність пов'язана: із загальним рівнем самоактуалізації і такими її параметрами як-то – внутрішня підтримка, відданість цінностям, творче ставлення до сфери самореалізації, спонтанна поведінка та почуття, сенситивність до власного внутрішнього світу, потреба у пізнанні; з мотивацією досягнень; з типом спрямованості особистості; із високою значимістю для особистості цінностей і сфер соціальної активності.

Найбільш цілісну психологічну структуру соціальної креативності розробила російський соціальний психолог В. М. Куніцина. На її думку, соціальна креативність – багатовимірна, складна структура, що має такі аспекти: комунікативно-особистісний потенціал; характеристики самосвідомості; соціальні перцепція, мислення, уяву і уявлення, здатність до моделювання соціальних явищ, розуміння людей і рушійних ними мотивів [8, с. 68-69].

Отже, можна стверджувати, що в результаті теоретичного аналізу існуючих у науковій літературі уявлень, що характеризують соціальну креативність особистості, зроблено певні висновки. Креативність у широкому сенсі слова – це творчі інтелектуальні здібності, у тому числі – здатність привносити в досвід щось нове, оригінальне, здатність усвідомлювати проблеми і суперечності, а також формулювати гіпотези щодо відсутніх елементів ситуації, здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення. Такі можливості індивіда зростають його активним учасником громадянського суспільства та рушієм політичного процесу.

Проаналізувавши концептуальні позиції провідних учених було визначено, що виникнення масового суспільства пов'язано зі зростанням значення мас у культурній, політичній та духовній сферах. Такі зміни призводять до реальної втрати людиною своєї індивідуальності в сфері соціально-політичних сенсів, орієнтирів у визначенні об'єктивних соціально-економічних статусів, а відбувається це через те, що вона виявляється нездатною до налагодження нових, чітко структурованих комунікативних зв'язків, віддаючи перевагу масовим. Людина за таких умов не здатна діяти самостійно та брати відповідальність за прийняті рішення. Додатковим викликом стає глобалізація інформаційного

суспільства, яка змінює поведінку людей. Провідним мотивом «нової» поведінки стають мотиви демонстративного споживання, заздрісного порівняння, інстинкт наслідування, закон соціального статусу та інші вроджені та набуті схильності. Через таку велику кількість ризиків, людина почуває себе заручником у суспільстві маси.

Складності проблемі додає і те, що сформувати соціальну креативність дуже важко, адже ніхто окрім самого індивіда не зацікавлений у цьому. Суспільство масового споживання нехтує політичною культурою та освітою, між тим маніпулятивні компоненти стають більш ефективними. За таких умов постає питання про побудову ефективного механізму контролю за розвитком та функціонуванням таких технологій та попередженням негативних соціальних наслідків їх впливу.

Шляхом подолання зазначених негативних наслідків в українському суспільстві сприяє формування нового типу громадянської свідомості, подоланням стереотипів та відходженням від застарілих типів комунікації і принципів управління. Найбільш вирішальним моментом має бути процес формування цілого комплексу адекватних сьогодишнім реаліям спільних цінностей, яких так бракувало в останні роки та які мають бути покладені в основу всіх модернізаційних процесів у державі. Громадянина нашої держави, яка розвивається, крім креативної професійної підготовки в інноваційному ключі, потрібен креативний підхід на особистісному рівні саме для прийняття та реалізації соціально і політично значущих рішень, у тому числі в нестандартних ситуаціях, на загальному рівні інтелектуально і практично значущої прямої міжособистісної комунікації в її політичному прояві. Креативна особистість ідентифікує себе не з традиційними політичними структурами або їх політичною елітою. Лінія розлому в її сприйнятті політики проходить через такі больові точки сучасного суспільства: соціальна креативність як альтернатива соціальному песимізму, необмежена доступність інформаційно-комунікаційних технологій, прагматизм у реалізації власного креативу. Вже сама ідея креативності актуалізує проблеми політичних цінностей, по-новому оцінює їх роль у формуванні політичної стратегії і цілей держави, а тому потребує подальших серйозних досліджень.

Література

1. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс [Электронный ресурс] / Серж Московичи // Электронная библиотека RoyalLib.com – Режим доступа : http://royallib.com/read/moskovichi_serg/vek_tolp.html. – Назва з титул. екрану.
2. Там само.

3. Веблен Т. Теория делового предприятия [Текст] / Т. Веблен / [пер. с англ. М. Я. Каждан ; ред. пер. ГрВ. Г. Гребенников]. – М. : ДЕЛЮ, 2007. – 287 с.
4. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Джон Кеннет Гэлбрейт. – М. : «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига» ; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
5. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер ; [пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной ; под. ред. Е. Л. Вартановой]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
6. Schiller H. Who Knows: Information in the Age of the Fortune 500 / Herbert I.Schiller. – Norwood, NJ : Ablex, 1981. – 187 p.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Образец социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 2004. – 785 с.
8. Куницина В. Н. Некоторые проблемы формирования личности и самосознания / Куницина В. Н. // Ученые записки. – 1969. – Вып.4. – С. 66-76.

Анализируются теоретические основы формирования массового общества и социальной креативности. Исследуются научные позиции представителей европейской и американской научных школ. Обосновывается необходимость развития условий для формирования социальной креативности у граждан как средства минимизации негативных влияний массового общества.

Ключевые слова: концепция, массовое общество, общество потребления, глобализация, информационное общество, личность, сознание, критическое мышление, социальная креативность.

Analyzes the theoretical basis of the formation of mass society and social creativity. Examines the scientific positions of the representatives of the European and American scientific schools. The necessity of the development of conditions for the formation of social creativity among citizens as a means to minimize the negative effects of mass society.

Key words: concept, mass society, consumer society, globalization, information society, personality, consciousness, critical thinking, social creativity

Карчевська Олена Васи́лівна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Лелекіна Єва Олексіївна – студентка V курсу спеціальності «Політологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 321

Агафонова Г. С., Бутко В. В.
м. Сєверодонецьк

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

На основі дослідження наукових підходів, статистичної інформації визначено, що громадянське суспільство є основою формування демократичного політичного режиму. Наголошено на можливості запозичення досвіду європейських держав у підвищенні інституціональної дієздатності інститутів громадянського суспільства в Україні, враховуючі власну історико-культурну ексклюзивність.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, волонтерські організації, демократичний політичний режим, інституціональна дієздатність, права людини.

У сучасному світі громадянське суспільство є неодмінною складовою демократичного устрою, а процес набуття ним інституціональної дієздатності є нагальною потребою для сучасної України. Розвиток інститутів громадянського суспільства являє собою складний системний процес, який не зводиться до формального створення інститутів, що довели свою ефективність у країнах з сильними демократичними традиціями. Діяльність політичних партій, профспілок, сектору приватного бізнесу, територіальних громад має на практиці довести дієвість позадержавної ініціативи. Таким чином, шанси на успіх демократичних перетворень в Україні значною мірою визначаються розвитком громадянської активності мас і становленням відповідних інститутів громадянського суспільства. Все це зумовлює необхідність дослідження умов і напрямів формування громадянського суспільства, його інституціоналізації, функціонування та розвитку, можливостей запозичення європейського досвіду.

Оцінюючи рівень розробки теми дослідження в науковій літературі, слід відзначити, що значна кількість філософів, політологів, соціологів, правознавців присвятили свої роботи вказаній тематиці. Витоки наукових поглядів про державу і суспільство представлені в політичних ученнях Аристотеля, Платона, Цицерона. Проблеми співвідношення свободи, права, обов'язку, моралі, власності громадянина і держави проаналізовані в роботах Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г.-В. Гегеля,

А. де Токвіля. У XX-XXI ст. проблематику громадянського суспільства ефективно і послідовно розробляють західні дослідники – Дж. Александер, Е. Арато, Е. Геллнер, Р. Дарендорф, Дж. Кін, Дж. Л. Коен, Ф. Шміттер та інші. Значний внесок у розробку концепту громадянського суспільства зробили російські дослідники – В. Варивдін, В. Вітюк, К. Гаджієв, Ю. Резнік, О. Ільїн, О. Кочетков, С. Перегудов та інші. Ґрунтовна розробка окремих аспектів дослідження проблем та перспектив розвитку інститутів громадянського суспільства міститься в роботах вітчизняних учених: Р. Балабана, Ю. Загороднього, Г. Зеленько, О. Карчевської, А. Колодій, М. Лациби, Ф. Рудича, О. Хмари, Г. Щедрової та ін.

Проте незважаючи на те, що проблема розвитку інститутів громадянського суспільства цікавить багатьох учених, ступінь дослідження цієї проблеми в Україні потребує подальшого розвитку, аналізу та більш глибокого вивчення.

Як відомо, громадянське суспільство – це чи не найголовніша ознака демократії, одна з її підвалин, стовпів, на якому вона тримається. Оскільки в Україні поки що триває процес трансформації політичного режиму, а саме переходу від авторитаризму до демократії, та відповідно триває побудова проєвропейського суспільства зі специфічними цінностями та інтересами, то ця тема залишається актуальною.

На нашу думку, перш ніж перейти до аналізу громадянського суспільства, необхідно надати визначення даному поняттю. Отже, громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем економічної, соціальної, політичної, культурної і моральної властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [7, с. 119].

Досліджували цей феномен вчені, починаючи з часів Стародавньої Греції та Риму. В Новий час чи не найпершим використав поняття «громадянське суспільство» Томас Гоббс. У своїй теорії він писав про те, що громадянське суспільство не пов'язане цивільними законами, правом та є відокремленим від держави, але також він стверджував й те, всупереч собі, що держава, подібно біблійному Левіафану, підпорядковує собі все, через поняття «громадянське суспільство». В свою чергу Джон Локк та Шарль Луї Монтеск'є стверджували, що громадянське суспільство виникає раніше, ніж держава, і вона виростає з громадянського суспільства, щоб запобігти або нейтралізувати вороже відношення людей один до одного.

Трохи пізніше до теорії громадянського суспільства також звернувся й Георг Гегель. У своїй науковій теорії він стверджував та обґрунтовував такі положення:

- громадянське суспільство – це сукупність індивідів, що задовольняють за допомогою праці свої повсякденні потреби;
- основа громадянського суспільства – приватна власність;
- головною рушійною силою історичного прогресу є не громадянське суспільство, а держава, що захищає людину, забезпечує справедливість і реалізує загальність інтересів, відстоює їх;
- громадянське суспільство, індивід підпорядковані державі, бо саме воно інтегрує окремих індивідів в органічну цілісність;
- небезпека існування всеосяжної держави полягає в тому, що воно поглинає громадянське суспільство, а також не прагне гарантувати громадянам їх права та свободи [2, с. 246].

Розглядаючи сучасне громадянське суспільство в європейських країнах, можемо спостерігати, що воно виглядає як суспільство, що складається з сукупності великої кількості різних самостійно діючих груп людей, маючих різну спрямованість. Це різні соціальні групи, асоціації громадян, лобістські групи, групи тиску, добродійні фонди, клуби по інтересах, творчі та спортивні об'єднання, релігійні, суспільно-політичні організації та союзи тощо. Вищенаведені суспільно-політичні інститути є незалежними від держави, вони ніби співіснують з нею, але не підкорюються їй. Але зазначимо, що іноді вони протистоять один одному, вступаючи за боротьбу за довіру населення, критикують владу, викривають певні махінації як в політиці, так і в інших сферах суспільства.

Є достатньо відомим і очевидним той факт, що в Україні формування громадянського суспільства проходить у достатньо повільній формі. Відбувається це з тієї причини, що значна частина суспільства не усвідомлює необхідності демократичних реформ та змін або на рівні свідомості тяжіє до повернення тоталітарного управління на кшталт СРСР. Європейські країни, наприклад, такі моменти в своїй історії пройшли протягом XVIII-XIX ст. – це всім відомі революції Весни народів, результатом якої стало встановлення республіки та обрання президентів у Франції та Швейцарії у 1848 р., Великої французької революції 1789 р. тощо.

Якщо характеризувати становище громадянського суспільства в сучасній Україні, варто зазначити, що для нашого суспільства є характерною ознакою маргіналізація громадського життя, підданський тип політичної культури та інші ознаки, що характерні суспільствам на шляху трансформації, на кшталт низьких соціальних гарантій [3]. Але можна також зауважити, що за останнє десятиліття значна частина громадян взяла участь демонстраціях, пікетування, мітингах, страйках та двох революціях. Відмітимо, що люди приймають участь у таких діях, виявляють свій

протест переважно через причини соціального характеру: невивплата, затримка, вимога підвищення певних соціальних виплат чи заробітних плат, високий рівень корупції, низький рівень соціального діалогу тощо.

Уповільнюється розвиток громадянського суспільства в Україні через низьку залученість громадян до політичної діяльності, слабкий розвиток правової системи, звідки витікає незнання людьми законодавчої бази держави, зокрема конституційних прав та свобод людини та громадянина.

Щоб створити гідне громадянське суспільство в нашій країні треба спочатку реформувати саме суспільство. Серед перших векторів реформування повинні бути реалізовані такі: формування середнього класу; делюмпенізація населення, деполяризація багатства і бідності; встановлення бар'єрів для збереження старою номенклатурою своїх владних позицій (через механізми люстрації, зокрема); формування «свідомості реформування»; адаптація українського законодавства до європейських вимог. Головними ж чинниками формування вищезазначеного можна визначити наступні: вільні вибори, референдуми, незалежне телебачення, газети, інтернет-ресурси та ЗМІ загалом, політичні партії, що здатні репрезентувати або намагаються представляти групові інтереси, ринкова економічна система й економічний плюралізм, інституціонально дієздатні громадські організації.

Якщо ж стосуватися правового чинника формування громадянського суспільства, то, власне, законотворчість країн Європи стосовно громадянського суспільства та вміння застосовувати ці закони на практиці враховують, перш за все, необхідність виконання та гарантування одного із головних прав людини після права на життя та тих, що стосуються його як особистості – права на свободу зібрань та об'єднань. Про це йдеться у ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що була прийнята у 1950 р.: «Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [4].

Зазначимо, що право громадян на об'єднання гарантується також і Конституцією України (ст. 36). Також досить важливим для здійснення цього права й інші гарантії. А саме: право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, поширювати і використовувати інформацію – ст. 34; в ст. 39 надається право збиратись і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; а стаття 54 дає громадянам право на свободу творчості та захист інтелектуальної власності. 44 статтею гарантується право на страйк [5].

Конкретніше порядок створення, діяльності та ліквідації об'єднань громадян регулює Закон України «Про громадські об'єднання» від

22.06.2012 р. № 5026-VI. Цей Закон носить у цілому демократичний характер і додамо, що прийняття попереднього Закону «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. № 2460-XII, свого часу відіграло позитивну роль у створенні умов для становлення інститутів громадянського суспільства в Україні.

Багато дослідників, що аналізували дану проблему, визнають, що в Україні вже створено умови для формування громадянського суспільства. Як відмічає в своїй роботі І. Гетьман, європейські правові цінності й ідеали не вичерпують світові та національні, а інколи й прямо суперечать їм. Також, деякі українські науковці попереджають про те, що не сприяє відродженню національної свідомості та набуттю національної ідентичності до поширення й утвердження єдиних правових норм і стандартів у сфері прав людини, в якій незаперечною перевагою інтегративних та глобалізаційних процесів, зокрема для нашої держави, є розширення майже століттями сформованих меж національно-державних правових систем і спектру прав і свобод людини та можливість апелювати до міжнародних органів, виступаючи з позовом і проти своєї країни [1, с. 33].

Згідно з проведеним соціологічним опитуванням Центру Разумкова «Уявлення про те, що означає бути громадянином...» більшість, а саме 24%, відповіли, що це – можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії. Пріоритетнішим мати українське громадянство, український паспорт вважають 21,2% опитуваних. Бути та відчувати себе частиною єдиного українського народу, культури та традицій – майже 20%. Можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті – 9% [10].

Якщо стосуватись регіонального розподілу, то найбільше відчують себе частиною народу та культури мешканці Заходу України. Щодо турботи з боку держави, то тут вже лідирують Південні регіони. Головним для мешканців Східної України є українське громадянство. Стосовно мешканців центральної України, то вони об'єднують в собі всі показники потроху.

Також можемо стверджувати, що усвідомлення необхідності потужного громадянського суспільства в Україні прогресивно зростає. Так, у 2008 р. на опитуванні ставилося питання: «У якому випадку у Вас може з'явитися потреба в активній громадській діяльності?» (серед тих, хто не має потреби займатися активною громадською діяльністю, – таких 58,8% респондентів). Найбільшу цікавість для нас мають дві відповіді: «якщо за це будуть платити гроші» (21,9%) та «якщо під загрозою опиниться життя, здоров'я або добробут моїх близьких і така діяльність буде сприяти

ліквідації цієї загрози» (29,2%). Вже через 5-6 років, результати опитування змінилися. Варіант «якщо за це будуть платити гроші» знизився до 17,2%. А другий зріс до 33%. Майже вдвічі виріс результат варіанту «Якщо така діяльність буде приносити конкретну користь суспільству»: з 14,8% у 2008 р. до 26,4% – у 2013 р. [11].

Зазначимо, що за останні роки кількісно та якісно зріс волонтерський рух, збільшилася частка волонтерських організацій. Дана тенденція почала з'являтися перед Євро-2012, хоча в школах та університетах були свої волонтерські групи й раніше. Після подій на Майдані, військового конфлікту на сході країни волонтерський рух України видозмінився.

Сучасний український волонтерський рух має на меті:

- допомогу бійцям українських силових структур та добровольчих батальйонів в отриманні сучасного обмундирування, амуніції, технічних засобів, транспорту тощо для успішного проведення антитерористичної операції на сході України;
- допомогу внутрішньо переміщеним особам, які вимушено залишили свої домівки у Криму та на Донбасі, у пошуку житла, допомогу речами першої необхідності, їжею та одягом.

Серед волонтерських організацій, які допомагають ЗСУ – «Повернись живим», а вимушеним переселенцям, наприклад, «Станція Харків». За рейтингом, який склав журнал «ФОКУС», «100 найвпливовіших жінок України», перше місце посіли Жінки миру. До них належать волонтери Тетяна Ричкова, Дана Ярова, Анастасія Береза, Олена Білозерська, Олександра Дворецька – кримський правозахисний центр «Дія», волонтерська організація «Восток-SOS», Наталія Воронкова – «Волонтерська сотня Доброволія», Ганна Сандалова – представник благодійного фонду «Підтримай армію України», Галина Алмазова, Неллі Стельмах з фонду «Крила Фенікса» [6], [8].

На нашу думку, це вказує нам на якісні зміни, що відбулися у громадянському суспільстві в Україні. Необхідно зазначити, що попри вказані гарантії та надбання для громадян необхідно не лишати уваги й інші процеси. Так, пропаганда індивідуалізму може націлити громадян на егоїстичне, анархічне свавілля, знімає значущість такої великої соціальної проблеми, як обов'язки та відповідальність особистості перед суспільством, що, на нашу думку, відіграє значну роль в українському суспільстві. Отже, інтеграція не означає цілковите прийняття та об'єднання культур, це має бути симбіозом, поєднанням, співіснуванням. А якщо суспільство не бачить певної політичної ідеї, то воно повинно об'єднатися навколо спільної мети, прикладом якої може бути покращення рівня життя до середньоєвропейського тощо.

Таким чином, як вже зазначалося, політико-інституціональні та нормативно-правові умови для функціонування громадянського суспільства в Україні сформовано. Але для покращення цього процесу необхідно врахувати наступні аспекти. Фундаментом сильного громадянського суспільства завжди є середній клас, становлення якого в Україні знаходиться на початковій стадії. Саме тому є нагальна потреба у підвищенні соціальних стандартів та умов життя до європейського рівня, зростанні прибутку та матеріального забезпечення населення. Важливим аспектом є формування адекватної правової та політичної культури населення, популяризація освіти, історичної спадщини українського народу.

Враховуючи наявність успішного європейського досвіду функціонування громадянського суспільства, вважаємо доцільним його використання в Україні, але враховуючі власну історико-культурну приналежність. Наше суспільство не повинно втрачати ексклюзивність, що досить важливо, традиції на шляху до розвитку гідного громадянського суспільства та європейської інтеграції.

Зауважимо, що вітчизняне громадянське суспільство має усі перспективи свідомого розвитку. Це проявляється, у тому числі, в різного роду акціях, протестах, мітингах ще починаючи зі здобуття незалежності України, Помаранчевої революції 2004 р. та закінчуючи Революцією Гідності. Про це свідчить поширення та інституціоналізація волонтерського руху, організації якого відіграють значну роль для допомоги та вирішення певних питань, проблем населення.

Результати соціологічних опитувань вказують на те, що громадянське суспільство в Україні за останній період збільшилося не лише кількісно, але й якісно. Проте все одно мова йдеться лише про період формування інститутів громадянського суспільства європейського рівня. Коли кожен громадянин зрозуміє, що в суспільстві немає кращих та гірших, що в ньому важливий кожен, що за мету не повинна ставитися особиста вигода, а суспільне благо і добробут, тоді ми станемо невід'ємною часткою європейського співтовариства.

Література

1. Гетьман І. В. Правова система України в умовах глобалізації та євроінтеграції: до постановки проблем / Гетьман І. В. // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — 2011. — Випуск 24. — С. 27–36.
2. Громадянське суспільство [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://lib.mdpu.org.ua/e-book/politologiya/eBook/modul_1/tema9.htm

3. Колодій А. До питання про сутність, шляхи і стадії формування громадянської нації в Україні / Антоніна Колодій // Народознавчі зошити. — 2004. — № 5-6. — С. 12–25.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.liga.kiev.ua/1_doc2.nsf/alldocact2/MU50K02U?OpenDocument
5. Конституція України : ст. на 26 жовт. 2012 р. (відп. офіц. текстові). — К. : Правова Єдність, 2012. — 102 с.
6. Найвпливовішими жінками України стали волонтери [Електронний ресурс] // INSIDER. — 13.11.2014. — Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/politics/5464810ad914f/>
7. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко]. — [2-е вид., доп. і перероб.]. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
8. Рейтинг влиятельных женщин возглавили волонтеры. Тимошенко на втором месте [Электронный ресурс] // Журнал «ФОКУС». — 14.11.2014. — Режим доступа : <http://focus.ua/society/319776/>
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [Підручник] [Електронний ресурс] / За ред. О. Ф. Скакун. — Харків : Консум, 2001. — 656 с. — Режим доступу : http://pidruchniki.com/1019020943040/pravo/gromadyanske_suspilstvo_yogo_politic_hna_sistema_derzhava
10. Уявлення про те, що означає бути громадянином. Соціологічне опитування [Електронний ресурс] // Сайт Центру Разумкова. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=765
11. У якому випадку у Вас може з'явитися потреба в активній громадській діяльності? Соціологічне опитування [Електронний ресурс] // Сайт Центру Разумкова. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=369

На основе исследования научных подходов, статистической информации определено, что гражданское общество является основой формирования демократического политического режима. Отмечается возможность заимствования опыта европейских государств в повышении институциональной дееспособности институтов гражданского общества в Украине, учитывая собственную историко-культурную эксклюзивность.

Ключевые слова: *гражданское общество, общественные организации, волонтерские организации, демократический политический режим, институциональная дееспособность, права человека.*

On the basis of scientific research approaches, statistical information it is determined that the civil society is the basis for the formation of a democratic political regime. The possibility of borrowing the experience of European countries in enhancing the institutional capacity of civil society in Ukraine, taking into account its own historical and cultural exclusivity is defined.

Key words: *civil society, non-governmental organizations, voluntary organizations, democratic political system, institutional capacity, human rights.*

Агафонова Ганна Сергіївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Бутко Валерія Валеріївна – студентка IV курсу спеціальності «Політологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК [323+327.8] (341.1)

Літвін Л. А.,
м. Сєвєродонецьк**МІЖНАРОДНА Й НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВИМІРИ
ВЗАЄМОВПЛИВУ**

На основі теорій вітчизняних і зарубіжних учених у статті розглядаються міжнародна і національна безпека, виміри їх взаємовпливу. Метою дослідження є проаналізувати рівень взаємовпливу національної та міжнародної безпеки та його значення для України.

Ключові слова: національна безпека, міжнародна безпека, національні інтереси.

Трансформація й демократизація, глобалізація й формування національних держав, розвиток колективної безпеки та локальні воєнно-політичні конфлікти, підвищення ролі міжнародних організацій та недосконалість міжнародних правових норм. Ці парадоксальні процеси характеризують сучасний розвиток держав і міжнародні відносини. Саме тому наразі виникає питання обґрунтування коректної взаємозалежності національної та міжнародної безпеки. Зокрема, воєнно-політичний конфлікт в Україні 2014 – 2015 рр. актуалізує тематику даного дослідження – проблему взаємовпливу безпеки окремої держави та безпеки в регіональному та міжнародному форматах.

Метою дослідження є проаналізувати рівень взаємовпливу національної та міжнародної безпеки та його значення для України.

Проблему національної та міжнародної безпеки з різних кутів зору опрацьовують багато іноземних і українських учених. Так, Абдуліна Т. розглядає особливості систем національної безпеки країн Центральної та Східної Європи. Коломієць О. аналізує концепції національної безпеки різних держав світу та їх взаємовідносини з Україною. Ліпкан В. досліджує різноманітні аспекти національної безпеки України, юридичну та інформаційну складову. Мальський М. та Мацях М. розглядають національну та міжнародну безпеку в контексті міжнародних конфліктів та шляхів їх вирішення. Мандрагеля В. визначає нові тенденції у взаємозалежності національної та міжнародної безпеки. Актуальним залишається питання обґрунтування міжнародної та національної безпеки в контексті сучасних зовнішніх і внутрішніх процесів.

По-перше, необхідно визначитися з основними поняттями. Так, національна безпека – це рівень захищеності життєво-важливих інтересів, прав і свобод особи, життєво важливих інтересів суспільства, держави та її довкілля від зовнішніх та внутрішніх загроз (за «Концепцією (засадами) національної безпеки України») [2]. Національна безпека має реалізовуватися у всіх сферах життєдіяльності держави: політичній, соціальній, економічній, культурній, духовній тощо. Український дослідник Доманчук Д. національну безпеку визначає як здатність суспільства своєчасно розпізнати й оцінити всі класи загроз і вжити необхідних заходів до оптимального їх зниження або віддзеркалення з урахуванням поточних можливостей країни й довготривалих інтересів її розвитку, а також співпраці в цих цілях з іншими державами й народами.

Український учений Мартин О. М. визначає кілька напрямів дослідження національної безпеки:

1) Національна безпека як необхідна умова стійкого розвитку суспільства.

2) Національна безпека як сукупність державно-правових і суспільних гарантій, що забезпечують захист від зовнішніх та внутрішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів ззовні, забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість сталого всебічного розвитку.

3) Національна безпека як спосіб самозбереження народу, «який досягнув рівня самоорганізації у формі незалежної держави». Ліпкан В. вважає, що національна безпека – це безпека її народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні.

4) Національна безпека як досягнення державою певного рівня конкурентоспроможності.

5) Національна безпека як стан захищеності громадянина, суспільства і держави.

За ствердженням українського дослідника Римаренка Ю., найважливішим критерієм національної безпеки є дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, групи, суспільства та держави і особливо їх взаємна відповідальність у забезпеченні безпеки. Оскільки з просторово-географічною взаємодією країн та народів пов'язана наявність трьох геополітичних рівнів безпеки – міжнародної, регіональної і безпеки окремо взятої держави, то в просторово-географічному плані сфера національної безпеки не може обмежуватися національною територією. Процеси, які розгортаються у різних регіонах ближнього і, навіть, далекого зарубіжжя, можуть безпосередньо впливати на стан нації, можливості та перспективи її розвитку і, таким чином, на розуміння та визначення

національної безпеки [6]. Саме з цієї тези можна побачити, що тільки тоді, коли безпеку розглядати в потрібному вимірі (міжнародному, регіональному та національному), безпековий потенціал буде реалізовуватися ефективно.

Мальський М. та Мацях М. зазначають, що міжнародною безпекою можна вважати стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (міжнародних організацій) ефективно їм протистояти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких прагне, насамперед, реалізувати власну безпеку. У кінцевому підсумку в міжнародних відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої кожна держава змушена адаптуватись [4, с. 484].

Р. Земба виокремив п'ять типів систем міжнародної безпеки:

1. Унілатеральна, що реалізується через індивідуальні зусилля однієї держави. Тобто держава реалізує власну безпеку самостійно, застосовуючи певний тип зовнішньої політики, яка може бути спрямована на гегемонію, ізоляцію, нейтралітет, позаблоковість чи навіть автаркію.

2. Рівноваги сил, що ґрунтується на відсутності однозначного полюса в міжнародній системі та принципі взаємності загрози. Кожна держава в такій системі вже фактом свого існування і могутністю є загрозою для інших держав, а стабільність у стосунках між ними впливає з балансу загроз. Класичний «концерт» держав чи біполярна система 50–90-х років ХХ ст. є варіантами такої системи, тим, що Р. Арон називав «рівновагою страху».

3. Блокова система безпеки є масштабнішим варіантом системи рівноваги сил, оскільки рівновага і стабільність у ній залежать від могутності блоків. Кожна з держав намагається гарантувати свою безпеку через участь у діяльності одного з військово-політичних блоків. Так вони отримують гарантії допомоги на випадок війни, але й змушені рахуватися з ризиком втягнення у збройний конфлікт згідно з *casus foederis*. Порушення усталеного балансу сил між блоками – потенційними противниками – здебільшого призводить до великої війни (класичний приклад – Перша світова війна). У такій системі уряди окремих держав змушені розв'язувати дилему, альтернативами якої є:

самостійні дії держави у сфері безпеки, з усіма ризиками, що звідси випливають;

вступ до одного з військово-політичних блоків та ризик можливої участі держави у збройному конфлікті, згідно зі взятими зобов'язаннями.

4. Система колективної безпеки пов'язана з багатосторонніми взаємними гарантіями безпеки держав, укладенням відповідних

міжнародних договорів і конвенцій, режимом обов'язкового дотримання урядами держав зобов'язань. Намагання створити всезагальну колективну систему безпеки було започатковане у Пакті Ліги Націй, підписаному 28 червня 1919 р. У його статтях передбачено три найважливіші елементи колективної безпеки:

акцептація всіма державами існуючого на момент підписання status-quo і їх відмова від будь-яких змін у майбутньому;

колективні зусилля держав щодо збереження status-quo як запоруки миру й стабільності в світі;

поняття «агресор» і «агресія» визнано ключовими, оскільки їх однозначне розуміння мало визначати репресивні заходи міжнародного співтовариства щодо такого типу держав і їхніх дій, які підпадають під це окреслення. Цілком очевидний крах таких намагань у 20–30-х роках XX ст. спричинило явне небажання держав світу дотримуватись status-quo. Після Другої світової війни, в межах діяльності ООН, окремі елементи колективної безпеки були кодифіковані в її Статуті. Однак Косовська криза та війна в Іраку (2003) однозначно поставили під сумнів не лише систему міжнародного права, але й усталені норми міждержавних відносин.

Загалом колективна система міжнародної безпеки ніколи не мала прецедентів у історії, незважаючи на досить амбітні спроби її створити.

5. Коопераційна система безпеки полягає у прагненні більшості держав світу до співпраці, яку їх владні політичні еліти сприймають більш бажаною, ніж конфронтацію. Йдеться про такий спосіб взаємодій між державами, при якому їх уряди дотримуються *modus vivendi*, який ґрунтується на окремих угодах, які хоч і не визначають принципи взаємовідносин, але встановлюють клімат довіри та роблять можливою співпрацю в тих чи інших питаннях, що становлять спільний інтерес [4, с. 482–486].

Як зазначає український дослідник Мандрагеля В., у новітній історії, після Другої світової війни, концепції вивчення міжнародної безпеки були зосереджені на використанні сили між націями, з особливою увагою на ролі великих держав. Це відображало традиційні уявлення про те, що міжнародна безпека обов'язково передбачає територіальну цілісність і загроза втрати її спричиняє війни [5]. Тобто, якщо одна велика держава може порушувати територіальну цілісність меншої держави, принцип міжнародної безпеки нівелюється, а загроза одній державі може детермінувати загрози в міжнародному форматі.

У 1980-х рр. поняття «міжнародна безпека» почало розмиватися з огляду на: об'єкта убезпечення; природу міжнародних загроз; тип реагування на загрози.

З'явилися нові концепції, урізноманітнилися суб'єкти безпеки (зокрема, людська безпека, безпека соціальної групи), розширився спектр загроз (екологічна безпека, інформаційна безпека) і поширилися форми реагування на них (невійськові колективні дії, народна дипломатія тощо).

У теоріях безпеки дуже багато уваги приділяється інтерпретації загроз і небезпек, які можна розглядати так: по-перше, це загроза виживанню – небезпека пов'язана із загрозами і навіть емоційно-психологічним і ментальним сприйняттям загроз; по-друге, безпека вказує на об'єкт (на кого чи на що спрямована загроза), а також суб'єкт (ким або чим може загрожувати); по-третє, безпека включає засоби убезпечення об'єкта від загрози [5].

Початок теоретичної дискусії щодо поняття «загальна безпека» було покладено у статті професора Принстонського університету Ульмана Р. «Нове визначення безпеки» (1983 р.) Він зробив особливий наголос на тому, що вузьке визначення національної безпеки відволікає увагу політиків й експертів від невійськових загроз, які все більше інтернаціоналізуються і набувають міжнародного характеру. При цьому деякі з найнебезпечніших з них можуть виходити із середини самої держави

Того ж року була надрукована робота англійського вченого Бузана Б. «Народ, держава і страх», у якій вперше у світовій теорії безпеки акцент робиться на інтересах особистості. При цьому автор наголошує, що за певних обставин сама держава може стати основним джерелом небезпеки для окремої людини і що інтереси безпеки особистості й людини можуть не тільки не збігатися, але й вступати в суперечності [5].

Сьогодні з'являються нові тенденції у розумінні міжнародної безпеки, які суттєво відрізняються від традиційного тлумачення за такими показниками:

1. Об'єкт аналізу.
2. Характер загрози.
3. Урахування довгострокових потенційних загроз.
4. Засоби реагування на загрози [5].

Вагомим недоліком підходу традиціоналістів можна вважати занадто вузький арсенал засобів реагування на загрози. Зазвичай – це нарощування військової могутності. На противагу їм, сучасні дослідники розглядають невоєнні засоби на тлі всього спектру альтернатив.

І особливо слід наголосити на все більш відчутний зв'язок між національною і міжнародною безпекою. Отже, при їх аналізі важливо сформувати синтезований міждисциплінарний військово-цивільний підхід до вирішення проблем. Прикладом можуть служити процеси розробки й

формулювання таких документів, як, наприклад, концепція / стратегія національної безпеки, доповіді міжнародних організацій із проблем міжнародної безпеки, де гармонійно сполучаються військовий і цивільний підходи.

Свого часу класик політичного реалізму Г. Моргентау запропонував розглядати проблему безпеки крізь призму національних інтересів, що дозволило поєднати національну безпеку з великою політикою. Якщо на ранніх етапах досліджень західних політологів проблема національної безпеки уявлялася в основному як проблема забезпечення військової безпеки, то висновки американського дослідника дозволили включити в її зміст усі життєвоважливі інтереси країни й засновану на них політику держави [5].

Кіссінджер Г. вказував, що політика національної безпеки охоплює всі дії, за допомогою яких те чи інше суспільство прагне забезпечити свою життєздатність, а також реалізувати свої завдання на міжнародній арені [3]. На думку Бжезинського З., безпека Америки залежить не тільки від військової могутності, але й від могутності в економічній, соціальній, політичній, моральній та інших сферах, які тісно пов'язані з міжнародною обстановкою [1].

Отже, зусиллями насамперед західних політиків і політологів, у поняття національної безпеки став вкладатися більш широкий зміст, суть якого зводиться до здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних зовнішніх і внутрішніх умовах. При цьому інтереси національної безпеки країни впливають із значно більшого, ніж раніше, спектра цінностей, які включають права людини, свободу, економічне процвітання й служать для визначення конкретних інтересів і пов'язаних з ними географічних проблем, зокрема, територіальної цілісності, союзників, безперешкодного доступу до світових ринків, джерел стратегічних ресурсів та ін.

Мандрагеля В. робить висновок, що взаємозв'язок між національною та міжнародною безпекою стає все більш щільним, а взаємовпливи все більш доленосними і непередбачуваними. Виходячи зі зростаючої динаміки глобалізації в усіх сферах життя людства, слід прогнозувати, що ця тенденція збереже свою актуальність у найближчі десятиліття [5].

Як зазначає українська дослідниця Сидорук С., сучасне бачення проблем включає два основних методологічних підходи – просторово-географічний і галузево-функціональний. У просторово-географічному контексті міжнародна безпека має певні градації, що відповідають рівням міжнародних відносин. За такого підходу застосовуються визначення, що вказують на структурні рівні безпеки – від локального до глобального:

безпека певного окремого суб'єкта міжнародних відносин (національна безпека); безпека груп суб'єктів, об'єднаних спільними інтересами або цілями (регіональна, субрегіональна безпека); безпека функціонування всієї системи міжнародних відносин (міжнародна безпека) [7, с. 48].

Галузево-функціональні дефініції передбачають градації міжнародної безпеки за формами відносин (політична, воєнна, економічна, енергетична, технологічна, екологічна, суспільна, соціальна тощо).

Сьогодні поняття міжнародної безпеки все більшою мірою стає проблемою загальнолюдського значення. Поряд із традиційними джерелами небезпеки (прагнення окремих країн до гегемонії, перевага в системах стратегічних озброєнь, експансіонізм) рівень міжнародної безпеки на сучасному етапі розвитку людства додатково визначається новими загрозами: регіональні та внутрішньодержавні конфлікти, тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, ракетно-ядерних технологій, глобальні зміни клімату, зростаючий дисбаланс у соціально-економічному розвитку регіонів світу тощо [7, с. 49]

Таким чином, за допомогою доробок зарубіжних і вітчизняних учених можна обґрунтувати взаємовплив національної та міжнародної безпеки. Так, воєнно-політичний конфлікт 2014–2015 рр. в Україні є загрозою не тільки регіональній, а і міжнародній безпеці сучасного світу. Тільки спільна міждержавна воєнно-політична співпраця може призвести до реального вирішення конфлікту. Перспективами подальших досліджень є вирішення шляхів збереження національних інтересів в контексті міжнародної безпеки, а також аналіз дійсних і потенційних загроз.

Література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска / Збигнев Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/book/bgezinskiy_zbigneve/velikaya_shahmatnaya_doska.html
2. Концепція (основи) національної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=13342>
3. Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ. В. Львова / Послесл. В. А. Арбатова / Генри Киссинджер. – М. : Научно-издательский центр «Ладомир», 1997. – 848 с.
4. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : Підручник. 2-е вид., перероб. і доп. // Мальський М. З., Мацяк М. М. – К. : Кобза, 2003. – 528 с.
5. Мандрагеля В. А. Національна та міжнародна безпека: тенденції взаємозалежності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=122%3A2011-01-17-19-12-30&catid=66%3A2010-12-13-08-48-53&Itemid=90&lang=uk

6. Римаренко Ю. І. Приватне життя і поліція / Ю. І. Римаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/68650-1411-prikntsevnopotatki.html>
7. Сидорук Т. Безпека міжнародна // Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н. М. Хоми. – Львів : «Новий світ – 2000», 2014. – С. 48 – 49.
8. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України : автореф. ... канд. політичних наук. – К., 2007. – 22 с.

В статье рассматриваются международная и национальная безопасность, измерения их взаимодействия. Целью исследования является проанализировать уровень взаимовлияния национальной и международной безопасности и его значение для Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, международная безопасность, национальные интересы.

The article discusses international and national security dimensions of their interaction. The aim is to analyze the level of interference of national and international security and its importance for Ukraine.

Key words: national security, international security, national interests.

Літвін Лілія Анатоліївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 321

Аль-Зухайри Акиль Ибрагим,
г. Северодонецк

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ И ДЕМОКРАТИЯ В СИСТЕМЕ ИДЕЙНЫХ ДОМИНАНТ ИСЛАМА

Статья посвящена осмыслению круга понятий и ценностей мусульманского религиозного мировоззрения в отношении политических институтов демократии и парламентаризма. Проводится сравнение содержания данных понятий с европейскими аналогами, выделяются общие черты, анализируются религиозно-ментальные особенности, а также характеристики радикального различия историко-политических путей. В статье воспроизводятся существенные позиции исламских политологов и полемистов относительно возможностей синтеза современных идей политического прогресса и традиционных ценностей мусульманского общества.

Ключевые слова: политическая культура, политические реформы, парламентаризм, демократия, авторитарность, монархия, теократия, евроцентризм, Ислам, шура, умма, фундаментализм.

В условиях современного политологического дискурса и острых проблем сосуществования цивилизаций предметом осмысления выступают особенности путей становления демократии и парламентаризма в контексте неевропейских путей развития. В связи с этим, целью данной работы является поиск возможностей диалога между базисными началами европейской политической культуры и доминантами мировоззрения Ислама.

Достижение данной цели предполагает поступательное решение ряда исследовательских задач. Первоочередной из них выступает поиск и осмысление понятийно-ценностного тезауруса мусульманского религиозного мировоззрения в отношении демократических институтов и принципа представительства в системе политического бытия. Далее предполагается перспективным сравнение содержания данных понятий с аналогами, выдвинутыми европейской цивилизацией. Следует выделить в этом контексте общих черт, особенностей развития, позволяющих проведение диалога и взаимной трансляции исторического опыта, а также характеристик, непригодных к заимствованию и презентующих область различия и неперебиваемости в отношении европейского и мусульманского пути развития политических институтов и общественного сознания. И,

наконец, следующей задачей выступает освещение некоторых особенностей политического самосознания, выражаемых в ходе полемики современными ближневосточными авторами, что позволит оценить внутреннюю позицию носителей мусульманской политической ментальности на указанные пути, общности и различия в общественно-политических целях и процессах.

Актуальность такого рода исследования проступает в современном дискурсе несколькими смежными гранями. Во-первых, в свете его вполне логично поднимается вопрос взаимоотношений политических ценностей, порождённых европейской культурой, социальной философией, с принципиально инокультурной историко-политической действительностью. В процессе рационального, здравого разрешения данной проблематики, при сохранении положительных, жизнеспособных моделей, принадлежащих той и другой традиции, появляется перспектива преодоления евроцентризм и америкоцентризм, этих постоянно звучащих в адрес современной политической культуры обвинений. Во-вторых, такой анализ позволяет усмотреть и квалифицировать степень применимости к социальной жизни Ближнего Востока тех средств и моделей, которые были выработаны Западом, определить характер трансформаций, которые они претерпевают в ходе своей адаптации. В-третьих, в свете анализа исторического и политологического аппарата Европы в контексте Востока возникает возможность более конкретного понимания специфики исторического пути, который проделывает Ближневосточный мир. В-четвёртых, современный виток обострения отношений между европейским миром и мусульманским Востоком, который со всей угрожающей силой заставляет вспомнить предупреждения С. Хантингтона о межкультурном расколе, всё более настоятельно заставляют задумываться и говорить о путях взаимной терпимости и взаимной переводимости европейского и мусульманского наследия в деле политической культуры.

Идейные основы организации и осмысления общественно-политической жизни в религии и культуре Ислама опираются в системе наук Российской Федерации на весьма солидную исследовательскую традицию. Она включает труды академика Крачковского И.Ю. [6], Шумского Т.А. [10], Игнатенко А.А. [4], Соколова В.В. [9, С. 191-298] и многих других выдающихся учёных. Первый в русскоязычной науке систематический опыт изложения мировоззренческой системы Ислама, включающий в себя анализ основ социально-политической идеологии Ислама представляет работа Л.И. Климовича «Книга о Коране» [5, С. 192-270]. В ходе работы над данной тематикой был учтён научно-

исследовательский опыт ближневосточной традиции теории государственного управления и права, представленный, в частности, таким учёными, как Ас-Садр М.Б., Хомейни Р.М., Абиджан Ю.М., Фахру М.А., Аль-Мазруи Умд С.А., Аль-Накыб Халдун, Аль-Сайд Альман А.В. Наконец, необходимым компонентом данной тематик предстают теоретические положения, принадлежащие теологической, социально-философской, а также социально-полемиической традиции Ислама. Представители этой традиции принадлежат как вековой истории мусульманской религиозно-философской, историко-политологической мысли, так и репрезентуют актуальные вопросы современности. Среди них назовём Идриса Д.Ш., Садэка Я.С., Ибн-аль-Азрака, Зиннатуллина А., Юсуфа аль-Карадави.

Исследование ментальных, религиозных, моральных доминант исламской цивилизации в свете применимости к ним европейской модели демократии и парламентаризма обуславливает специфический характер и новизну предлагаемого поля дискурса. Ведь если ценностно-смысловой континуум европейского социума и политического преломления его жизни возникает в результате масштабного процесса секуляризации, а также универсализации черт национально-культурного бытия, то на Востоке мы наблюдаем картину, которая радикально отличается от этого. Здесь основные доминанты общественно-политической жизни существовали в тесной связи с базисными положениями религиозной жизни, главенствующую роль в которой занимает Ислам. Здесь не происходило такого фундаментального движения, знаменующего отказ от этнических перспектив, взамен чего предпосылались выдвинутые сугубо теоретическим путём перспективы, которым априори приписывался вневременной и общечеловеческий статус. Поэтому анализ того положения, которое в современном обществе приобретают принципы демократии и парламентаризма, обретаясь в контексте исламской цивилизации, должно носить уникальный исследовательский приоритет. Оно позволяет по-новому взглянуть на характер нелинейного, многопланового взаимодействия, в котором находятся общественно-политические институты и формы консервативного сознания, тесно связанные с религией и этнической ментальностью. Такое взаимодействие, разумеется, носит двусторонний характер. Религия и национальная культура, наполняя традиционным, фундаментальным содержанием модели политической реальности, обогащая их собственной логикой существования, выработанной веками, перенося на них свой понятийный и ценностный тезаурус, сами претерпевают изменения. Общественно-политическая жизнь, по самому своему определению призванная гибко

реагировать и регистрировать в себе динамику бытия социума, привносит этот темп изменений и откликов внутрь специфически-консервативных сфер.

Понятием, которое по своему содержанию выполняет для исламской цивилизации корневую, универсализующую роль в отношении практики и рефлексии общественно-политического бытия и оказывается в то же время наиболее близким к терминологически-смысловому полю, порождённому мировой общественно-политической культурой, является «шура». Оно переводится с арабского языка как «управление», но при этом функционирует как термин довольно широкого диапазона интерпретации и применения, поэтому требует отдельного объяснения. Наиболее адекватным в историческом плане является обозначение его в качестве совещательного органа, который функционирует при единоличном правителе. Видные мусульманские теоретики, такие как, например, Джафар Шейх Идрис, профессор Института Исламских наук (Вашингтон) обозначают шуру как процесс принятия решений. В качестве категории социально-политического дискурса она обозначает скорее сам процесс и состояние его протекания, нежели социальный институт в современном смысле [11]. Политическая философия Ислама признаёт, что Коран говорит скорее о принципе, чем о готовой системе управленческих отношений. Между тем, продолжая этот тезис, история последующего развития религиозно-политических процессов представляет разворачивание и детализацию того, что задаётся в виде исходной интенции. Так интерпретирует этот вопрос, в частности Садэк Явад Сулейман в работе «Принцип шуры в Исламе» [8].

Такой авторитарный характер централизованной власти, разумеется, ставит под сомнение ликвидность данного института в отношении органов либеральной демократии, выработанных западной цивилизацией. Это признаётся также и мусульманскими теоретиками и должно быть осмысляемо и учитываемо в опыте сравнения восточных и западных норм политической жизни. В контексте исламских политологических рассуждений функциональная роль шуры обозначается как более соотносимая с существованием консультативно-советнических органов при президенте, роль которого для современного состояния социополитической жизни государств ислама играет традиционный институт калифата. Так, например, с президентской республикой как формой управления соотносит шуру автор аналитического и правозащитного блога «Записки мусульманского юриста из Осетии» [2]. Кроме того следует отметить, что роль, которой наделяется авторитарная власть, выделяется в современной исламской политологии в качестве коренного критерия толкования шуры

[8]. При этом тот вариант, для которого коллегиально принятые решения признаются в качестве обязательных, таких, которые не могут перекрываться по своей значимости авторитарными решениями, определяются как более соответствующие пути политических реформ и внутренним задачам шуры.

Однако следует отметить ещё один нюанс, существенный в теоретическом и практическом плане, который отличает роль данной модели представительского органа от европейских аналогов. Бесспорно, для политической культуры Ислама неуничтожимым даже на уровне теории является авторитарный фермент. Его присутствие делает социум уязвимым в отношении различных форм тирании, а на уровне аналитики служит основанием для упреков в склонности к абсолютной монархии [2]. В то же время сам статус шуры имеет более непоколебимый характер, чем его западные аналоги, поскольку является узаконенным сакральной реальностью. Коран обязывает правителя прибегать к совещательному органу, уделять ему достаточное значение в управленческой практике. Ввиду этого те начала, которые несут для цивилизации Ислама принципы представительства и демократии, возникают не в качестве произвола со стороны монарха, не являются шагом его игры в либерала (что, увы, часто бывало основанием появления такого рода институтов для европейского и славянского мира). Не являются они также и следствием секуляризации социума, которая сопровождалась политическим кризисом и распадом традиционной общественной парадигмы. Они являются прямым сакральным долгом властителя, что, без сомнения, само по себе служит причиной расширения смыслового пространства политической этики и политической сакралистки. О сакральном статусе легитимности представительства говорят такие слова, принадлежащие цитированному выше автору: «Относительно исламских государств большинство ученых говорит, что халиф – глава исламского государства имеет приоритет над Шурой. Это, в частности, может выражаться в его праве формировать и распускать парламент. Однако упразднить институт Шуры он не имеет право, ввиду прямого указания Священного Корана о совете с людьми по их делам» [2].

В целом политическая культура Ислама носит устойчивые тенденции теократии, в отличие от цивилизации Запада, для которого традиционные авторитарные форма управления колебались между монархическими и аристократическими моделями. Это и следует учитывать прежде всего, исследуя движения демократизации и парламентаризации как имеющие общепланетарный характер, поскольку классические формы авторитаризма для Ислама совершенно не являются аналогами для их субститутов в

западной политической истории, и, как следствие, пути их совершенствования либо преодоления не могут проходить по предложенным Западом моделям. Социокультура Запада располагает выработанной и развитой методологией трансформации от монархии к демократии, и применение её наработок к принципиально иной среде чревато множеством ошибок, которые могут носить поистине катастрофический характер. Не говоря уже о том, что сам вектор «монархия → демократия» имеет для государств Запада, принявших республиканский путь развития, необратимый характер, носит статус перехода от старого к новому. Тогда как для государств Ислама образование новых институтов и горизонтов политической жизни не просто не сопровождается кризисом классической религиозности, но происходит в свете усиления её роли в обществе, углубления этической и антропологической специфики Ислама в сравнении с теми образцами, которые дал «Золотой век халифата».

Термин *шура* употребляется в тексте Корана в различных смысловых и контекстуальных условиях, в родовом плане подчинённых понятию «советоваться». В суре «Аль-бакара» он применяется к правилам семейной жизни (2:233), в суре «Аш-шура» он упоминается как одно из условий жизни верующих, имеющий необходимый характер, наряду с каноническими столпами веры (42:35-39). Таким образом, «советование» определяется в качестве одной из констант сакрально регламентируемой общественной жизни. В суре «Аль-Имран» термин *шура* фигурирует в качестве нормы отношения к верующим, которая непосредственно указывается Пророку Мухаммеду: «По милости Аллаха ты был мягок по отношению к ним. Если бы ты был грубым и жестокосердным, то они непременно покинули бы тебя. Извини же их, попроси для них прощения и советуйся с ними о делах. Когда же ты примешь решение, то уповай на Аллаха, ведь Аллах любит уповающих» (3:159). Обратим внимание, что во всех случаях имеет место равноправный характер с позиции субъектов – участников *шуры*. Даже там, где речь идёт о Пророке Мухаммеде, авторитет которого для Ислама носит первостепенный характер, обсуждению не присваивается декларативного характера, предполагающего уже готовое мнение, что предписывается участникам в порядке авторитарной власти. Именно о таком, необходимом, характере обсуждения говорили авторы, принадлежавшие средневековому периоду формирования исламского дискурса, как, например, Ибн-аль-Азрак: «И это касается всех вопросов, ведь Аллах велел это («И советуйся с ними о делах») ясным текстом пророку, да благословит его Аллах и приветствует,

хотя он был самым совершенным творением, так что же тогда с остальными?» [3, с. 75.].

Современная исламская политология обозначает шуру в качестве главенствующего принципа общественной жизни, а также ставит на центральное место в процессах политического обновления. Культивируемый в настоящее время взгляд состоит в том, что принцип шуры представляет собой сущностную параллель принципу демократии в политической мысли Запада, включая и опираясь на аналогичные тенденции в общественном, историческом и этическом измерениях. Он интерпретируется в свете трёх базисных положений. Первое состоит в равенстве общечеловеческих и общественных прав. Второе – массовое участие в решении вопросов, касающихся общественной проблематики. Наконец, третье представлено корпусом основных моральных норм, с которыми связывает себя этика ислама: справедливость, взаимность, человеческое достоинство [8]. Здесь мусульманский политологический дискурс целиком вписывается в универсальную логику политической истории. Вопрос о равенстве в рамках демократических институтов предполагает вопрос об основании и базовых принципах, во имя которых члены социума оказываются включёнными в целое социально-политической системы демократии. Разные эпохи предлагали в качестве таких оснований разнообразные критерии, связанные с кругом идей и ценностей, выполнявшим для них ведущее значение. На роль таких оснований могли претендовать определенные моральные качества, например, добропорядочность гражданина, в достаточно широком спектре своих толкований, начиная от греческой полисной *ἀρετή* (переводится как «доблесть», «добродетель», «совершенство») и классической римской *Virtus* («мужество»). В европейской нововременной демократии, особенно в её англо-саксонских вариантах, этим унифицирующим принципом выступало согласие религиозных убеждений. Начиная с XIX в. она заключается прежде всего в принадлежности к определенной нации и связь с процессами формирования национальной государственности.

В ряде стран Персидского и Арабского регионов, как, например, в Республике Египет, в Султанате Оман совет «Шура» выступает в качестве действующего, легитимно закреплённого консультативного органа, функционирование которого является существенной предпосылкой для дальнейшего развития парламентаризма. При этом основанием для дальнейших дискуссий отношении инициативы в законодательном процессе выступает первенство шуры либо других законодательных органов, в порядке образования и прерогатив которых европейские позиции играют более ведущую роль. Основными положениями,

вступающими в противоречие в данном контексте, являются упрёк в слабости законодательных органов, чья степень властных полномочий не отвечает стандартам парламентаризма, и, обратно, необходимость шурь делить эти самые полномочия с институтами, европейскими по своему генезису. Последнее расценивается как отход от требований общественно-политической жизни, определяемых Кораном.

В современной политической аналитике государств Ислама ощущается немалая озабоченность вопросами демократического существования общества и построения политической жизни на началах народного представительства. В частности, осмыслению подвергается применимость институтов демократии – исконным нормам существования социума, а также возможность перенесения классических категорий европейской социальной философии, играющих руководящую роль в организации данной модели политической действительности – на мировоззрение Ислама. Диапазон ответов колеблется от безусловного и некритичного калькирования евроамериканских политических норм, насаждаемых при этом под усиленным западным протекторатом, зачастую носящим форму неприкрытого вооружённого вмешательства, до резкого отвержения, утверждаемого в свете идей мусульманского консерватизма и фундаментализма. В рамках проблематики, заявленной в диссертации, наибольший интерес представляют попытки сопоставления обоих историко-политических путей. В ходе такого сопоставления отстаивается возможность развития демократических институтов при сохранении традиционных норм, прежде всего религиозных, и даже утверждения их выводимости из коранических требований. Так, шейх Юсуф аль-Карадави проводит параллель между демократией и исламскими принципами: «Если нам все же приходится перенимать демократические традиции, то мы должны перенимать самые лучшие из них. Это, в первую очередь, гибкие демократические методы и механизмы, социальные и политические гарантии, правила открытого демократического общества» [13]. Нормы Ислама предоставляют собой смысловой стержень для общественной жизни и политической активности данных государств и народов. И ключевым фактором демократических реформ выступает не консерватизм Ислама, или воинствующие выводы, которые выносят из него сторонники крайних позиций, а вполне конкретный характер тех общественно-политических целей и намерений, с которым выходят на политическую сцену сторонники и противники реформирования. И религиозная идентификация с Исламом не является в этом деле помехой, как утверждают ближневосточные сторонники демократизации, как например

Айдар Зиннатуллин в аналитико-полемиической статье «Ислам несовместим с демократией?» [1].

Актуальность вопросов демократического существования обусловлена рядом радикальных политических реформ и революционных процессов, которые потрясли страны Ближнего Востока на протяжении последней четверти XX – в начале XXI века. В целом ряде стран, где ведущей религией является Ислам, существуют стабильные институты демократического управления, как, например, в Индонезии, Турции, Сенегале, Бангладеш. Становление парламентаризма и республиканских форм государственности проходило для них сложным, иногда драматическим путём, и модели авторитаризма, которые торжествовали у них на определённых этапах истории, ошибочно было бы сводить к рецидивам мусульманского фундаментализма. Скорее даже наоборот, тоталитарные светские идеологии зачастую носили характер борьбы, направленной против религиозной идеологии, имели оттенок воинствующей секуляризации, как, например, для Турецкой Республики первой половины XX века. Основной акцент мировоззрения ислама оказывался в таких условиях резко смещённым в сторону народных масс, средних и малоимущих слоёв населения, жизнь которых протекала вне основного и официального поля политических процессов, легитимированных государством. В ходе событий «Арабской весны» произошли радикальные изменения в политических режимах многих государств ближневосточного и североафриканского регионов. Правительства государств Ливия, Тунис, Йемен оказались свергнутыми или вынужденными передать власть оппозиционным силам, существенные изменения претерпела политическая жизнь Омана, Иордании, Марокко, Кувейта. Значительные массовые волнения произошли в Сирии, Ираке, Алжире, Ливане. Источником недовольств выступал, как правило, авторитарный политический режим, накопивший внутри в отношении себя значительную долю недовольства со стороны различных слоёв населения и применявший репрессивных меры в отношении любых прецедентов несогласия, реформирования или критики. Политическая и экономическая реальность этих государств была сопряжена с весьма высоким уровнем коррупции, а также внутрипартийным, «кулуарным» решением тех вопросов, что чреваты контролем над источниками обогащения в экономической системе этих государств. Существенную долю на политическом пространстве такой авторитарной государственности занимали и своего рода «фэйковые» модели парламентаризма и свободного избрания глав государств, которые на деле оборачивались игрой с подставными конкурентами и блокированием участия в выборах реальных

оппозиционных сил. Это отмечается, например, в отношении истории Туниса в период правления президента Зин аль-Абидина Бен Али [Айдар Зиннатуллин]. Происходящее в результате названных процессов широкомасштабное преобразование системы общественных отношений, форм государственного управления, изменение характера многих вопросов организации государства, обуславливают потребность в обновлении существующего аппарата управления при сохранении ведущих принципов и традиций организации жизни общества.

На основании симптомов перехода от авторитаризма к демократии, которые формулирует современная политология [12], включающих в себя урегулированность процедур избрания нового правительства, свободные выборы, автономия правительства от прочих институтов (преимущественно военных и религиозных), многие из действующих на данный момент политических режимов исламского мира удовлетворяют понятию «демократический». Происламские партии, оказавшиеся у власти в результате выборов, придерживаются либеральной внутренней политики, являются сторонниками принципов свободы слова, печати, собраний и вероисповедания, и совсем не выступают за возрождение путей воинствующего фундаментализма. Это верно в отношении партии «Ан-Нахда» («Пробуждение», араб.), набравшей 40% голосов на выборах 2011 года в Тунисе и президентская партия «Адалет вэ Калкынма» («Справедливости и развития») в Турции. Ведущая роль Ислама в общественной и духовной жизни народа соседствует с принципами светского статуса государства, законодательно обеспеченной свободой вероисповедания, а также социальным равенством мужчин и женщин. В результате осмысления границ взаимной применимости требований демократического устройства и фундаментальных положений современной политической мысли Ислама, российский учёный Р.В. Курбанов «Фикх мусульманских меньшинств. Мусульманское право в современном немусульманском мире (На примере стран Западной Европы и Северной Америки)»: «В самом понятии «демократия» нет ничего такого, что делало бы его исключительно западным или секулярным. Точно так же, как шура может принимать светские формы, демократия способна принимать исламские» [7].

Законодательные и управленческие системы, сложившиеся исламские традиции организации государства претерпевают постоянное и многоплановое влияние со стороны тех кардинальных изменений, что происходят в сфере функциональной направленности и содержания формирующихся государственных институтов. Тот характер, который принимает взаимодействие теоретических разработок в плане определения

принципа шуры в качестве коренного принципа исламской управленческой доктрины, и структур демократии в государственном управлении в различные периоды истории и в контексте современности, демонстрируют, что в исламской культуре сложились различные модели построения основ власти и права. Эти модели качаются в своём содержании существенных измерений бытия человека и общества, меры взаимного влияния консервативных и инновационных путей существования социума. Как показывает политический опыт и методы деятельности ряда политических сил, рая такого рода идей и концепций, прошедших процесс преднамеренной догматизации и обострения ряда агрессивно-радикальных положений, в соответствии с запросами малообразованных слоев населения, используются для оправдания политического терроризма и экстремизма. Однако главное место в порядке очерчивания этического континуума исламской цивилизации играют отнюдь не эти популистские тезисы, выгодные в плане разжигания раскола цивилизаций и априори загоняющие политические модели ближневосточных держав внутрь антиномии, состоящей из некритического копирования западных моделей общественного устройства и агрессивного фундаменталистического аутсайдерства. В качестве подлинной альтернативы современная исламская мысль выдвигает такие принципы политической этики, как умеренность, политическая лояльность, стремление к консенсусу, разумное объединение религиозных и светских, традиционных и современных векторов общественной жизни.

Нужно принимать во внимание при этом, что политико-правовая доктрина Ислама, а также сама онтология политики, выдвигаемая мусульманскими теоретиками, включает в себя ряд принципов, которые нельзя признать совместимыми с нормами современного демократического устройства и его идеологии. Если в сфере бытийственных оснований, образующих власть как измерение действительности, для европейской картины мира народ выступает в качестве самодостаточного источника суверенитета, то понятие умма (народ) в системе доминант мусульманского общественного сознания и этики выступает в качестве субъекта коллективной ответственности перед Богом. Разумеется, в ретроспективе европейской социально-философской мысли здесь можно было бы привести достаточно примеров, формулирующих аналогичные идеи. Радикальное различие в большей степени касается того, что для Европы констатация сакрального статуса управления выступала необходимым атрибутом тех стадий истории, для которых религиозные институты играли доминирующую роль. Тогда как для особого состояния политической ментальности, которое присуще странам Ислама, такая ценностно-

смысловая предпосылка в большей мере касается не только буквы, но и духа политической активности в её современном состоянии.

В свете этого некритическое перенесение моделей, выработанных историей европейского и североамериканского общества, обречено на неудачу, способно привести лишь к искривлениям в перспективе подлинного исторического пути ближневосточных государств, а также к неоправданной дискредитации самих европейских моделей общественной жизни. Осмысление и расширение методологического тезауруса демократического управления в процессе вбирания внутрь него и дальнейшего развития неевропейских моделей представляет собой продуктивный путь к расширению понятия демократии, обогащению существующего инструментария по её воплощению. Иной, в сравнении с евроамериканским, путь становления общественных и политических институтов на Ближнем Востоке базируется на непризнании ряда образующих факторов, либо, в более «лёгком» случае, на отказе ему в главенствующей роли. Это следует сказать в первую очередь по поводу принципа разделения властей, который в системе европейско-американской теории и практики государственного управления играет фундаментальную роль в отношении институтов представительства и формирования парламента как главенствующего законодательного органа. Консультативный статус, в свете которого представительские органы действовали на протяжении истории ближневосточной государственности, и вполне адекватно отвечали своим задачам в соответствующем контексте, зачастую выступает в роли противовеса в отношении законодательных органов в процессе их формирования по проевропейским образцам. Выше мы уже останавливались на тех радикальных различиях, которые заложены в моделях авторитаризма для Европы и для Востока. Наконец, существует мнение о неадекватности для мусульманского мира принципа многопартийности в политике [2]. Данное мнение имеет собственное эмпирическое подтверждение. Оно выражается в том, что в мусульманских государствах, где наблюдаются действительные формы межпартийной конкуренции, субститутами действующих общественно-политических сил выступают направления в Исламе, находящиеся в состоянии перманентной борьбы, либо общественные объединения, идентифицирующие себя с мировоззрениями данных направлений, а также обеспечивающие им поддержку.

В процессе осмысления особенностей становления парламентаризма и демократического устройства ближневосточного общества фундаментальным исследовательским приоритетом обладают базисные положения религиозной жизни соответствующих общественных

целостностей, главенствующую роль для которых занимает Ислам. В плане этого, в качестве понятия, выполняющего обобщающую роль относительно практики и рефлексии общественно-политического бытия, исламской цивилизацией выдвигается термин шура (управление). Он означает совокупность консультационных, аналитических процессов, сопровождающих деятельность властных органов. Одновременно, в качестве принципа, определяемого на уровне Корана, он выполняет функции представительского института для ближневосточной государственности. При рассмотрении восточных и западных путей демократического устройства особый политологический акцент должен делаться на различии в отношении онтологического статуса авторитарной власти, её этического и сакрального статуса. Авторитарная составляющая в исламской политической ментальности, которая сама выступает закономерным вектором реализации теократии как соответствующей базовой парадигмы власти, необходимо ставит вопрос о невозможности полной и некритической ликвидности между евроамериканскими и мусульманскими формами политического бытия. В то же время, использование общественно-политического потенциала ближневосточных государств, осмысление социально-философского наследия исламской цивилизации и добрая воля к решению насущной политической проблематики в её тупиковых ситуациях даёт возможность построения современного ближневосточного общества на автохтонных началах.

Литература

1. Зиннатуллин Айдар. Ислам несовместим с демократией? [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <http://islamreview.ru/est-mnenie/islam-nesovmestim-s-demokratiej>.
2. Записки мусульманского юриста из Осетии [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <http://timbilal.livejournal.com/7851.html>.
3. Ибн-аль-Азрак. Бада'и' ас-сульк фи таба'и' аль-мульк (Чудеса на пути, или Природа владычества). Тунис, 1977.
4. Игнатенко А.А. Парадоксы владыкования в средневековом исламе (на материале «княжжих зеркал» – «поучений владыкам» / Этическая мысль: Научно-публицистические чтения. - М.: Наука, 1991.
5. Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М.: Издательство политической литературы, 1988. – 286 с.
6. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. В 5 тт. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955-1960.
7. Курбанов Р.В. Фикх мусульманских меньшинств. Мусульманское право в современном немусульманском мире (На примере стран Западной Европы и Северной Америки)» [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <http://www.ansar.ru/downloads/Фикх%20мусульманских%20меньшинств.htm>.

8. Садэк Явад Сулейман. Принцип шуры в Исламе [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <http://www.alhewar.com/SadekShura.htm>.
9. Соколов В.В. Средневековая философия. – М.: Высшая школа, 1979. – 448 с.
10. Шумский Т.А. У моря арабистики. По страницам памяти неизданных документов. М.: Наука, 1975. – 370 с.
11. Ja'far Sheikh Idris. Shura and Democracy: A Conceptual Analysis [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?cid=1119503544462&pagename=IslamOnline-English-Ask_Scholar%2FFatwaE%2FFatwaEAskTheScholar.
12. Juan J. Linz and Alfred Stepan. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. - Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. – 332 с.
13. Shura and Democracy. Fatwa issued by the Sheikh Yusuf Al-Qaradawi [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?pagename=IslamOnline-EnglishAsk_Scholar/FatwaE/FatwaE&cid=1119503543152

Стаття присвячена осмисленню кола понять і цінностей мусульманського релігійного світогляду щодо політичних інститутів демократії і парламентаризму. Проводиться порівняння змісту даних понять з європейськими аналогами, виділяються загальні риси, аналізуються релігійно-ментальні особливості, а також характеристики радикальної відмінності історико-політичних шляхів. У статті відтворюються суттєві позиції ісламських політологів і полемістів щодо можливостей синтезу сучасних ідей політичного прогресу і традиційних цінностей мусульманського суспільства.

Ключові слова: політична культура, політичні реформи, парламентаризм, демократія, авторитарність, монархія, теократія, євроцентризм, Іслам, шура, умма, фундаменталізм.

The article deals with the conception and value continuum of Islam outlook concerning the democratic and parliament political institutes. Comparing of the content of such concepts with the Europe analogues, there are defined the mutual structures and features, there are analyzed the religious, mental peculiarities and characteristics of the radical discrepancy in their politic and historic way. In the work there are recreated the essential position on Islamic political scientists and polemist about the possibility of making the synthesis of modern political progress ideas and traditional values of Mussulman society.

Key words: political culture, political reforms, parliamentary, democracy, authoritarianism, monarchy, theocracy, Eurocentrism, Islam, shura, umma, fondamentalisme.

Аль-Зухайрі Акіль Ібрагим – випускник кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 342.529:321.015(477)

**Ониськів М. В.,
м. Сєвєродонецьк**

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ

Статтю присвячено дослідженню європейського досвіду впровадження політичного принципу поділу влади та його головної складової - механізму стримувань і противаг. Зроблено висновок, що тенденція до посилення інституту виконавчої влади в особі прем'єр-міністра, яка останнім часом склалася в провідних країнах Європи, є небезпечною в контексті становлення демократичної політичної системи в Україні.

Ключові слова: держава, політична система, поділ влади, політична влада, механізм стримувань і противаг, форма правління.

Розробка найбільш ефективного механізму стримувань та противаг та його впровадження в політичну практику європейських країн ґрунтується на теорії демократичного політичного процесу, головним із принципів якого є саме розподіл влади. Необхідність поділу влади пов'язується не лише з намаганням запобігти надмірній її концентрації, а й з бажанням забезпечити стабільність і сталість діяльності державних інститутів, підвищити ефективність функціонування та консолідованості політичних інститутів, подоланню можливого протистояння всередині державного механізму.

Україна, обравши для себе європейський вектор розвитку, постійно звертається до досвіду західних країн, а в процесі реалізації влади в суспільстві орієнтується на теорію розподілу влади та її практичний супровід – систему стримувань та противаг. І це не дивно, бо, як відомо, будь-яка політична система формується і так чи інакше спрацьовує на тлі специфічних тривалих традицій певної країни. На нашу думку, механічна імітація моделі західного типу є неефективною, бо система стримувань та противаг будується кожною демократичною європейською країною окремо, на власний розсуд, за оригінальним дизайном, і справно працює тільки за умов зрілого громадянського суспільства, здатного контролювати дії влади та окремих її інститутів. У протилежному випадку, останні працюють не задля стабілізації політичного процесу, а навпаки – розладу та політичних криз, перетворюючи окремі інструменти (імпічмент, право

розпуску парламенту, вето президента) на інструменти політичних маніпуляцій. В Україні ймовірність такого розвитку подій в декілька раз збільшується через нестабільність політичної системи на фоні подій, які відбулися під час та після революції Гідності: узурпація влади експрезидентом України Віктором Януковичем, жорстокий розгін митингарів, протестуючих проти свавілля влади, втеча Глави держави під тиском народного обурення та цивілізаційного осудження та, в результаті, повне «перезавантаження» уряду, інституту президентства, парламенту та органів місцевого самоврядування.

Саме тому ми ставимо перед собою завдання визначити, які принципи взаємоконтролю та рівноваги між основними гілками державної влади європейських країн доцільно втілити на теренах українських політичних реалій, а які є венчурними для нашої політичної системи.

З цією метою ми проаналізували практику реалізації політичного механізму стримувань і противаг в таких європейських державах, як: Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Нідерланди, Німеччина, Великобританія, Польща, Португалія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія та Швеція, а також вивчили праці зарубіжних та вітчизняних вчених з цієї проблематики.

Відмітимо, що аналіз останніх теоретичних розробок даної проблеми свідчить, що дослідження системи стримувань і противаг в нашій державі здебільшого має узагальнюючий характер. Вітчизняній практиці впровадження системи стримувань та противаг присвятили свої роботи українські вчені В. Авер'янова, В. Бабкіна, В. Бакуменко, В. Журавський, М. Головатий, Н. Гайдаєнко, Н. Плахотнюк, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко та ін. Світовий досвід втілення принципів взаємоконтролю та рівноваги між органами державної влади акумулювали у своїх ґрунтовних дослідженнях А. Романюк, В. Мартинюк, В. Шаповал, І. Кресіна, І. Сало.

У Росії та інших країнах близького зарубіжжя розробки у цьому напрямі проводять А. Мішин, А. Шайо, Б. Лазарев, В. Чіркін, Ж. Овсепян, Л. Ентін, М. Баглай, Р. Енгибарян, Р. Косов, Є. Тадевосян та інші.

В цілому теорія розподілу влади та системи стримувань та противаг стали поширеними завдяки роботам Н. Макіавеллі, Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є, А. Гамільтона та Дж. Медісона. Якщо мислитель і політик Н. Макіавеллі був тим, хто вперше в період Нового часу вказав на доцільність втілення принципу стримувань і противаг в політичній системі Італії Нового часу, то свого теоретичного обґрунтування цей принцип отримав саме в роботах Ш.-Л. Монтеск'є. Французький філософ у своїх працях дослідив теорію поділу влади в так званому класичному вигляді, яка репрезентує «жорстку» модель поділу, відповідно до якої державна

влада має поділятися на законодавчу, виконавчу й судову, що функціонують самостійно і автономно. Він зазначав: «Якщо влада законодавча і виконавча будуть об'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, тому що можна остерігатись, що монарх чи сенат стануть видавати тиранічні закони для того, щоб також тиранічно застосовувати їх. Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відокремлена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона об'єднана з законодавчою владою, то життя і свобода громадян попадуть у владу свавілля, бо суддя буде законодавцем. Якщо судова влада об'єднана з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем» [9, с. 212].

Практика показує, що слова Ш.-Л. Монтеск'є підтверджуються. Далеко не в усіх, навіть розвинених європейських країнах, можна вирізнити самостійні законодавчу й виконавчу гілки влади. Мається на увазі не формальне виокремлення традиційної тріади гілок влади в державі, а саме відносини між законодавчим і виконавчим органами. Приміром, у політичних системах країн Центральної Європи, для якої характерними є парламентські республіки, ці гілки влади не розділені саме як законодавча й виконавча. Тут є законодавчі й виконавчі інститути, проте їхні функції та компетенція не розподілені відповідно до гілок влади [10].

Для детального аналізу організації влади на державному рівні політологи пропонують користуватися поняттям «форма держави» та виділяти два її різновиди – монархична та колегіально-представницька, кожна з яких має свої підвиди та відповідні моделі системи стримувань та противаг. Монархична держава уособлюється у вигляді президентського правління з типовими важелями впливу (вето на закони, імпічмент тощо), а колегіально-представницька є парламентським правлінням з центральною фігурою прем'єр-міністра у виконавчій владі та відповідним набором інструментів системи стримувань та противаг [2].

У державах світу загалом, і в Україні зокрема, зазнали поширення змішані республіки, що сформувалися внаслідок дії історично-культурних та політико-правових чинників і набули в кожній з країн своїх унікальних ознак. При цьому спостерігається така тенденція: країни західного зразку змішаного правління перевагу віддають парламентській формі правління, тобто колегіально-представницькій, тоді як молоді демократії пострадянського простору тяжіють до посилення ролі інституту президентства та зміцнення вертикалі виконавчої влади, що свідчить про схильність до монархичних форм правління [2].

У країнах Європи, які ми обрали об'єктами нашого дослідження, відсутня президентська форма правління, пануюча в США. Критерії, які характеризують президентську форму правління, запропонував Джованні

Сарторі, їх поділяють Метью Шугарт та Джон Кері, а також деякі вітчизняні дослідники. Відповідно до них: президент обирається на загальних виборах; президента неможливо позбавити влади парламентським голосуванням протягом визначеного періоду; президент має закріплене за собою право особисто призначати главу уряду [13].

Так, деякі дослідники з певними застереженнями відносять Швейцарію до президентської форми правління [11, с. 96-97]. Там хоча президента обирає і не народ на загальних виборах, а парламент, проте термін владарювання глави держави – один рік, протягом якого парламент не може його позбавити повноважень. Крім того, в Швейцарії не існує навіть самостійної посади прем'єр-міністра.

Крім того, серед європейських країн, які демонструють широкий діапазон варіантів парламентської та напівпрезидентської форм правління, збереглися і монархічні форми державного устрою: Великобританія, Бельгія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Швеція. Проте монархічна форма правління є тут радше традицією і має формалізований характер. До ознак конституційної монархії можна віднести: верховенство парламенту в політичному житті держави, а як наслідок – головування політичних партій та їхніх лідерів; монарх обмежений у своїх діях щодо управління державою або юридично. Він залишає за собою суспільно-політичний авторитет, але не має юридично-правового впливу. Щодо повноважень органів законодавчої й виконавчої влади, то вони часто дублюються, а поділ влади не носить твердого характеру. Уряд формується парламентською більшістю. Законодавча влада має велике значення, тому що формує уряд і має контрольні функції [4].

Парламентські республіки, які є найпоширенішими на європейському континенті, відрізняються від інших наявністю значних конституційних повноважень інституту законодавчої влади. У цих республіках відповідно політичні партії мають визначний вплив на функціонування державних структур. Функції президента в таких республіках схожі з повноваженнями монарха в конституційних (парламентських) монархіях. Президент обирається або парламентом (Угорщина, Німеччина, Італія, Латвія, Чехія, Швейцарія), або населенням (Австрія, Ірландія, Португалія, Сінгапур, Литва, Естонія). Влада президента у парламентських республіках обмежується парламентом або урядом. У свою чергу, уряд формується парламентською більшістю.

Наприклад, у ФРН для обрання президента скликається спеціальне засідання Федеральних зборів. До їхнього складу входять депутати Бундестагу і така сама кількість членів, обраних народними представництвами земель на засадах пропорційності. Вибори серед

кандидатів на посаду президента відбуваються без обговорення. Обраним є претендент, який отримав абсолютну більшість голосів Федеральних зборів. За умови неотримання абсолютної більшості у двох турах проводиться третій, у якому достатньою умовою для перемоги є одержання відносної більшості голосів. Також обов'язковим є положення, за яким президент із моменту його обрання припиняє участь у політичній партії, якщо він був її членом до виборів [14].

Що стосується правосуддя, то, наприклад, у Італії Конституційний суд вправі скасувати дію будь-якого законодавчого акту або норми закону. Він складається з п'ятнадцяти суддів, третина з яких призначається президентом, третина – парламентом, а ще одна третина – вищою магістратурою (орган судової юстиції) [4]. Таке формування суду дозволяє максимально збалансувати його рівновіддаленість від усіх гілок влади. У парламентських республіках парламент є ключовою ланкою державного устрою, тому в них роль президента носить представницький характер. Головним недоліком парламентської республіки вважається урядова нестабільність, а позитивним є те, що парламентська республіка відображає повний політичний спектр думок, шляхом делегування представників партій у парламент та уряд, і надає можливість парламенту змусити прем'єр-міністра подати у відставку на випадок політичних й економічних прорахунків діяльності. Парламентська модель державної влади більш відповідає інтересам суспільства, тому що виконавча влада, яка створюється парламентською більшістю, є більш дієздатною, спираючись на цю більшість.

Державам з напівпрезидентською (змішаною) формою правління характерний дуалізм державного управління. До таких країн можна віднести Грецію, Ісландію, Польщу, Фінляндію, Францію та власне Україну. Президентів тут обирають шляхом загальних, прямих виборів. Умовою для перемоги у першому турі виборів є підтримка більш як половини виборців, які беруть участь у голосуванні. Якщо жоден із претендентів не набирає потрібної кількості голосів, то проводиться другий тур виборів. За цих умов для перемоги необхідно набрати відносну більшість голосів. Наприклад, у Фінляндії Конституція передбачає: якщо у другому турі два претенденти набирають однакову кількість голосів, то переможця визначають жеребкуванням. А якщо висунуто лише одного кандидата на посаду президента, він стає ним без виборів. Конституція Ірландії, як і Фінляндії, передбачає проголошення єдиного кандидата президентом без виборів, якщо не буде інших кандидатур. В історії цієї країни було п'ять таких випадків [14].

Як правило, у змішаних республіках уряд пов'язаний подвійною відповідальністю перед главою держави й законодавчим органом. Та існують певні особливості. Наприклад, у Франції на сьогоднішній день сформувався сильний інститут президентської влади, який при цьому органічно поєднаний з демократичними інститутами. [4]. Французька Конституція допускає участь Президента у всіх трьох гілках влади, не відносячи його до жодної з них. Президент стежить за дотриманням Конституції і забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних органів (ст. 5 розділу 2 Конституції Франції), тобто він наділяється функціями конституційного нагляду, а також конституційним правом втручатися в справи інших гілок влади. Згідно із ст. 8, Президент не пов'язаний будь-якими зобов'язаннями щодо призначення прем'єр-міністра, хоча на практиці ним враховується думка парламентської більшості. Президент Франції формально не може відправити уряд у відставку, але у випадку, якщо його підтримує парламентська більшість, він може вплинути на відставку глави уряду. За традицією, уряд у Франції іде у відставку після знову проведених парламентських виборів.

За напівпрезидентською формою правління система стримувань і противаг яскраво проявляє себе в питанні контролю за діяльністю виконавчої влади. Так, найбільш дієвим механізмом контролю за урядовою діяльністю є право парламенту на висловлення вотуму недовіри, а також можливість проголосувати проти, коли уряд ставить на порядок денний питання про довіру. Як контролюючі функції розглядається прийняття бюджету, запити та інтерпеляції.

Тим не менш є країни-виключення, де всі права щодо бюджетних питань належать саме уряду, який не лише складає (проектуює) бюджет, а й має багато способів «змусити» парламент прийняти його, навіть якщо у членів парламенту є сумніви із приводу змісту цього фінансового документа.

Так, відповідно до французької Конституції (ст. 47), якщо парламент у 70-денний строк не затверджує законопроект про державний бюджет, то він уводиться в дію шляхом видання акту уряду (ордонансу) [8].

У напівпрезидентських республіках президент і прем'єр-міністр можуть належати до різних політичних груп, що може як негативно, так і позитивно впливати на політичний й економічний розвиток країни. Так, наразі, в Україні, тривають приховані політичні суперечки між Президентом Петром Порошенко та прем'єр-міністром Арсенієм Яценюком. Обидві політичні сили – «Блок Петра Порошенко» та «Народний фронт» – стали лідерами громадської думки на позачергових парламентських виборах 2014 р. та разом зі «Всеукраїнським об'єднанням

«Батьківщина», «Радикальною партією Олега Ляшка» та «Самопоміччю» сформували «Європейську коаліцію», об'єднавши 302 народних депутата. Коаліція в Верховній Раді мала б голосувати за важливі політичні та економічні законопроекти не тільки для нагального покращення життя в державі та виходу з кризи, а й з метою виконання Угоди про Асоціацію з ЄС. Та народні депутати не змогли дійти згоди, коаліція остаточно розвалилась у лютому 2016 р., коли вслід за «Радикальною партією» з неї вийшла «Самопоміч» та «Батьківщина». «Ніякої коаліції з 300+ депутатів немає. Адже навіть ініційовані коаліцією проекти не отримують 300+ голосів, тим вони ледь проходять шлагбаум в 226 голосів, іноді і того не набирають і провалюються ж коаліціантами. Це – коаліція? Ні. Це блеф і повна безвідповідальність. Якщо парламент не схаменеться, його треба розпускати», – заявив політик, голова руху «Громадянська позиція» Анатолій Гриценко [3].

Втім Президент запевнив, що не має наміру розпускати парламент. Та в той же час закликав прем'єр-міністра А. Яценюка та членів уряду піти у відставку самостійно і переформувувати Кабінет Міністрів. За його словами, «уряд не зміг виправдати довіру українського народу». «Зараз треба говорити не про часткове, а лише про повне перезавантаження уряду», – написав Президент у своєму зверненні на сайті Глави держави [6]. У свою чергу, А. Яценюк, відмовився підкоритися заклику Президента, а питання про оголошення вотуму недовіри у Верховній Раді, хоч і знайшло свою підтримку серед депутатів, та відповідне голосування було провалено через нестачу голосів. Таким чином, протистояння лідируючих партій в Україні тільки погіршує і без того нестабільну політичну ситуацію в державі.

Треба відмітити, що загальною тенденцією європейських країн з напівпрезидентською формою правління є відчутне зменшення ролі та обсягу повноважень президентів та водночас підвищення впливовості урядів. Львівський політолог, доктор політичних наук А. Романюк у своїй дисертаційній роботі «Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір» вказав на спільну рису усіх європейських країн до послаблення/ вирівнювання політичної сили президентів на користь прем'єр-міністрам. За його словами, зростання сили/політичної ваги прем'єр-міністрів всіх європейських країн «відбувається за рахунок однакової їхньої ваги у вирішенні загальноєвропейських питань, пріоритетності й обов'язковості загальноєвропейських рішень щодо національної площини тощо» [12].

А. Романюк виділяє три стадії формування урядів у країнах Західної Європи. «Перша – охоплює вибори, коли визначаються партії, які будуть

представлені в парламенті, а також рівень їхньої підтримки. Друга стадія – це процес міжпартійних переговорів, який визначає композицію майбутнього уряду, або одного з його варіантів. Третя – характеризує процедуру голосування в парламенті, або іншої дії, яка має характер вотуму довіри конкретному складу уряду та його програмі дій, внаслідок чого уряд отримує мандат для легітимної діяльності» [12]. Важливим чинником ефективної роботи уряду у системі державної влади А. Романюк визначає «урядову стабільність». Показниками такої стабільності, на його думку, є: робота уряду під керівництвом того самого прем'єр-міністра; збереження того партійного складу уряду, який отримав підтримку у парламенті та збереження первинного персонального складу членів уряду. Головними індикаторами, які свідчать про зміни в уряді, повинні слугувати: чергові/позачергові вибори; добровільний вихід зі складу уряду; втрата довіри парламенту урядом, як внаслідок голосування довіри, так і не довіри; рішення глави держави про відставку уряду/прем'єр-міністра, або члена уряду.

Крім того, політолог детально дослідив обсяги повноважень президентів у системі взаємин: президент – парламент – прем'єр-міністр (уряд). В результаті він визначив, що у напівпрезидентській формі правління можна виділити дві різні конструкції, які передбачатимуть відмінний один від одного рівень політичної ваги президента. Найбільший рівень політичної ваги існує в ситуації, коли президент опирається на лояльну щодо себе в політичному плані парламентську більшість і президент стає слабким за умов протиставлення йому парламентської більшості (ситуація когабітації) [11].

Проведений аналіз допоміг констатувати, що позиціонування повноважень президентів має обов'язково охоплювати аналіз не лише прав і можливостей, які надають президентам конституції національних країн, а й реальні *de facto* повноваження. За його словами, зростання ролі прем'єрів відбувається одночасно з посиленням значення урядів у політичному житті країн Західної Європи.

Тут варто згадати про тенденції, що намітилися останнім часом у сфері повноважень уряду в зарубіжних країнах. До них можна віднести такі: тенденція звуження повноважень парламенту в бюджетній сфері і відведення ролі в цьому процесі саме уряду; збільшення ролі урядів країн-членів Європейського Союзу у сфері зовнішньополітичної діяльності, яке пояснюється тим, що переважна більшість питань у ЄС вирішується органами, які формуються з представників саме урядових структур держав ЄС; збільшення числа урядових органів, що займаються зовнішньою політикою та розширенням сфери зовнішньоекономічної діяльності уряду

(урядові займи, реалізація програм допомоги країнам, що розвиваються тощо) у зв'язку з процесами інтернаціоналізації та глобалізації; набирання урядом більшої ваги у вирішенні питань національної безпеки й оборони в силу того, що переважна більшість ключових рішень у межах того чи іншого міждержавного об'єднання приймається органами, що, як правило, складаються з уповноважених представників урядів країн-учасниць. Водночас, досить часто уряди ігнорують вимоги конституційного законодавства щодо необхідності інформування парламентів про вжиті ними заходи у сфері національної безпеки [8, с. 127-138].

Англійський політолог Л. Зідентроп у своїй фундаментальній праці «Демократія в Європі» описуючи зміни, що відбулися в розвинених країнах під впливом сучасної глобалізації, дослідив небезпечну тенденцію європейських країн до надмірного зосередження державної влади в руках її виконавчої гілки. За словами Л. Зідентропа, це становить загрозу самому існуванню поділу влади в розвинутих демократіях Західної цивілізації.

Одним з інституційних факторів цього процесу теоретик визначає державне регулювання економіки, яке потребувало переходу повноважень від законодавчої до виконавчої гілки влади (так як державні службовці оперативніше, ніж виборні представники, отримують інформацію і розробляють на її основі регуляторні акти). Як наслідок – «делеговане законодавство». Л. Зідентоп, посилаючись на власні джерела, з упевненістю заявляє, що у Великобританії і Франції законотворчістю в основному займається саме виконавча влада. За його словами «це добре відомо, якщо не широкому загалу, то спеціалістам-політологам». Розширення світового ринку і зростаюча взаємозалежність окремих країн породжують нову форму міжнародних відносин, основу на регуляторній діяльності міжнародних централізованих інститутів, що створює загрозу конституційній формі правління в її традиційному розумінні. Навіть Конгрес США, який більш успішно, ніж європейські країни, боровся проти скорочення сфери своєї влади відчув на собі дію цієї тенденції [7, с. 147].

Іншим інституційним фактором теоретик визначає так званий «економізм думки і політики», під впливом яких відбувається «атомізація» (нівелювання) суспільства. Під «економізмом» мається на увазі економічна модель демократичної держави, розроблена Й. Шумпетером у 1961 р. і втілена в політиці розвинутих держав. Відповідно до цієї моделі економічне зростання держав перетворюється у своєрідне божество. Роль громадянина підміняється роллю споживача, а особа стає комплексом бажано і потреб [7, с. 40-42, 149-161, 237-269].

У результаті дії цих двох факторів централізації влади у її виконавчої гілки – уряді, Л. Зідентоп називає занепад демократичного контролю,

зростання дефіциту демократії, підрив свободи бюрократичним свавіллям. При цьому англійський дослідник констатує наявність сформованого закритого політичного класу (еліти), який сам відбирає кандидатів на різні ролі при пасивній згоді виборців, явка яких на вибори «часто катастрофічно низька». Таким чином, демократія в Європі стає ширмою для централізованого бюрократичного правління [7, с. 40-42, 148, 149].

За приклад своєї теорії Л. Зідентоп бере «конституційну кризу» Великобританії. За словами дослідника, держава втратила свій статус «батьківщини європейського лібералізму» вже до 80-х років XX ст., коли «розчарування в британській політичній системі стало всезагальним».

«Жорстка партійна система, встановлення контролю уряду за парламентом, повна керованість кабінетом міністрів з боку прем'єр-міністра: така тріада проявила себе у всесиллі прем'єра, якому ніхто не міг завадити навіть втягнути країну у війну (з Іраком) на свій розсуд. Зростаюче злиття влади в британській політичній системі залишило місцеві органи управління і суддівський корпус фактично без всякого формального захисту. Надані поліції права арешту і тимчасової затримки громадян за підозрою поставили під загрозу свободу думки і права людини» [7, с. 82-97].

Францію Л. Зідентоп взагалі охрестив як виключно бюрократичну модель держави, що історично склалася і стабільно тяжіє до адміністрування незалежно від політичного контролю і зусиль децентралізації влади в 90-ті роки XX ст. Президент цієї країни править через вищі ешелони чиновництва, ігноруючи прем'єр-міністра, уряд і парламент, що неминуче породжує елементи свавілля в прийнятті рішень і дозволяє окремим впливовим групам вести у вищих ешелонах влади боротьбу за свої інтереси. За словами вченого, така бюрократична модель «нав'язується» Францією усій Європі через апарат влади Євросоюзу, через підбір кадрів його співробітників і політику [7, с. 131-143]. Уособлюване Францією правління юристів, бюрократів і експертів Л. Зідентоп співвідносить також з Німеччиною та Італією. За характерний приклад він наводить голосування у бундестазі ФРН 1998 р. з питання переходу від національної валюти до євро, коли провідні партії – ХДС і СДПН – проголосували «за» всупереч 2/3 громадської думки за збереження марки [7, с. 23, 271].

Політологічний аналіз показав, що ефективність державного управління в європейських країнах напряму залежить від принципу поділу влади та його складової системи стримувань і противаг. Однак сама модель державного устрою має два аспекти: правовий і політичний. Правовий аспект ґрунтується на конституційних нормах та законодавстві кожної окремої держави. А політичний – це реальна взаємодія вищих органів

державної влади між собою та відповідний рівень розвитку політичної системи.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що для країн Європи, в яких ефективно втілений принцип поділу влади, найбільш характерні парламентський і напівпрезидентський (змішаний) типи правління з сильною виконавчою владою. Найбільше, на нашу думку, сприяє демократичному розвитку саме напівпрезидентська система, де чітко окреслені значні повноваження, якими рівною мірою володіють виборні органи влади, парламент і президент.

Втім, останнім часом у країнах західної Європи відмічається дисбаланс традиційної тріади поділу влади у бік посилення влади урядів та перетягування ними законодавчої функції парламентів. Така тенденція до посилення влади уряду у особі прем'єр-міністра є небезпечною для України, де політична влада історично тяжіє до свавілля та зловживання повноваженнями. Саме тому, нашій державі не варто механічно імітувати спосіб організації влади навіть найбільш стабільних демократичних європейських країн. Для формування системи дієвої влади в Україні треба спиратись на власний історичний досвід та сильне громадянське суспільство.

Література

1. Бульба О. Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність [Текст] : автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.02 / О. Ю. Бульба. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2008. — 20 с.
2. Гайдаєнко Н. В. Система стримувань та противаг в сучасних демократіях [Текст] : автореф. дис. ... к. політ. наук: спец. 23.00.02 / Н. В. Гайдаєнко. — Одеса : ДВНЗ «Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського», 2010. — 18 с.
3. Гриценко А. Блеф: де та коаліція із 302 депутатів? [Електронний ресурс] / А. Гриценко // Українська правда [сайт]. — Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/grytsenko/5538f3953d0ab/>.
4. Євтушенко О. Н. Принципи поділу влади та його вплив на формування демократичної моделі державної влади: зарубіжний досвід і Україна [Текст] / О. Н. Євтушенко // Наукові праці. — Том 10. — № 97. — С. 89–93.
5. Жук Н. А. Стимування і противаги в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.01 / Н. А. Жук ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2006. — 20 с.
6. Звернення Президента України Петра Порошенка від 16 лютого 2016 року [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України [сайт]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-36744>.

7. Зидентоп Л. Демократия в Европе / Л. Зидентоп ; [пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Логос, 2001. — 312 с.
8. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : [навч. посіб.] / В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін, С. М. Пашков ; [за ред. В. М. Бесчастного]. — К. : Знання, 2008. — 467 с.
9. Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения / Ш.-Л. Монтескьє. — М. : Госполитиздат, 1955. — Т. 3. — 800 с.
10. Процюк І. В. Поділ державної влади в розрізі його головних аспектів [Електронний ресурс] / І. В. Процюк // Науковий вісник УжНУ. Серія «Право» [сайт]. — Режим доступу : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.34/part_1/10.pdf/.
11. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / А. Романюк. — Л. : Тріада плюс, 2004. — 392 с.
12. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір [Текст] : Автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Романюк Анатолій Семенович ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2008. — 36 с.
13. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. — [Пер. з 2-го англ. вид.]. — К. : АртЕк, 2001. — 224 с.
14. Харченко О. В. Напівпрезидентське правління – «за» і «проти» / Харченко О. В. // Віче. — 2008. — № 9/10. — С. 35–37.

Статья посвящена исследованию европейского опыта внедрения политического принципа разделения власти и его главной составляющей – механизма сдержек и противовесов. Сделан вывод, что тенденция к усилению института исполнительной власти в лице премьер-министра, которая в последнее время сложилась в некоторых ведущих странах Европы, является опасной для развития демократической политической системы в Украине.

Ключевые слова: *государство, политическая система, разделение властей, политическая власть, механизм сдержек и противовесов, форма правления.*

The article investigates the introduction of the European experience of political principle of separation of powers and its main component - the mechanism of checks and balances. The conclusion is made that the trend of strengthening the executive branch of power in the person of the Prime Minister, which has recently been developed in some of the leading countries in Europe, is dangerous for the development of a democratic political system in Ukraine.

Key words: *separation of powers, democracy, state of law, state power, state model, checks and balances, forms of government, public administration.*

Ониськів Марина Володимирівна – аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 327 : 316.5 (4)

Карчевська О. В., Рябухіна Я. С.,
м. Сєверодонецьк

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу впливу громадянського суспільства на процес євроінтеграції в Україні. Визначені негативні чинники та запропоновані шляхи оптимізації європейської перспективи.

Ключові слова: євроінтеграція, європейські цінності, громадянське суспільство, демократизація, держава, політичні інститути, нормативно-правова база.

Довгі десятиліття українська держава намагалася, іноді вдало, іноді не дуже, будувати громадянське суспільство. Необхідність останнього була обумовлена обраним демократичним вектором політичного розвитку, поширенням свободи і прав громадян, відкритістю та взаємодією з міжнародними державами та організаціями. Не зважаючи на труднощі процесу інституціоналізації громадянського суспільства, громадськість отримала форми, досвід та відповідний рівень свідомості, який перетворив суспільство на потужну силу, яка в змозі відстоювати свою політичну позицію та добиватися від влади дотримання програмних обіцянок. Останні події в Україні свідчать, що громадянське суспільство в Україні подорослішало і набуло функціональності. Саме інститути і структури громадянської самоорганізації розпочали євроінтеграційні процеси на рівні близькому до громадян, і саме вони постійно сигналізували про відхилення від проголошеного європейського вектору.

Актуальність теми дослідження посилюється тим, що не зважаючи на незавершеність інституціоналізації громадського сектору, пропонується розглядати можливість подальшого розвитку демократії, європейську перспективу, реабілітацію політичної системи від останніх соціально-політичних потрясінь через дослідження ролі, стабілізуючого потенціалу громадського суспільства. Об'єднуючи можливості держави та функціональність громадянського суспільства можна сформулювати стратегічні напрямки партнерської взаємодії держави та громадськості.

У сучасній Україні дана тема знаходить своє відбиття у роботах Ф.Барановського, Е. Бєвзюка, В. Воронкової, Є. Горюнової,

Л. Губерського, М. Згуровського, В. Копійки, А. Кудряченка, В. Марчука, М. Михальченка, Г. Перепелиці, А. Романюка, Ф. Рудича. Окремий дослідницький напрямок становлять праці В. Бакірова, В. Бортнікова, О. Вишняка, А. Гальчинського, М. Кармазіної, С. Конончук, О. Мазур, О. Новакової, М. Паламарчука, О. Фісуна, О. Яроша, В. Денисенко, М.Золкіна, Г. Луцишин, А. Колодій, В. Крисаченко, О. Оржель, Л. Нагорна, Н. Пашина, В. Пироженко, С. Римаренко, М. Степико, Л. Угрин, С. Федуняк, які присвячені проблемам функціонування демократичного політичного режиму в Україні, сталість та ефективність якого є важливою передумовою успішного вступу до Європейського Союзу.

Проблеми, переваги та ризики, пов'язані зі вступом України до ЄС, також активно вивчаються в українському науковому середовищі – свої роботи присвятили даному питанню П. Гайдуцький, О. Дергачов, А. Костенко, Г. Перепелиця, К. Глодя, Д. Ковриженко, А. Круглашов, Б. Мельниченко, О. Ревуцька, Ю. Шемшученко вивчають механізми адаптації законодавства України до норм ЄС. О. Вінніков, Г. Зеленько, К. Ірха, О. Карчевська, М. Лациба, М. Попович досліджують роль інститутів громадянського суспільства у розбудові демократичного політичного режиму, який є важливою передумовою євроінтеграції. Підвищення інтересу наукової спільноти до зазначеної проблематики обумовлена запитом з боку суспільства, тому наука має запропонувати шляхи оптимізації євроінтеграційного процесу для України.

З моменту отримання незалежності Україна відстоювала свою європейськість. Така складова була провідною для усіх сфер державотворення. Вивчаючи передовий досвід європейських країн Україна запозичила найкращі складові для політичного і економічного успіху. Так, Франція дала розуміння ефективності президентсько-парламентської республіки, унітарного територіального устрою, функцій та відповідальності парламенту. Найдосконаліші положення конституцій Європи стали правовими орієнтирами України, що визначили свободу вибору, плюралізм, розподіл влади та відповідальність кожної її гілки. З часом, підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом дало змогу нашій державі зробити роботу над помилками у політичному розвитку та визначити основні проблеми. Шляхом реформ, навіть непопулярних, українська держава продовжує виборювати своє європейське майбутнє, змінюючи владу і намагаючись оновити політичну еліту, яка займає позицію – політичного популізму і бездіяльності.

Соціологічні опитування свідчать про підтримку українським суспільством євроінтеграційного курсу. Важливою є динаміка соціальних настроїв, які можна розподілити на декілька етапів. На першому етапі, до

подій на Майдані, євроінтеграцію підтримували 42% українців (за даними 2011 р.)

На другому етапі (кінець 2013 року – дотепер) спостерігається зростання підтримки європейського вектору до 50,5%. Треба відзначити також суттєві зміни у віковому розподілі громадської думки щодо інтеграційних пріоритетів. Підтримка членства в ЄС зросла у всіх вікових групах. Молодь залишається найбільшим прихильником ЄС, але якщо серед громадян віком 30-39 років рік тому за вступ до ЄС виступали 44,5%, то зараз – 55%, у групі 40-49 років – 44,5, а нині – 53%, 50–59 років – 37,5 та 51% відповідно [1]. Найбільш важливо в нинішніх умовах, що підтримка європейської перспективи вперше об'єднує представників різних поколінь в українському суспільстві.

Наразі Україна переживає унікальний момент, коли соціальна, політична та економічна криза може дійсно стати вікном можливостей як для консолідації суспільства, реального здійснення внутрішніх реформ, з одного боку, так і для успішної реалізації курсу на інтеграцію в європейський простір.

Утворення нової України європейського зразка повинно початися з взаємодії держави і суспільства, а це залежить, в першу чергу, від зміни застарілих механізмів реалізації демократії. Політичні реформи повинні не лише адаптувати інституціональний каркас політичної системи України до вимог європейського союзу, а, обов'язково, наповнити вже існуючі структури дієвістю та функціональністю. Щоб не було прикрих прикладів як-то, бездіяльність інституту представника з прав людини, щодо питання позбавлення виборчого права внутрішньо переміщених громадян, яких налічується 1,5 млн. І якщо б громадські організації та політично свідомі громадяни не втрутилися і не проявили активну позицію, поставив це питання на порядок денний, влада би замовчала означену проблему.

Аналізуючи нормативно-правову базу щодо сприяння розвитку громадянського суспільства, може здатися, що держава, майже, всі роки незалежності старанно про це піклувалася. Так, за останні роки було прийнято та ратифіковано значну кількість документів та актів: Закон України «Про соціальний діалог в Україні»; Закон України «Про громадські об'єднання»; Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»; Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»; Указ Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації»; Європейська конвенція з прав людини; Європейська соціальна хартія. Але зазначені норми зможуть

знайти реалізацію, тільки за умови визрівання громадянської ініціативності із середини самого суспільства, і лише з часом стануть дієвими регуляторами суспільних відносин. Проте, більшість з них залишаються до тепер декларативними. Розбудова громадянського суспільства, його інститутів відбувалася із значною підтримкою і участю європейських країн. Німеччина, Франція, Польща, Данія та інші – надавали фінансову допомогу, ініціювали обмін досвідом, проводили конференції і круглі столи щодо можливостей, форм участі, підприємницької діяльності, гендерної рівності, захисту прав громадян. Такий внесок з часом дозволив українцям структурувати ефективні громадські ініціативи, діяльність яких сьогодні оцінюється позитивно навіть експертами-скептиками. Багато українських організацій сьогодні є надійними партнерами зарубіжних держав. Громадянські організації позбавлені корупційних аспектів, їхня діяльність базується на добровільності, професіоналізмі та активності позицій які вони відстоюють.

Європейські цінності, які є джерелом генезису демократичної системи допоможуть Україні мінімізувати конфліктні настрої між владою і суспільством, сприяють порозумінню в межах різних соціально-культурних, соціально-економічних груп. Оскільки мають на увазі розвиток політичної і правової культури, партнерства, взаємодопомоги, відкритості, багатоманітності, гуманізму тощо. Саме заради миру та стабільності в Україні має відбутися болючий, але послідовний і об'єктивно неминучий процес усталення європейських цінностей у політичній свідомості і культурі українського суспільства. Є вже і позитивні приклади – це громадське волонтерство, громадські правозахисні клініки, громадський контроль та експертиза.

Динаміку євроінтеграційного процесу в Україні знижують негативні чинники, основними серед них є: повільність у здійсненні економічних реформ, відсутність помітних результатів внутрішніх соціально-економічних трансформацій; високий рівень економічної злочинності; відсутність консенсусу щодо європейського вибору серед населення, і на рівні державних інститутів; дефіцит досвідчених фахівців з євроінтеграції, насамперед серед політичної еліти та державних службовців України; демографічна криза; прогресуюча міграція з України, в основному здібної молоді і висококваліфікованих спеціалістів, науковців, робітників різних професій у зв'язку з подіями в країні; значне зростання зовнішнього боргу України; високий рівень та міцне коріння корупції [2].

Все це приводить до відсутності співпраці між державою і суспільством. Необхідно долати таку форму «паралельного існування». Регіональні громади, які нещодавно оновили органи місцевого

самоврядування, мають починати використовувати елементи кооперації з владою, привчаючи владу до своєї активності та громадському контролю за прийняттям політичних рішень.

Не можна не погодитися з Світланою Ситнік, яка в статті про вітчизняні реалії євроінтеграції, вказує, що українська влада, майже вичерпала довіру європейських країн, і тому Україна розглядається сьогодні як країна, що здатна спровокувати ризики у внутрішньому балансі європейської політико-адміністративної системи. Проте, Європа продовжує застосовувати механізми стимулювання і фінансової підтримки реформ. Стимули спрямовані насамперед на зміцнення державно-правових реформ і контрольних органів, професіоналізацію управління та підготовку економічних і соціально-політичних реформ.

С. Ситнік слушно зазначає, що в таких умовах вітчизняні стратегії розвитку та модернізації, мають бути спрямовані не стільки на євроінтеграцію, скільки на підтримку внутрішньої безпеки через процеси європеїзації, що є не просто взірцями моделей європейських публічних політик, а й невідворотними для України внаслідок поширення глобалізації [3].

Тобто, головним завданням держави має стати функціональне оновлення, осучаснення методів та інструментів проведення політичних трансформацій. Громадянське суспільство може взяти на себе значну частину такої роботи. Наприклад, проводити консультування, обговорення значних проблем, експертизу проектів політичних рішень, шукати інвестиційні ресурси, готувати необхідні кадри, проводити моніторинги та опитування соціально-політичної думки, контролювати виконання реформ тощо. Також, це сприяє підвищенню громадської ініціативності та активізації потенціалу суспільства в цілому. Навіть існуючі розбіжності у політичних поглядах можуть стати громадською платформою для вирішення, наприклад, освітніх, комунальних питань. Як слушно зазначає Дж. Кін, без громадянського суспільства, не може бути взаємодії й обміну думками між громадянами, здатними публічно обирати свої ідентичності, шанувати свої обов'язки в рамках політично-правової структури, яка забезпечує мир між громадянами, добре функціонування уряду, соціальну справедливість та – перш за все – діє відповідно до принципу, що влада має бути підзвітна суспільству [4].

Позитивним прикладом громадянського суспільства в дії є робота останнього у форматі «Східне партнерство» – формат, який був закладений для посилення політики сусідства і зараз він переживає чергове оновлення. Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства регулярно проводить ряд заходів з метою

обговорення нагальних проблем, які стоять перед громадянським суспільством в умовах європейської інтеграції. Провідний експерт форуму – Геннадій Максак, тривалий час представляв громадський форум в Брюсселі. Він запевняє – сьогодні громадськість чують і до неї прислухаються. Раніше була комунікація напряду між органами влади (офіційним Києвом) і Брюсселем. Не завжди ця комунікація була об'єктивною. Сьогодні представники держави, коли звітують про хід реформ, все частіше оперують даними громадського моніторингу, спираються на експертні оцінки, що зроблені позадержавними структурами. Це допомагає краще зрозуміти, які проблеми є першочерговими, на що необхідно витрачати більшу енергію і по яким питанням звертатися за допомогою до європейських партнерів. ...Громадянське суспільство як член в прийнятті рішень, стає все більш помітним і в Україні і взагалі на рівні Європейського союзу [5].

Для формування «європейського суспільства» в Україні потрібно щоб політичний клас почав розглядати громадські структури, що зарекомендували себе як авторитетні у певних галузях соціальної роботи, не лише як ресурс, а, перед усім, в якості соціально-політичного суб'єкту.

Одним з важливих питань подальшого розвитку має стати налагодження процесу партнерства з оновленою державою – демократичною. Не можна не погодитися з Євгеном Смотрицьким, який вважає, що демократія – це не тільки та не стільки цінність, скільки засіб, механізм оптимізації суспільного життя [6]. Але без розкриття і задіявання потенціалу громадськості не відбудеться демократична трансформація політичної системи. Крім того, стабільність демократії залежить від легітимації громадянами, як самої влади, так і політичного курсу. Рівновага між громадянським суспільством і державою є необхідністю стабільного демократичного розвитку, партнерство мінімізує гіпертрофію владних структур, сприяє зниженню відчуженості та недовіри до влади народу. У такій моделі партнерства, особлива увага, має бути приділена – зворотному зв'язку, як каналу трансляції суспільних запитів, вимог до влади, а збоку останньої інформування про проекти рішень, бюджет виконання, виконавців по цим питанням.

У монографії «Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу» [7] її автор – Ф. Барановський, відстоює позицію, що інтеграція в ЄС для України не є самометою, а є метою досягнення європейського рівня життя. На цьому шляху їй необхідно здолати чимало перешкод. Головний виклик стає виведення основних підсистем політичної системи до рівня заданого європейськими демократіями. Цей виклик має прийняти оновлена

політична еліта України, яка проголосила своєю політичною платформою реалізацію принципів демократичного розвитку суспільства. Політична еліта є головним соціальним суб'єктом політичних трансформацій, оскільки вибір рішень, що приймаються її представниками, це критично важливий чинник, який обумовлює розвиток і результати трансформаційних процесів. Відтак стає зрозумілим, реальна євроінтеграційна перспектива цілком і повністю пов'язана з «розбудовою Європи в собі» – успішністю послідовного усталення в українському соціально-політичному просторі демократичних цінностей.

У сучасних реаліях в Україні назріла потреба у виробленні системи заходів і механізмів ефективного партнерства держави та громадянського суспільства, щодо забезпечення прав і свобод людини. Проте державні бюрократичні структури поки що не зацікавлені в задоволенні прав людини. Занепокоєння власними інтересами затуляє від них конституційні вимоги, згідно з якими дотримання і захист прав людини виступає головним обов'язком держави.

В рамках наукового та суспільно-політичного дискурсу неодноразово висловлювалися пропозиції щодо налагодження комунікації влади та громадянського суспільства. Найбільш значущі серед них наступні.

1. Підвищення рівня захисту й дотримання прав людини шляхом якісного оновлення кадрових корпусів правників та держслужбовців – суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, чиновників державних адміністрацій тощо.

2. Забезпечення свободи слова й інформації, свобода ЗМІ. Європейські стандарти в українському медійному середовищі та підтримка постійного діалогу між ЗМІ, громадянським суспільством та органами державної влади.

3. Формування та розвиток мережі лідерів громадянського суспільства. На цьому рівні потрібне підвищення компетенції лідерів громадянського суспільства у питанні європейської інтеграції.

4. Протидія корупції в Україні. Реалізація положень національного законодавства про кримінальну відповідальність за умови суворого дотримання принципу невідворотності покарання.

5. Розвиток місцевої та регіональної демократії. Це передбачає детальну розробку послідовної стратегії децентралізації та ухвалення плану дій у сфері реформування місцевого самоврядування.

Звичайно, викладене вище має загальний характер і з огляду на дійсний стан розвитку громадянського суспільства в Україні їх може бути набагато більше. Але, прагнення долучитися до Європейської спільноти та

забезпечити інституціоналізацію громадянського суспільства є ефективним стимулом для втілення цих порад у життя.

Україна переживає дуже непростий, суперечливий, але доленосний період своєї історії. Знову відтворена багатопартійність, свобода віросповідання, слова і друку відкривають широкі можливості для самореалізації людської особистості, як у повсякденному житті, так і у політичній сфері. Тому кожен громадянин повинен для себе зробити чіткий висновок, зрозуміти, що він бажає змінити в нашому житті, яку позицію по відношенню до політичної влади він займає. Зрозуміло одне – формування сучасного громадянського суспільства, демократизація всіх сфер суспільного життя – це стратегічна мета нашої держави, що набуває особливого значення для просування України в європейський і світовий простір, наближає нас до європейських стандартів демократії. Нова якість започаткованого в Україні демократичного процесу дасть змогу системі влади рухатися за інтересами громадян в умовах інтеграції до європейських цінностей і разом з ЄС добиватися спільної мети гармонізації державних і суспільних відносин, подальшого розвитку громадянського суспільства й ефективності політичних інститутів.

Дороговказом для демократизації національної політичної системи може слугувати влучний вислів Роберта Патнема: «Соціальний капітал, втілений у горизонтальних мережах громадянської активності, поліпшує функціонування держави та економіки» і створює своєрідну залежність – «міцне суспільство – міцна економіка; міцне суспільство-міцна держава» [8].

Література

1. Золкіна М. Євроінтеграція як шанс: нові тренди громадської думки [Електронний ресурс] / Золкіна М. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/06/10/7023259/> на 10.11.2015
2. Івлієва А. Євроінтеграційна стратегія України і проблема її реалізації в глобальних умовах [Електронний ресурс] / Івлієва А. – Режим доступу : <http://teftrend.ru/796407.html> на 14.11.2015.
3. Ситник С. Євроінтеграція та європеїзація: проблеми управління / С. Ситник // Віче. – 2009. – № 20. – С. 11-15.
4. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін ; [пер. з англ. О. Глущенко]. – К. : КІС, 2000. – 192 с.
5. Підсумки засідання Круглого столу «Шлях Євроінтеграції України: роль громадянського суспільства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glasweb.com/put-evrointegratsii-ukrainyi-rol-grazhdanskogo-obshhestva> на 07.11.2015.
6. Палас Н. «Демократія високого стандарту» як один з найголовніших критеріїв членства у НАТО: український вимір [Електронний ресурс] / Н. Палас. –

- Україна-НАТО: регіональний вимір : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів, 6 грудня 2008 року. – Режим доступу : <http://natoua.org/news.php?nid=10> на 07.11.2015.
7. Барановський Ф. В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу : [монографія] / Ф. В. Барановський – Луганськ : «Ельтон-2», 2007. – 407 с.
 8. Патнем Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті ; [пер. з англ. В. Ющенко]. – К. : Основи, 2001. – 302 с.

Статья посвящена анализу влияния гражданского общества на процесс евроинтеграции в Украине. Определены негативные факторы и предложены пути оптимизации европейской перспективы.

Ключевые слова: евроинтеграция, европейские ценности, гражданское общество, демократизация, государство, политические институты, нормативно-правовая база.

This article analyzes the impact of civil society on the European integration process in Ukraine. Identified negative factors and proposed ways of optimizing a European perspective.

Key words: european integration, european values, civil society, democratization, the state, political institutions, regulatory framework.

Карчевська Олена Василівна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук, доцент.

Рябухіна Яна Сергіївна – студентка IV курсу спеціальності «Політологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Полішук І. О.

Наукове видання

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 2(12) 2015

Оригінал-макет, коректор *Т.В. Погорєлова*

Підписано до друку 30.12.2015

Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.

Умов. друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 8,42.

Тираж 300 прим. Вид. № 3056. Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університету: просп. Радянський 59-А

м. Северодонецьк, 93400, Україна

e-mail видавництва: vidavnictvosnu.ua@gmail.com.

Надруковано:

Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В. Даля

Адреса: просп. Радянський 59-А

м. Северодонецьк, 93400, Україна